

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TD. 544 NO'LU SARUHAN EVKAF DEFTERİNE GÖRE
MANİSA VAKIFLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hanefi ERKUL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa ALKAN

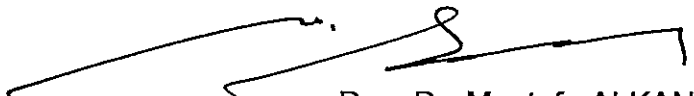
ANKARA – 2010

ONAY

Hanefi Erkul tarafından hazırlanan “TD. 544 No’lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları” başlıklı bu çalışma, 05/11/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği / çokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalı Yeniçağ Tarihi Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

ÖNSÖZ

Vakıf müessesesi sosyal ve ekonomik hayatta yardımlaşma düşüncesine dayanmaktadır. Vakıf, toplumda hayır işlerine süreklilik kazandırmış olup menkul ve gayrimenkulün Allah'ın mülkü hükmüne dönüşmesini sağlamıştır. Vakıf mülkler idari anlamda mütevellinin, özel anlamda ise İslam toplumunun koruması altındadır. Bu kurum bütün İslam devletlerinde uygulanmış ve Osmanlı Devleti'nde ise cemiyetin her alanına yayılmıştır. Nitekim toplumun ihtiyac duyduğu başta dinî hizmetler olmak üzere, eğitim, sağlık ve sosyal yardım kurumlarının tesisi ve varlığını sürdürmesi hatta şehirlerin imar ve iskânının vakıflar yoluyla yapıldığı bilinmektedir.

Osmanlı devrinde, özellikle XVI. yüzyılın sonlarına kadar Manisa, “Şehzadeler şehri” olarak şöhret kazanmıştır. Bu bölgenin tarihi için yapılan çalışmalar fazla olmakla birlikte özellikle Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen' in, Manisa Şer'iyye Sicillerine, Feridun M. Emecen'in Tahrir Defterlerinden yararlanarak ortaya koydukları araştırmalar söz konusu bölgenin tarihini bütün yönleriyle anlamaya yardımcı olmaktadır.

Bu araştırmada, XVI. yüzyıldaki idarî sınırları esas alınarak, Manisa Kazası'nın vakıfları incelenmiştir. Kaynak olarak, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde yer alan Manisa Kazasına ait veriler kullanılmış, bu veriler tahlil edilirken de, bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan, döneme ait bazı vakfiyelerden de yararlanılmıştır.

Çalışmada Saruhan Beyliğinin merkezi olan ve Osmanlılar devrinde de siyasi merkez özelliğini devam ettiren Manisa'nın, XVI. yüzyıl sonlarına kadarki tarihi, coğrafi özellikleri ve vakıf kurumundan bahsedilmiş, şehirde kurulan vakıfların kurucuları ve yönetimi hususunda tesbit edilen kayıtlardan örneklerle bilgiler verilmiştir. Ayrıca söz konusu kurumların gelir kaynakları,

işletme usulleri ve giderleri, elde edilen verilerin tablolaştırılmasıyla ortaya konmuştur. Nihayet Manisa vakıflarının toplum hayatındaki önemine, eğitim, sağlık, ibadet kurumlarına değinilmiş bu müesseselerin insanların sosyal, kültürel yaşamlarındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada araştırma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın tüm aşamalarında bana yardımcı olan, bilgi ve alakasını hiç esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Mustafa ALKAN' a teşekkürlerimi sunarım.

Kasım- 2010
Hanefi ERKUL

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	ix
TABLolar ETVELİ.....	x
GİRİŞ.....	1

KONU,YÖNTEM VE KAYNAKLAR

I. KONU.....	1
II. YÖNTEM.....	2
III. KAYNAKLAR.....	3
A. Arşiv Kaynakları.....	3
B. Arşiv Dışı Kaynaklar.....	4

MANİSA'NIN TARİHİ, COĞRAFİ DURUMU

I. MANİSA'NIN TARİHİ DURUMU.....	5
II. COĞRAFİ DURUMU.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULARI VE AMAÇLARINA GÖRE MANİSA VAKIFLARI

I. VAKIF KURUCULARI.....	10
A. Saruhanoğulları Dönemi (1302-1410).....	11
1. Saruhan Beyleri.....	11

B. Osmanlılar Dönemi.....	15
1. Padişah ve Valide Sultanlar.....	15
2. Askeriler ve Reaya.....	18
II. KURULUŞ AMACINA GÖRE MANİSA VAKIFLARI.....	20
A. Dini Müesseseler.....	21
1. Külliyeleer.....	21
a. Ulu Cami Külliyesi.....	22
b. Timurtaş oğlu Ali Bey Külliyesi.....	24
c. Hatuniye Külliyesi.....	25
d. Sultaniye Külliyesi.....	26
e. Muradiye Külliyesi.....	29
2. Cami ve Mescidler.....	31
a. Mescidler.....	31
(1) Kale (Hacet) Mescidi.....	34
(2) Hacı İlyas Bey Mescidi.....	34
(3) Dere (Gülgün Hatun) Mescidi...	34
(4) Haki Baba Mescidi.....	35
(5) Davud Fakih Mescidi.....	35
(6) İsa Fakih Mahallesi Mescidi....	35
(7) Hacı İlyas-ı Sagir Mescidi.....	35
(8) Alaca Mescidi.....	36
(9) Narlıca Mescidi.....	36
(10) İbrahim Çelebi Mescidi.....	36
(11) Niflizade Mescidi.....	36
(12) Sinan Halife Mescidi.....	37
(13) Serabat Mescidi.....	37
b. Camiler.....	37
(1) Ulu Camii.....	38

(2) Ali Bey Camii.....	38
(3) Hatuniye Camii.....	39
(4) Sultaniye Camii.....	40
(5) Muradiye Camii.....	41
(6) Attar Ece Camii.....	42
(7) Çeşnigir Sinan Bey Camii.....	42
(8) Derviş Ali Camii.....	42
(9) Dilşikar Hatun Camii.....	43
(10) Hacı Yahya Camii.....	43
(11) Yeni Camii.....	44
(12) İvaz Paşa Camii.....	44
(13) Lala Mehmed Paşa Camii.....	45
(14) Hüsrev Ağa Camii.....	45
(15) İbrahim Çelebi Camii.....	46
(16) Hüseyin Camii.....	46
3. Tekke ve Zaviyeler.....	48
a. Ayni Ali Baba Zaviyesi.....	49
b. Ahi Hüseyin Zaviyesi.....	49
c. Seydi Baba Zaviyesi.....	50
d. Şeyh İlyas Zaviyesi.....	50
e. Haki Baba Zaviyesi.....	50
f. Barak Baba Zaviyesi.....	50
4. Türbeler.....	52
a. Saruhan Bey Türbesi.....	53
b. Revak Sultan Türbesi.....	53
c. İshak Çelebi Türbesi.....	54
d. Yedikızlar Türbesi.....	54
e. İvaz Paşa Türbesi.....	55

f. Ayni Ali Türbesi.....	55
g. Yirmiiki Sultanlar Türbesi.....	55
ğ. Vakvak Tekkesi Türbesi.....	56
h. Paşa Kızı Türbesi.....	56
ı. Terzizade Ahmed Efendi Türbesi.....	56
İ. Süt Dede Türbesi.....	57
B. Eğitim Kurumları.....	57
1. Mektepler.....	58
a. Hatuniye Sıbyan Mektebi.....	58
b. Sultan Camii Sıbyan Mektebi.....	59
c. Alay Bey Sıbyan Mektebi.....	59
d. Molla Şaban Sıbyan Mektebi.....	60
e. Hacı Mustafa Ağa Sıbyan Mektebi.....	60
f. Sinan Çavuş Mektebi.....	60
g. Ahmed Çelebi b. Bilal Mektebi.....	61
ğ. El-Hac Hüseyin Mektebi.....	61
2. Medreseler.....	61
a. Ulu Camii (Fethiye Medresesi).....	62
b. Sultan Camii Medresesi.....	63
c. Muradiye Camii Medresesi.....	63
d. Didrek Sinan Bey Medresesi.....	64
e. Veled Bey (Hindistani) Medresesi.....	65
f. Yakut Ağa Medresesi.....	65
3. Kütüphaneler.....	66
a. Muradiye Kütüphanesi.....	67
b. Çeşnigir Kütüphanesi.....	67
C. Sağlık Kurumları.....	68
1. Hastane/Darüşşifa.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA VAKIFLARININ GELİRLERİ

I. GAYR-I MENKULLER.....	75
A. Tarım İşletmeleri.....	75
1. Arsa.....	75
2. Bağ.....	76
3. Bağçe.....	78
4. Mezra ve Tarlalar.....	79
5. Çiftlik.....	79
6. İcare-i Zemin.....	80
B. Meskenler.....	81
1. Ev-Hane-Oda.....	81
C. İktisadi Kuruluşlar.....	81
1. Ticari Binalar.....	81
a. Çarşılar.....	82
b. Han.....	84
c. Dükkan.....	85
d. Zemin-i Dükkan.....	86
2. Sanayii İşletmeleri.....	86
a. Değirmenler.....	86
b. Dink.....	87
c. Hamam.....	87
d. Fırın.....	89
II. MENKULLER.....	89
A. Para Vakıfları.....	89

VAKIFLARIN İŞLETME USULLERİ, GELİR VE GİDER KALEMLERİ

I. İŞLETME USULLERİ VE GELİRLERİ.....	95
A. Doğrudan Tasarruf.....	95
B. İcare.....	95
1. İcare-i Vahide.....	95
2. İcareteyn.....	95
3. icare-i Zemin/Mukataa.....	96
C. Rıbh/İstirbah.....	97
D. Öşür.....	97
II. GİDERLER.....	98
A. İmar ve Tamirat Giderleri.....	98
B. Hizmet Giderleri.....	101
1. Personel Giderleri.....	101
2. Aydınlatma ve Döşeme Giderleri.....	106
C. Avarız ve İmaret Giderleri.....	109
 SONUÇ.....	 112
KAYNAKLAR.....	114
EKLER.....	120
ÖZET.....	134

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
H.	: Hicri
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ED.	: Evkâf Defter
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.	: Miladi
nu.	: Numara
OA.	: Osmanlı Araştırmaları
s.	: Sayfa
TD	: Tapu Tahrir Defteri
TK.KKA	: Tapu-Kadastro, Kuyûd-ı kadime Arşivi (Ankara)
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTT, KVE	: Türk Tarih Kurumu, Kültür Varlıkları Envanteri
VD.	: Vakıflar Dergisi
vs.	: Vesâir
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

TABLOLAR CETVELİ

Tablo 1	Manisa Kazası (Merkez)
Tablo 2	Sultaniye Külliyesi gelirleri
Tablo 3	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre dini vakıfların birbirine oranları
Tablo 4	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre cami ve mescidlerin diğer vakıflara oranı
Tablo 5	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre tekke ve zaviyelerin diğer vakıflara oranı
Tablo 6	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre eğitimle ilgili vakıfların diğer vakıflara oranı
Tablo 7	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre sosyal içerikli vakıfların diğer vakıflara oranı
Tablo 8	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre Manisa gayr-ı menkul vakıflarının akar miktarlarına göre dağılımı
Tablo 9	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterinde bulunan bağ kayıtları
Tablo 10	544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterinde bulunan bağçe kayıtları
Tablo 11	Manisa'da 1531 ile 1575' de tesbit edilebilen mesleki zümreler
Tablo 12	Vakıf defterlerinde isimlerine rastlanan hamamların 1575'deki gelirleri

Tablo 13 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre Manisa para vakıflarının akar miktarına göre dağılımı

Tablo 14 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre menkul ve gayr-ı menkul vakıfların birbirlerine oranları

Tablo 15 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre vakıfların imar ve tamirat giderleri

Tablo 16 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre vakıfların hizmet giderleri (Personel Giderleri)

Tablo 17 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre vakıfların hizmet giderleri (Aydınlatma ve Döşeme Giderleri, Harc-ı Lazime)

Tablo 18 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre vakıfların hizmet giderleri (İmaret Giderleri)

GİRİŞ

KONU, YÖNTEM VE KAYNAKLAR

I. KONU

Bu araştırmada, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivinde bulunan 1570'li yıllara ait olduğu kabul edilen¹ ve 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre, 16. yüzyılın son çeyreğinde yani 1570'li yıllarda Manisa kazasındaki vakıfların sosyal ve kültürel durumları incelenmeye çalışılmıştır.

Bilindiği üzere vakıflar toplumun temel ihtiyaçlarından doğmuş ve onların sosyal, kültürel ve iktisadi hayatlarıyla ilgili çok önemli roller üstlenmişlerdir. Vakıf kurumları işlevlerine göre fiziki şekiller almışlardır. Bu manada vakıfların iki temel kurumu vardır. Bunlar hayrat ve akarâtıdır. Hayrat; cami, mescid, tekke-zaviye, medrese, mektep, kütüphane, hastahane, darü'l-aceze ve çeşme gibi toplumun doğrudan doğruya yararlandığı kurumlardır. Akarat ise bedesten, han (kervansaray), hamam, fırın, kahvehane ve çeşitli mesleklerin icra edildiği çeşitli kurumlardan oluşmuştur².

Vakıf kurumları itibariyle Manisa şehri fiziki dokusunu, Saruhanoğulları ve özellikle Osmanlılar devrinde oluşturmuş olduğu söylenebilir. Bir Türk-İslâm geleneği olarak Osmanlı fetihlerinde ele geçirilen bölgenin iskânında tekke ve zaviyeler kırdaki iskân merkezi olma gibi önemli görevler üstlenmişlerdir³. Şehirde vakıf kurumları daha kalıcı izler bırakmıştır. Nitekim şehirlerde iki ayrı iskân modeli görülmektedir. Birincisi insanların birlikte oturdukları mahalle, ikincisi de imaret sitesi yani külliyelelerdir. Mahallelerde yapılan mescidler genellikle isimlerini bulundukları mahalleye vermişler ya da

¹ Feridun M. Emecen, **XVI. Asır'da Manisa Kazası**, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 9.

² Nazif Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, TDV Yayını, Ankara 1995, s. 157-163.

³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstilâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, II, 1942, s. 279-386.

mahallenin isimlerini almışlardır. Mahallelerde meydana getirilen vakıf kurumları toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü tesisin yapılmasını sağlamışlardır.

Osmanlı şehirlerinin inşası ya doğrudan padişah ve hanedan üyeleri tarafından ya da devletin üst bürokrasisinde görev yapan görevliler üstlenmişlerdir. Bu imar ve iskânlarda model şehir payitahtı, hiçbir şehir payitahttan daha güzel ve ihtişamlı olamazdı. Böylece imar ve iskân siyaseti belirli bir nizam ve ahenk içindeydi⁴.

Bu düşünceden hareketle, Manisa kazası vakıfları, 1570'li yıllara ait Saruhan Evkaf Defteri'ne dayanarak araştırma konusu yapılmıştır. Araştırmanın coğrafi alanı Manisa kazasının sınırlarıdır. Zaman sınırı ise TK. KKA'da yer alan 544 numara ile kayıtlı olan Saruhan Evkaf Defteri'nin kabul edilen tarihi olan 1570'li yılları kapsamaktadır.

II. YÖNTEM

Vakıflar konusu, hakkında birçok araştırma yapılması ve tahlil edilmesi gereken oldukça zengin kaynaklara sahip bir alanı kapsamaktadır. Bugüne kadar pek çok araştırma da yapılmıştır. Prof Dr. Bahaeddin Yediyıldız, vakıf araştırmaları konusunda kısa sürede sonuca ulaşabilmek için sondaj usulüyle üç yaklaşım tarzı teklif etmektedir. Bunlar; 1- *Kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı*, 2- *Coğrafi ve dikey yaklaşım tarzı* ve 3- *Külliyyelerin iç bünyelerinin ve özellikle orada cereyan eden sosyo-kültürel hayatın kuruluşundan günümüze bütün yönleriyle tahliline yönelik yaklaşım tarzı* olarak sınıflandırılmıştır⁵.

Bu araştırmada, "*Kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı*" bir yönüyle

⁴ Mustafa Alkan, "Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplumu", **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı – Bildiri Kitabı**, I (9-15 Nisan 2006, Çeşme/ İzmir), Editörler: Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, TİKA Yayınları, İzmir, s. 87-89.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984: **Konuşmalar ve Tebliğler**, Ankara 1985, Renk Ofset Matbaacılık, s. 16-18.

coğrafyaya uygulanmaya çalışılmıştır. Bu cümleden olarak, Manisa'nın Türk hakimiyeti altına geçişinden 1570'li yıllara kadar tesis edilen vakıfların gelir ve gider kalemlerinin yazıldığı, TK.KKA'da bulunan 1570'li yıllara ait Saruhan Evkaf Defteri'nde yer alan 2a ile 29a varakları arasında yazılmış olan Manisa kazasına ait vakıf kayıtları esas alınmış⁶ ve bunlar bilgisayarda Microsoft Office Excel programına aktarılmıştır. Bilgisayara aktarılan veriler tasnif edilerek tablolaştırılmış bu sayede bilgilerin çok yönlü tahlilinin yapılmasına çalışılmıştır. Düzenli ve toplu tasnifler olmadan belgeler arasında ilişki kurma güçlüğüne olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı tasniflerin düzenli olmasına gayret edilmiştir. 1570'li yıllara ait söz konusu defterde geçen Manisa vakıfları, öncelikle ulaşılabilen vakfiye ve diğer belgelerle analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Manisa vakıfları üzerine daha önce yapılan çalışmalardan da istifade edilmiştir.

III. KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

Bu araştırmanın en temel kaynağı olarak, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde TD. 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nin 2a ile 29a varakları arasında kayıtlı olan Manisa kazasına ait vakıfların muhasebesi esas alınmıştır. Bu defter 140 varak olup, kayıt tarihi belli değildir. Ancak defterin başında, Hicrî 984 (1575-76)'da teslim olunduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır⁷. Feridun Emecen bu takririn 977-983 (=1570-1575) tahririnin bir cüzü olduğunu tahmin etmektedir⁸. Defterde Manisa vakıf gelir ve gider muhasebeleri varak 10b'ye kadar mahalle mahalle yazıldıktan sonra Saruhanoğlu İshak Bey'in vakıfları, sonra da Osmanlı ailesi ile Saruhan Sancak Beyliği bürokrasisinde görev yapmış görevlilerinin kurduğu vakıfların gelir-gider muhasebeleri yazılmıştır⁹.

⁶ TK.KKA, TD 544, 2a-29a.

⁷ TK.KKA, TD 544, 2a.

⁸ Emecen, **Manisa Kazası**, s. 9.

⁹ TK.KKA, TD 544, 10b-29a.

Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen Manisa kazası vakıfları incelenirken ayrıca Saruhanoğlu İshak Bey Vakfiyesi¹⁰, Hüsnişah Hatun Vakfiyesi¹¹ ve Hafsa Sultan Vakfiyesi¹² ve Hacı İvaz Paşa Vakfiyesi¹³ gibi bulunabilinen vakfiyelerden de istifade edilmiştir.

B. Arşiv Dışı Kaynaklar

Bugüne kadar, Manisa vakıfları hakkında bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlar, en eskisinden bugüne doğru olanlar şunlardır; M. Çağatay Uluçay, *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar* (Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940) adlı bir eserdir. Bu çalışmada Uluçay, sicillerde geçen konuyla ilgili bazı vesikaları yayımlamıştır¹⁴. Takip eden süreçte İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar* adıyla iki kitabı 1946 ve 1950 yıllarında yayımlamıştır. Gökçen birinci kitabında Hicrî 954-1060 (=1547-1650) yılları arasına ait Manisa'daki vakıf kurumları ile alakalı 128 şer'iyye sicili belgesini; ikinci kitabında da Hicrî 1060 (=1650)'dan sonra kurulan vakıflar hakkında bilgi vermiştir¹⁵. M. Mustafa Eravcı ve Mustafa Korkmaz, *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültür İzleri*, (Manisa 1999) adıyla Saruhanoğulları beyliğinden Osmanlı klasik devrine intikal edip asırlar boyu Manisa halkının sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan câmi, mescid, medrese, zâviye, türbe, köprü, çeşme ve hamam tasnifleriyle vakıf eserleri tek tek incelenmiştir¹⁶.

Bu araştırma için en önemli iki çalışmayı Feridun M. Emecen ve Hakkı Acun yapmıştır. Emecen, *XVI. Asır'da Manisa Kazası* (TTK, Ankara 1989, 362 s.) adlı eserinin “Şehirdeki Vakıf Müesseseleri ve Vakıflara Göre Tarihî

¹⁰ İshak Bey bin Saruhan Vakfiyesi, VGMA, 608/1, s. 318.

¹¹ Hüsnişah Hatun Vakfiyesi, VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22, s. 211, sıra: 211.

¹² Hafsa Sultan Vakfiyesi, VGMA, 576, s. 31.

¹³ Abdülmümin oğlu Hacı İvaz Paşa Vakfiyesi, VGMA, H. 893/ M.1487, 585, s. 235, sıra: 171.

¹⁴ M. Çağatay Uluçay, *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940.

¹⁵ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, Marifet Basımevi, Kitap: I, İstanbul, 1946; 2. Kitap: Marifet Basımevi, Kitap: II, İstanbul, 1950.

¹⁶ M. Mustafa Eravcı, Mustafa Korkmaz, *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültür İzleri*, Manisa Valiliği Yayını, Manisa, 1999, s. 101-177.

Eserler” kısmında ele almıştır. Burada Manisa’daki vakıf eserler, şehir tarihi bağlamında “mescidler”, “câmi” ve “diğer eserler” ara başlıkları altında ele alınmıştır¹⁷. Hakkı Acun ise, *Manisa’ da Türk Devri Yapıları* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 672 s.) adlı eserinde, Manisa’nın Türkler tarafından fethinden Osmanlı devrinin sonuna kadar geçen süreçte inşa edilen ve bugün hala varlığını koruyan vakıf eserlerin hem planlarını yapmış hem de vakıf kurumlarının fotoğraflarını eserine koymuştur¹⁸.

Bu araştırmada TD. 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri’nde geçen, 1570’li yıllardaki Manisa Kazası vakıfları incelenirken söz konusu çalışmalardan da istifade edilmiştir.

MANİSA’NIN TARİHİ ve COĞRAFİ DURUMU

I. MANİSA’NIN TARİHİ DURUMU

Antik çağda, Lydia olarak bilinen bölgede bulunan Manisa’nın tarihi hakkında sarıh bilgiler mevcut değildir. Bugünkü Manisa’nın 7 km. doğusundaki harabelerden M.Ö 2000’de kurulduğu söylenebilir. XII. yüzyıldan sonra bu bölgede Frigler tarafından Spiylos adıyla yeni bir şehir kurulduğu sanılmaktadır.¹⁹

Bu iki yerleşin yeri civarında VII. yüzyılda muhtemelen ismini aldığı Magnetler tarafından yeni bir yerleşim yeri daha kurulmuştur. Kurucularından dolayı buraya Magnesia denilmiştir.²⁰

Magnesia şehri sırasıyla önce Lydia hakimiyetinde kalmış bu dönemde şehir bolluk ve zenginliğe kavuşmuştur. Daha sonra M.Ö 546’da

¹⁷ Feridun M. Emecen, *XVI. Asır’da Manisa Kazası*, TTK, Ankara, 1989, s. 86-109.

¹⁸ Hakkı Acun, *Manisa’ da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 672.

¹⁹ Emecen, *a.g.e.*, s. 15.

²⁰ Emecen “Manisa”, *DİA*, XXVII. Cilt, s. 577.

şehri Pers kralı II. Kyros ele geçirmiştir. Bu dönemde kral yoluna yakın oluşu şehri ekonomik ve ticari olarak oldukça geliştirmiştir.²¹

Pers hakimiyetinden sonra şehir Büyük İskender'in hakimiyetine girmiştir. Onun ölümünden sonra şehir çalkantılı zamanlar geçirmiş taht mücadeleleri sonrasında Smyrna ve Magnesia şehirleri iki ayrı tarafları desteklemişlerdir. Kazanan II. Seleukhos olunca üstünlük Smyrna'nın olmuş ve Magnesia metbû duruma düşmüştür.²²

M.Ö.190'da Romalıların III. Antiokhos'u mağlup etmeleri üzerine şehir halkı kendi istekleriyle Roma hakimiyetine girmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Magnesia Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı kalmıştır. Romalılar şehri surlarla çevirip içine birçok kale inşa etmişlerdir. Bizans'ın son zamanlarına doğru şehir, Batı Anadolu'nun en büyük merkezlerinden biri olmuş ancak 1071'den itibaren başlayan Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleri çerçevesinde Batı Anadolu'daki diğer Bizans şehirleri gibi, Magnesia'nın da kaderi değişmiştir.²³

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamaya başladığı ve Moğol istilasına uğradığı sıralarda Magnesia, Bizans şehriydi. Moğol istilasını Türkmenleri Batı Anadolu bölgesine doğru yöneltmiş ve bu bölgeler Türkmenlerin eline geçmeye başlamıştır. 1300'lü senelere doğru bölgede sadece birkaç müstahkem kale ve surlara sahip bulunan şehir kalmıştı ki bunlardan biri de Magnesia idi.

Türk akınları karşısında çaresiz kalan Bizans Katalanlar'dan yardım istemiş ancak, Katalanlar ile şehrin muhafazası hususunda anlaşmazlık olunca Katalanlar şehri kuşatmışlar daha sonra Bizans'ın iknası sonucunda

²¹ Emecen, **a.g.e.**, s. 16.

²² Besim Darkot, "Manisa", **İA**, VII. Cilt, İstanbul, 1957, s. 289.

²³ Emecen, **a.g.e.**, s. 16.

kuşatmayı kaldırmışlardır. Katalanlar'ın çekilmesi ile Magnesia' ya karşı Türk hücumları artmış Saruhan Bey tarafından 1313'de fethedilmiştir.²⁴

Şehrin yeni hakimlerinin lisanına uygun olarak “Magnesia”, “Mağnisa” şeklinde telaffuz edilmiştir. Saruhan Bey Osmanlılara karşı diğer Türk beylikleri hatta Bizansla ittifaklar kurmuştur. Onun zamanında Manisa bir Türk – İslâm şehri hüviyeti kazanmıştır. Kayıtlardan Saruhan Bey'in imar faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Saruhan Bey'den sonra Manisa'ya hakim olan İlyas Bey babasının yarım bıraktığı işleri devam ettirmiş ancak arzu edilen başarıyı sağlayamamıştır. Kendisinden sonra yerine geçen İshak Bey döneminde Manisa en parlak devrini yaşamış yapılan imar faaliyetleri ile şehrin çehresi değişmiş bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. İshak Bey döneminin aksine Osmanlılarla iyi ilişkiler içinde olmaya özen göstermiştir.

Hızırşah döneminde Manisa şehri, Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu harekatı sırasında “sulh yoluyla” Osmanlılara bırakılmış ve kendisine Saruhan İli' nin doğu tarafları verilmiştir.

Manisa ve çevresinin kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçmesi II. Murad devrinde gerçekleşmiştir. Osmanlı hakimiyetinde Manisa şehri XVI. asrın sonlarına kadar şehzadelerin eğitim ve tecrübe kazandıkları en önemli şehzade sancak merkezlerinden birisi olmuş ve bu özelliği sebebiyle de “Dârü'l – mülk” sıfatına layık görülmüştür.²⁶

Osmanlı şehzadelerinin ele geçirilen yerlerde görevlendirilmeleri gerek asayiş ve gerekse bölge halkının yeni idareye intibakında lüzumlu görülmüştür.²⁷

²⁴ Emecen, **a.g.e.**, s. 17.

²⁵ Çağatay Uluçay, “Manisa”, **İA**, 1957, s. 290-291.

²⁶ Emecen, **a.g.e.**, s. 20-22.

²⁷ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, II. Cilt ,Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. bs., s. 499-500.

III. Mehmed'den sonra Manisa'nın şehzade şehri olma özelliği sona ermiştir. Bundan sonra Manisa şehri iktisadi, içtimai ve kültürel olarak gerilemeye başlamış ve “arpalık” şeklinde kullanılmıştır.²⁸

II. COĞRAFİ DURUMU

1313'de Saruhan Bey'in Manisa'yı fethederek beyliğin merkezini buraya taşımasıyla şehir siyasi, iktisadi ve idari olarak önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Saruhan Bey ilk olarak Demirci ve Nif'e hakim olmuş, beylik sınırlarını Alaşehir'den İzmir ve Ege denizine kadar uzatmıştır. Bu dönemde doğuda Alaşehir, batıda İzmir körfezi, kuzeyde Bergama, güneyde Nif, Turgutlu ve Kemaliye beylik sınırlarını oluşturmaktaydı.²⁹

Saruhanogulları Beyliği, o günkü siyasi duruma göre kuzeyde Karesioğulları, doğusunda Germiyanogulları ve güneyinde Aydınoğulları Beylikleriyle çevriliydi.³⁰

Manisa şehri kuruluşu bakımından Manisa dağının yamaçlarında, eski kalenin bulunduğu mevkideydi. Manisa dağının rakımı 1517 metre olup birbirinden farklı iki kısımdan ibarettir. Ovaya bakan kısım kayalık olduğu için yazın sıcaklığına şehre verir.

Türk hakimiyetiyle şehrin gelişimi ova istikametine doğru bir genişleme göstermiştir. Gelişmenin ova istikametinde olmasının en önemli etkeni ise dini abideler ve hayır eserlerinin inşasının bu yönde olmasıdır. XVI. asırda Manisa şehrinin fiziki durumu hakkında mevcut kaynaklar yetersiz olmakla beraber bu döneme ait en sağlıklı bilgiler tahrir defterleri sayesinde oldukça ayrıntılı bilgilere sahip olunabilmektedir. Bu tahrir defterleri aracılığı ile şehrin

²⁸ Emecen, **a.g.e.**, s. 41.

²⁹ Eravcı, Korkmaz, **a.g.e.**, s. 19.

³⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 73-74.

temelini teşkil eden kalesi, mahalleleri, nüfus durumu, tarihi abideleriyle ilgili bilgiler elde edilebilmektedir.³¹

Osmanlılar idaresi altına aldıkları beyliklerin idari sınırlarını isimleriyle birlikte korumuşlardır. Bu sayede oluşturdıkları sancak sınırları eski beylik sınırlarının tesbiti bakımından önemlidir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde Saruhan sancağının idari taksimatı, ana idari birim olarak “kaza”, alt birim olarak “nahiye” şeklinde düzenlenmiştir.

Saruhan sancağı idari teşkilatında Manisa kazası ve nahiyeleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Manisa Kazası (Merkez)³²

1531	1575
Canşa Nahiyesi	Belen Nahiyesi
Doğanhisarı Nahiyesi	Emlak Nahiyesi
Palamud Nahiyesi	Palamud Nahiyesi
Yengi Nahiyesi	Yengi Nahiyesi
-	Yunddağı Nahiyesi

Saruhan Sancağında diğer idari birimler içerisinde en merkezi konumda olan kaza ise tarihi, siyasi, iktisadi bakımdan büyük önem arz eden Manisa kazasıdır.³³

³¹ Emecen, **a.g.e.**, s. 42-43.

³² Emecen, **a.g.e.**, s. 10.

³³ Emecen, **a.g.e.**, s. 10,42-43.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULARI VE AMAÇLARINA GÖRE MANİSA VAKIFLARI

İnsanlığın medeniyet dairesini belirleyen göstergelerin başında hiç şüphesiz yardımlaşma ve dayanışma duygusu gelmektedir. Zayıfta korunma ve yardım isteme arzusu, kuvvetlide himaye etme duygusunun olması karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın olmasını gerekli ve zorunlu kılmıştır.³⁴ Yardım eden ile edilen arasındaki hukuk, İslâm Medeniyeti dairesinde vakıf sistemi ile kurumlaşmıştır. Bu kurumlaşma, Osmanlı devrinde -modern dönem öncesinde- toplumun güvenlik dışındaki tüm sosyal ve kültürel alanlarında yaygınlaştığı görülmüştür. Bu cümleden olarak, söz konusu dönemde Manisa'da, toplumun hemen her kompartımanından kişilerin tesis etmiş oldukları vakıflar, toplumun ibadet, eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım alanlarında hizmet sunmuşlardır. TD. 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre, 1570'lerde Manisa'da tesis edilmiş olan vakıfları kimler kurmuşlardır, bunların sosyal statüleri nedir? Aldıkları isim, unvan ve lakaplardan hareketle bu soruların cevaplarını aranmaya çalışılacaktır.

I. VAKIF KURUCULARI

Bu araştırmanın dayandığı temel kaynak 1570'lerde tutulduğu kabul edilen, Saruhan Evkaf Defteri olduğundan, Manisa'nın Türk hâkimiyetine geçişinden defterin tutulduğu döneme kadar kurulmuş olan tüm vakıfların ve onların kurucularının isimlerini -bazıları tam açık olarak belirtilmese de- görmek ve kurucular konusunda bir kanaate sahip olmak imkânı vardır.

Saruhan Evkaf Defteri genel olarak incelendiğinde, 1570'li yıllarda, kayda geçmiş vakıfların iki dönemde kuruldukları göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Manisa ve çevresini fetheden ve 1300'lü yıllardan 1400'lü

³⁴ Öztürk, a.g.e., s.28.

yıllara kadar idare eden Saruhanoğulları devri (1302-1410), *ikincisi* ise, Ankara Savaşı'ndan hemen sonra, Manisa'nın Osmanlı hakimiyetine geçtiği 1410'lu yıllardan Saruhan Evkaf Defteri'nin tutulduğu 1570'li yıllara kadar geçen Osmanlı devri (1410-1570)'dir. İslâmi bir siyasi, sosyal ve iktisadî kurum olan vakıf müessesesinin Saruhanoğulları'nın Manisa'ya yerleşmesinden itibaren kurumlaşmaya başladığı kaynaklara yansımıştır. Manisa'daki ilk vakıf eser, Kale Mescidi kabul edilmektedir³⁵. Eser, 1345 yılında ölen Manisa fâtihi Saruhan Bey tarafından yaptırılmıştır³⁶. Dolayısıyla 1300'lü yıllardan 1570'li yıllara kadar uzanan 270 yıllık süreçte Manisa'daki vakıfların hakimiyetleri döneminde, önce Saruhanoğulları tarafından, daha sonra da, Osmanlılar tarafından vakıflar kurulmuştur. Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen vakıfların kurucuları incelendiğinde Manisa'da vakıfları, Saruhanoğulları devrinde Saruhan beyleri veya Saruhan beyleriyle yakın ilişki içinde olan Saruhanoğulları Beyliği yöneticileri ile Osmanlı döneminde de, padişah olmadan Manisa'da Saruhan sancak beyliğinde bulunmuş olan Osmanlı padişahları, onların anneleri olan valide sultanlar ve şehzadelerle Saruhan sancak bürokrasisinde yer almış sancak bürokratları yani askeri zümre tarafından kurulmuş oldukları görülecektir.³⁷

A. Saruhanoğulları Dönemi (1302-1410)

Saruhanoğulları döneminden Manisa merkezde bir külliye (Ulucami), on mescid ve on altı zaviye ve iki türbe vakfı kaydı geçmektedir. Bu vakıf eserlerin kurucularını şöyle sıralamak mümkündür.

1. Saruhan Beyleri

Tarihi kaynaklara göre, Manisa'da Saruhan Beylerinden, beyliğin kurucusu Saruhan Bey, oğlu İlyas Bey, İlyas Bey'in oğlu İshak Bey, İshak

³⁵ Acun, **a.g.e.**, s.23.

³⁶ Çağatay Uluçay- İbrahim Gökçen, **Manisa Tarihi**, İstanbul 1939, s.30.

³⁷ TK. KKA. TD 544, vrk. 2a – 29a

Bey'in oğlu Hızırşah ve İshak Bey'in eşi Gülfem Hatun (Gülgün) vakıf eserler yaptırmışlar ve bu eserler için vakıflar kurmuşlardır.³⁸

Saruhan Bey, yukarıda da belirtildiği gibi Manisa'da ilk vakfı bölgenin fâtihi ve Saruhanoğulları Beyliği'nin kurucusu Saruhan Bey tesis etmiştir. Saruhan Bey, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mesud döneminde "uç beyi" iken Batı Anadolu'nun fethi sırasında adını duyurmuş³⁹ ve 1313 yılında Manisa'yı fethedip burayı beyliğinin merkezi yapmıştır. Saruhan Bey, Osman Gazi (1284-1326) ile çağdaş olup 1345'lerde vefat etmiştir.⁴⁰ Manisa'da ilk vakfı da Saruhan Bey yaptırmıştır. Bu eser Kale'de Kale Mescidi olarak bilinmektedir.⁴¹ Manisa Kalesi harabeleri üzerinde kurulan bu mescid halk arasında hacet mescidi olarak bilinmektedir.⁴² Saruhan Bey'den sonra beyliğin başına oğlu İlyas Bey geçmiştir. İlyas Bey, Orhan Gazi (1326-1361) ile aynı devirde yaşamıştır.⁴³ İlyas Bey kendi adıyla anılan bir Mescid yaptırdığı bilinmektedir. Bugün hala ibadete açık durumda olan mescidin kitabesinden anlaşıldığına göre H.764 (M.1362) yılında yaptırılmıştır.⁴⁴

Saruhanoğulları döneminde, Manisa'da en önemli imar faaliyetlerini hiç şüphesiz İlyas Bey'in oğlu İshak Bey gerçekleştirmiştir. İshak Bey, babası İlyas Bey'in vefatından sonra 1362 yılında Saruhan beyi olmuş ve vefat ettiği 1388 yılına kadar geçen çeyrek asrı aşan süre Saruhan beyliği yapmıştır. O, bu süreç içinde günümüz Manisa'sının temellerini atmıştır, denilebilir. Daha açık bir söyleyişle, Saruhanoğulları Beyliğinden kalan en önemli eserler İshak Bey döneminden kalmadır. Manisa Mevlevihanesi⁴⁵ ve Manisa Ulucamii

³⁸ TK. KKA. TD 544, vrk. 8b, 10-12a-b.

³⁹ Erşen Akar- Hakkı Avan, **Manisa 2007**, Manisa Valiliği, Nisan 2007, s.49.

⁴⁰ Sicil-i Osmanî, Mehmed Süreyya, V. Cilt, s.1483.

⁴¹ İbrahim Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, İstanbul, Marifet Basımevi, Kitap:1, 1946, s.93.

⁴² Eravcı, Korkmaz, **a.g.e.**, s.22/23.

⁴³ Sicil-i Osmanî, Mehmed Süreyya, III .Cilt, s.795.

⁴⁴ Acun, **a.g.e.**, s.26.

⁴⁵ Sicil-i Osmanî, Mehmed Süreyya, III .Cilt, s.803.

Külliyesi bunların başında gelmektedir. İshak Bey, Ulu Cami Külliyesi ve Mevlevihane için önemli vakıflar kurmuştur⁴⁶.

İshak Bey, arkasında Orhan, Hızırşah ve Saruhan adlı üç oğul bırakmıştır. Önce beyliğin başına Orhan Bey geçmişse de bir süre sonra, Hızırşah Saruhan beyi olmuştur. Hızırşah, Kosova Savaşı'ndan sonra, Yıldırım Bayezid'in Anadolu harekâtı sırasında Saruhan beyi idi. Saruhan ülkesinin sulh yoluyla Osmanlılara bağlanmasının bir sonucu olsa gerek, Demirci, Kayacık ve Kemaliye yörelerinin idaresi Hızırşah'a bırakılmıştır.⁴⁷ Hızırşah Bey, bu yeni dönemin bir sonucu olmalı ki -Manisa merkezin dışında- Adala ve bağlı köylerde vakıflar kurduğu kaynaklara yansımıştır.⁴⁸ Bu süreçte Hızırşah'ın Adala'da cami, medrese, imaret ve hamamdan müteşekkil bir külliye yaptırdığı, hamam (Adala) ile Adala'ya tabi Çıtaklu, Alıçlı ve Şeyhsekid köylerinin vergi gelirlerini bu külliyyeye vakfettiği anlaşılmaktadır.⁴⁹ Ankara Savaşı (1402)'nden sonra da 1410'lu yıllara kadar, Manisa'da idaresi için yine İshak Bey'in oğulları arasında rekabet yaşanmış ve söz konusu tarihe ve Osmanlıların kesin hakimiyetine kadar, bu bölgeyi yönetmelerine karşın diğer Saruhan beyleri Orhan ve Saruhan'ın vakıfları belgelere yansımamıştır.⁵⁰

Saruhan ailesinden İshak Bey'in eşi Gülgün Hatun'un adı, bugün halen ibadete açık olan Dere Mescid (Gülgün= Gölüm Hatun) ve Külliyesi ile kayıtlara yansımıştır. Kitabesi olmayan yapı hamam, Yedikızlar türbesi ve çeşmesinden müteşekkildi.⁵¹

Saruhan oğulları döneminde Manisa, Sipil Dağı'nın eteğinde, Ulu Cami'nin etrafında, doğu-batı istikametinde bir gelişme göstermiştir. Bu süreçte, şehrin merkezi dokusunu, hiç şüphesiz Saruhan beylerinin kurdukları, vakıf eserler şekillendirmiş, bu vakıf eserlerin etrafına da halk,

⁴⁶ Saruhamoğlu İshak Bey Vakfiyesi, VGMA, 608/1, s.318, sıra: 345; TK. KKA. TD 544 vrk. 11-12.

⁴⁷ Eravcı, Korkmaz, a.g.e., s.51-55.

⁴⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 101a-101b.

⁴⁹ Eravcı, Korkmaz, a.g.e., s.124-125.

⁵⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1a-140.

⁵¹ Acun, a.g.e., s.67.

evlerini yapmışlardır. Bununla birlikte, Saruhanoğlu döneminde, beylerin yaptıklarının dışında, Girdeci, Köse Yahşi, İlyas-ı Horasani oğlu Haki Baba⁵² ve Attar Ece⁵³ mescidleri gibi, Gürhane, İshak Çelebi, Çınar⁵⁴ gibi Saruhan beyleri tarafından kurulanların dışında, Manisa merkez ve merkezin etrafında Revak Sultan⁵⁵, Ahi Hüseyin⁵⁶, Seydi İbrahim⁵⁷, Haki Baba⁵⁸, Katrık Baba⁵⁹, Karaca Ahmet⁶⁰, Barak Baba⁶¹, Esirüddin Baba⁶², Baba Ali⁶³, Kurd oğlu Şeyh İsmail⁶⁴, Yolageldi Baba⁶⁵, Sindel Baba⁶⁶, Arık Dede⁶⁷ ve Sofu Sevindik⁶⁸ zaviyeleri gibi, daha çok Saruhan beylerinin himayelerini kazanmış ve onların kendilerine temlik ettikleri mülklerini zamanla vakfa dönüştüren genel kanaate göre Horasan erenleri sanılan zaviye şeyhlerinin kurduğu vakıflar da mevcuttu. Bu yönüyle zaviye şeyhleri de, Saruhan beylerinden sonra bölgede vakıf kurucuları arasında önemli bir yer işgal etmekte olduklarını belirtmek gerekmektedir.⁶⁹ Şu halde, 544 numaralı 1570'li yıllarda tutulduğu sanılan Saruhan Evkaf Defteri'nde vakıf isimleri, gelir ve giderleri kayıtlı olan, Saruhanoğulları döneminden kalma vakıfların nicelik itibarıyla oldukça önemli bir kısmını, fetih hareketlerinin sürdüğü dönemlerin genel karakteristiği gereği, daha çok fatih aileleler -burada Saruhan beyleri- ve onların himayelerindeki, üst düzey tarikat zümresi ailelerin kurdukları anlaşılmaktadır. Manisa'da vakıf kurucularına söz konusu defter kayıtlarından

⁵² M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, s.27-28, 31.

⁵³ İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zâviye ve Yatırları*, İstanbul, 1946, s.41-42.

⁵⁴ Uluçay, *a.g.e.*, s.39.

⁵⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s.175.

⁵⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 9a.

⁵⁷ Gökçen, *Saruhan Zâviye ve Yatırları*, s.41.

⁵⁸ TK.KKA, TD 544, vrk. 18a.

⁵⁹ Gökçen, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s.28.

⁶¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 7a.

⁶² Gökçen, *a.g.e.*, s.40.

⁶³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 24b.

⁶⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 22a.

⁶⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 26a.

⁶⁶ Gökçen, *a.g.e.*, s.64.

⁶⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s.93

⁶⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 23b.

⁶⁹ Daha detaylı açıklamalar için bk. Eravcı, Korkmaz, *a.g.e.*, s.127-139.

bakıldığında, bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçişinden itibaren kurucular kompartımanının genişlediği görülmektedir.

B. Osmanlılar Dönemi

1. Padişah ve Valide Sultanlar

Bugünkü Manisa şehrinin gerçek kuruluşu hiç şüphesiz Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. 1410 yılında başlayan bu yeni dönemde, Manisa, tesis edilen külliyelele, Ulu Cami merkezli ve Sipil Dağı'nın eteğinde, Manisa Ovası'nın dağ tarafında doğu-batı istikametinde gelişirken, Osmanlı devrinde, Sipil Dağı'ndan Manisa Ovasına inmiş, şehir kuzey-güney istikametinde, derinlemesine Hatuniye, Sultaniye, Muradiye külliyelele ve bu külliyelelerin etrafında inşa edilmiş olan pek çok yeni cami, mescid, medrese, tekke, imaret, han, hamam ve çarşılarla⁷⁰ Osmanlı'nın - o zamana kadarki başkentleri - İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra gelen en büyük merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu yeni dönemde hiç şüphesiz ilki Yıldırım Bayezid'in 1389-1390 yıllarındaki Anadolu harekatı ile ilk defa, onun oğlu Şehzade Ertuğrul ile başlayan Şehzade Sancağı idari merkezliğı, 1512 yılında Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı ile başlayan veliahd şehzade Sancağı merkezliğı statüleriyle Manisa'nın şehir olarak önemi gelişerek artmıştır. Şehzade Ertuğrul ile başlayan ve veliahd Şehzade Mehmed'in Manisa'dan İstanbul'a gelip Sultan III. Mehmed (1595-1603) adıyla hükümdar oluşuna kadar sürmüştür.

Yıldırım Bayezid, oğlu Şehzade Ertuğrul'u Manisa'dan Amasya'ya tayin etmesinden sonra, Balıkesir ve Manisa'ya diğler oğlu Süleyman'ı sancak beyi tayin etmişti⁷¹. Ankara Savaşı'ndan sonra 1410'lu yıllarda, Osmanlılar, son Saruhan beylerini bertaraf ederek Manisa'nın kontrolünü sağladı. Şeyh Bedreddin İsyanı sırasında bölgede çıkan Börklüce ve Torlak Kemal isyanlarını bastırmak için Sultan I. Mehmed, o sırada Amasya Valisi, oğlu II.

⁷⁰ Acun, **a.g.e.**, s.12-13.

⁷¹ Eravcı, Korkmaz, **a.g.e.**, s.55.

Murad'ı ve Bayezid Paşa'yı görevlendirmişti. Bu sırada Şehzâde Murad bir süre Manisa'da oturmuştu. Şehzade II. Murad, babasının yerine hükümdar olduktan sonra, Ankara Savaşı'nın meydana getirdiği sıkıntıları aşip bölgede sükûneti sağladıktan sonra Manisa'ya idareci olarak oğlu Alaeddin'i gönderdi (1437).⁷² Bu dönemden sonra Manisa, Osmanlı Devleti'nin âdetâ ikinci bir siyasî merkezi haline geldi. Özellikle II. Murad'ın oğlu Mehmed'le (Fatih) saltanat değişimi ve Manisa'ya gelişi ilk defa burayı bir siyasi merkez olarak Bursa ve Edirne'nin önüne geçirdi. Manisa'da tahttan çekilmiş bir padişah gibi davranmayan II. Murad şehrin imarında rol oynadı. Yeniden tahta geçince de oğlu Mehmed'i tekrar Manisa'ya gönderdi (1446). II. Mehmed (Fatih: 1446-1451) burada iken oğlu Bayezid (II.) doğdu, ikinci defa tahta çıkınca da ortanca oğlu Mustafa (1452-72)'yı şehre gönderdi. Daha sonra Manisa II. Bayezid'in oğulları Abdullah (?-1482), Şahinşah (1490-1503), Korkut (1503-1507), Alemşah (1503-1504) ve Mahmud (1504-1507)'a sancak merkezi oldu. Manisa, II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht kavgası sırasında tekrar ön plana çıktı. Şehzade Korkut (1511-1513), bir oldu bitti ile gelip yeniden şehre yerleşti. Yavuz Sultan Selim babasını tahttan indirip padişah olunca, Manisa'daki Korkut'un üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Korkut gizlice kaçtı. Yavuz Sultan Selim şehirde ve bölgede bozulan düzeni yeniden sağlamak için oğlu Süleyman (Kanûnî/ 1513-1520)'ı buraya idareci olarak tayin etti. Süleyman (Kanûni) tahta çıkıncaya kadar Manisa'da annesi Hafsa Sultan ile birlikte kaldı. Padişah olunca da Manisa'da doğan (1515) oğlu Mustafa (1533-1541)'yı şehre yolladı. Onun 1541'de Amasya'ya nakli üzerine yerine Ekim 1542'de Şehzade Mehmed (1542-1543) geldi. Mehmed'in Manisa'da hastalanıp ölmesi (1543) üzerine, yerine 1544'te Sarı Selim (1549-1558) tayin edildi. Burada iken annesi Hürrem Sultan ve kardeşi Cihangir gelip onu ziyaret ettiler (1546). Aynı yıl Selim'in oğlu Murad, Bozdağ yaylasında doğdu. Bir süre sonra babasının cülûsunun ardından o da artık veliaht şehzadelerin makamı haline gelen Manisa'ya gönderildi. III. Murad (1562-1574) padişah oluncaya kadar Manisa'da kaldı. Manisa'ya gönderilen son şehzade ise, yine

⁷² Eravcı, Korkmaz, a.g.e., s.67, 70-71.

burada doğmuş (1566) olan III. Murad'ın oğlu Mehmed'dir (III.). Şehzade Mehmed (1584-1595) de tahta çıkıncaya kadar Manisa'da sancak beyliği yapmıştır. Mehmed'in oğlu Mustafa (I.) da Manisa'da doğmuştur.⁷³

II. Murad'ın oğlu Şehzade Alaeddin'in Manisa Sancak beyliğine atanışından (1437), III. Mehmed'in padişah olmak üzere Manisa'dan İstanbul'a doğru ayrılışına kadar Manisa'da, şehzadelerin gelişi, aralarındaki taht mücadeleleri, buradan padişah olarak ayrılmaları gibi olaylarla hareketli günler yaşanmıştır. Fasilasız bir buçuk asrı aşan bu süreç içinde Manisa'da sancak beyliği yapmış şehzadelerden, II. Murad'ın bir ara hükümdarlığı oğlu Mehmed'e bırakıp Manisa'ya çekilişi de dikkate alındığında, II. Murad (1444-1446), II. Mehmed (Fatih: 1446-1451), I. Süleyman (Kanuni: 1513-1520), II. Selim (1549-1558), III. Murad (1562-1574) ve III. Mehmed (1584-1595), Manisa'dan payitahta gelip padişah olmuşlardır. Bu altı hükümdar padişah olduktan sonra ilk idarecilik tecrübelerini kazandıkları Manisa'yı unutmayıp, en azından içinde kendi evlatlarının yaşadığı bu şehri imar etmişlerdir. Kaynaklara göre Osmanlı padişahlarından Manisa'da ilk imar çalışmalarını II. Murad, hükümdarlığı oğlu II. Mehmed'e bırakıp Manisa'ya çekildiği dönemde başlatmıştır. II. Murad, Manisa'da görev yapan bütün şehzadelerin kaldıkları Manisa Sarayını bu sırada (H.849/ M.1445) yaptırmış, II. Mehmed de bu saraya Fatih kulesi başta olmak üzere bazı ilaveler yaptırmıştır.⁷⁴ Bu imar faaliyetlerinden sonra Manisa'da, bu araştırmanın konusunu oluşturan hayrat yapımı ve bu hayratların giderlerini karşılamak için Osmanlı Sarayı'ndan ilk büyük vakfı H. 903/ M. 1497 yılında II. Bayezid'in hanımı, Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsnişah Hatun kurmuştur. Vakfiyesine göre külliye cami, imaret, han ve hamamdan müteşekkildir.⁷⁵ Hatuniye adıyla tanınan külliye daha sonra Sıbyan mektebi ve medrese ilave edilmiştir.⁷⁶ Hatuniye Külliyesi, Bursa için Orhan Külliyesi mesabesinde olup, Osmanlı Manisası bu külliyenin batısında gelişmiştir. Hatuniye Külliyesini o zamanki Manisa'nın batısında

⁷³ Eravcı, Korkmaz, **a.g.e.**, s.67, 70-71.

⁷⁴ Acun, **a.g.e.**, s.444.

⁷⁵ **Hüsnişah Hatun Vakfiyesi**, VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22, s.211, sıra: 211.

⁷⁶ Acun, **a.g.e.**, s.122-123.

Kırım Hanı Mengli Giray Han'ın kızı⁷⁷, Yavuz Sultan Selim'in eşi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi olan Ayşe Hafsa Sultan⁷⁸, Manisa'da oğlu Şehzade Süleyman'ın yanında kaldığı dönem içinde aylık 6000 akçe olan maaşı⁷⁹ ile elde ettiği birikim ve emlakını 1523 yılında yaptırdığı kendi adıyla anılan ve cami, medrese, şadırvan, mektep, imaret, hamam ve hankahtan oluşan Hafsa Sultan Külliyesine (Sultaniye) vakfetmiştir.⁸⁰ Ayşe Hafsa Sultan'ın vefatından sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman, Sultaniye Külliyesine 1538 (=H.945) yılında bir çift hamam (Sultan Hamamı) ve 1539 (=H.944) yılında da bir darüşşifa ekletmiştir.⁸¹ Manisa'da son büyük külliye, Manisa'da doğan, dedesi Kanuni'nin son yıllarında Manisa Sancak beyi olarak atanan Sultan III. Murad (1562-1574) yaptırmıştır. Şehzadeliliği zamanında, burada bir mescid yaptıran Sultan Murad, padişah olduktan sonra 1581-1593 yılları arasında, mescidin bulunduğu mekana cami, medrese, imaret, tabhane ve handan müteşekkil olan Muradiye Külliyesini inşa ettirmiştir.⁸² Böylece Osmanlı padişahları ve valide sultanlar tarafından yaptırılan, sırasıyla Hatuniye, Sultaniye ve Muradiye külliyesi ile Osmanlı Manisa'nın merkez dokusu yani Manisa "vakıf imaret sitesi" bu şekilde oluşmuştur. Söz konusu, bu üç külliye vakıf imaret sitesi'nin etrafında, daha önce ve sonra, yine Manisa şehzade sancağında görevli askeri zümre tarafından yaptırılan küçük "ölçekli külliye" veya müstakil vakıf-hayrat kurumları ile şehrin büyümesine imkan sağladıkları söylenebilir.

2. Askeriler ve Reaya

⁷⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, s.47, 51; Nihat Yörükoğlu, **Hafsa Sultan ve Külliyesi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1993, s. 21-29; 30; Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", **DİA**, XV. Cilt, 1997, s.122-123.

⁷⁸ **Sultan Süleyman-ı Evvel Vâlideşi Hafsa Sultan Vakfiyesi**, Evâsıt-ı Şa'bân 929 (=29 Haziran 1523) VGMA, nu: 1425, (Kasa: 58), s.1, 3.

⁷⁹ Leslie P. Pierce, "Harem-i Hümayun -Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar", çev. Ayşe Berktaş, 2. baskı, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.70.

⁸⁰ **Hafsa Sultan Vakfiyesi**, VGMA, 576, s.31.

⁸¹ M. Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, **Manisa Tarihi**, İstanbul 1939, s. 100-101; TK. KKA. TD. 544, vrk. 13, TK. KKA. TD. 544, vrk. 14.

⁸² Acun, **a.g.e.**, 214-216; VGMA, **İnce Manisa Anadolu Defteri**, nu: 21, s.4-6.

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri ve VGMA'da geçen kayıtlara göre, Manisa'da 1570'li yıllara kadar, Osmanlı döneminde, iki padişah vakfı ile iki Valide Sultan vakfının dışında, şehzadelerin tayinlerinin sürekli hale gelmesinden önce ve sonra Manisa sancak beyliği yapmış veya şehzadelerin hizmetinde bulunmuş ümeranın da, burada müstakil cami, mescid, medrese ve tekke gibi yaptırdıkları hayrat kurumları için vakıflar tesis ettikleri kayıtlara yansımıştır. Bunlar, en eskilerden 1570'li yıllara doğru bahsetmek gerekirse, Manisa'nın Osmanlı hakimiyetine geçtiği dönemde, burada sancak beyliği de yapmış olan Timurtaş Paşa oğlu Ali Bey, Manisa'daki tekaüdlük döneminde, 1423-1424 yıllarında, cami, hamam ve imareten oluşan külliye (Ali Bey İmareti) yaptırmış⁸³, bunlar için vakıf kurmuştur.⁸⁴ 1474 yılında Fatih'in azatlı kölesi⁸⁵ olup, Şehzade Mustafa'nın çaşnigirbaşı olan Sinan Bey, kendi adıyla anılan cami (nam-ı diğer Çaşnigir Camii) için bir vakıf kurmuştur.⁸⁶ II. Bayezid devri ümerasından olan Hacı İvaz Paşa bin Abdülmuin 1484 yılında kendi adıyla anılan cami (İvaz Paşa Camii) için⁸⁷, II. Selim'in kızlar-ağası ve kapu-ağası Hüsrev Ağa⁸⁸, 1554-1555 yıllarında yaptırdığı cami (Hüsrev Ağa Camii) için⁸⁹ yine ümeradan Kemal Paşa oğlu Hacı Mehmed Bey, 1569-70'de yaptırdığı Lala Paşa Camii için vakıf kurduğu kayıtlara yansımıştır.⁹⁰ Saruhan Alay beyliği görevinde bulunmuş olan Ferhat Ağa tarafından 1571-1572'de yaptırılan Alaybey Camii⁹¹ için, Ferhat Ağa'nın hanımı da 1579'da tamamlattığı Dilşikar Camii⁹² için vakıf kurmuştur. Şehzade Korkud'un yakın adamlarından Piyale Bey⁹³ ve kapıcı başısı Ferhad Ağa⁹⁴ zengin vakıflar kurmuşlardır. Ditrekk Medresesi'nin banisi, Fatih devri defterdarlarından⁹⁵

⁸³ Gökçen, **a.g.e.**, s.35-40.

⁸⁴ TK. KKA.TD. 544, vrk. 14.

⁸⁵ Gökçen, **a.g.e.**, s.57.

⁸⁶ TK. KKA.TD. 544, vrk. 10b.

⁸⁷ TK. KKA.TD. 544, vrk.16b.

⁸⁸ Gökşen, **a.g.e.**, s.162-165.

⁸⁹ TK. KKA.TD. 544, vrk. 19a.

⁹⁰ BOA, EV-BKB-201-109; TK. KKA.TD. 544, vrk. 21a.

⁹¹ Gökşen, **a.g.e.**, s 87-88.

⁹² Gökşen, **a.g.e.**, s.77-78.

⁹³ TK. KKA.TD. 544, vrk. 7a.

⁹⁴ TK. KKA.TD. 544, vrk. 6b.

⁹⁵ Emecen, **a.g.e.**, s. 107.

Ditrek Sinan Bey⁹⁶ ile Veled Bey Medresesi'nin banisi ümeradan Bahşayış oğlu Veled Bey⁹⁷ de Manisa'da önemli vakıflar kurmuşlardır. Ayrıca Şehzade Korkud'un hocası Taceddin Halife⁹⁸, III. Murad'ın Darüssaade Ağası Yakub Ağa⁹⁹, kendi adlarıyla anılan Eyne Ali Baba¹⁰⁰, Şeyh İlyas¹⁰¹, Haki Baba¹⁰², Seydi Baba¹⁰³, Şeyh İlyas¹⁰⁴, Şeyh İbrahim¹⁰⁵, Koparan Dede¹⁰⁶, Derviş Musa¹⁰⁷ banisi oldukları zaviyeleri için kendi adları ile anılan vakıflar tesis edilmiştir.

Manisa'da toplumun değişik kompartımanından Bektaş Hüseyin, Suru Yazıcı, Debbağ Hacı Veli, Hacı Şeyh, Eyne Ali Baba, Sarraç Hacı Ağa, Hacı İlyas, İbrahim Çelebi, Yahya oğlu Muhyiddin, Karahisarlı Mehmed, Hacı Gündoğmuş, Mevlana Sinan, Hacı Davud, Çengizade Hacı Kasım, Girdecî İsmail adlı kişiler banisi oldukları mescidler için yine vakıflar tesis etmiş oldukları kayıtlara yansımıştır.¹⁰⁸

Netice itibariyle, 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre 1570'li yıllarda Manisa'da ikisi padişah, ikisi valide sultanlar tarafından kurulanların dışında kalan vakıfların büyük çoğunluğunu, Manisa'da sancak beyliği yapan şehzadelerin yanında görev yapan sancak bürokratları tarafından kuruldukları, söz konusu görevlilerin dışında, yerel ilmiye zümreleri ile yerel reaya tarafından kuruldukları anlaşılmıştır.

⁹⁶ TK. KKA.TD. 544, vrk. 17.

⁹⁷ TK. KKA.TD. 544, vrk. 17.

⁹⁸ TK. KKA.TD. 544, vrk. 5.

⁹⁹ Emecen, **a.g.e.**, s.107.

¹⁰⁰ TK. KKA.TD. 544, vrk. 11a.

¹⁰¹ TK. KKA.TD. 544, vrk.10.

¹⁰² TK. KKA.TD. 544, vrk. 18.

¹⁰³ TK. KKA.TD. 544, vrk.19.

¹⁰⁴ TK. KKA.TD. 544, vrk. 24.

¹⁰⁵ TK. KKA.TD. 544, vrk. Ek 8.

¹⁰⁶ TK. KKA.TD. 544, vrk. 25.

¹⁰⁷ TK. KKA.TD. 544, vrk. 25.

¹⁰⁸ TK. KKA.TD. 544, vrk. 1a-29b.

II. KURULUŞ AMACINA GÖRE MANİSA VAKIFLARI

A. Dini Müesseseler

1. Külliye

Daha çok bir cami etrafında oluşan külliyelerin bazen medrese, ticari yapı ya da bir türbenin çevresinde de şekillendiği görülebilmektedir. Bu yapı topluluklarına zaman içinde manzume, imaret, site, imaret sitesi, kompleks gibi isimler de verilmiştir. Devlet yönetiminin en üst kademesinde bulunan padişah ve bunların eşleri ile çocukları, devlet bürokrasisinde olan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricali ve halktan hayırseverler tarafından bu tesisler halka hizmet için yapılmışlardır. Medine'deki Mescid-i Nebevi külliye fonksiyonuna sahip ilk yapı olarak görülebilir. Külliyelerin Anadolu'da ilk örnekleri Artuklular'da görülmektedir. Selçuklu ve beylikler devrinde külliye inşaatı yeniliklerle sürdürülmüştür. Osmanlı döneminde külliyelerin sayıları artarak devam etmiştir. Bu dönemde külliye daha fazla üniteyi bünyesinde bulundurmıştır. Külliye yapıtiranların kurmuş oldukları zengin vakıflar sayesinde sistem aksamadan uzun süre işlevlerini yerine getirmişlerdir. Bu yönde olarak devletin imar ve iskan siyaseti dolayısıyla da çeşitli yerlerin şenlenmesi sağlanmıştır. Külliye bünyesinde cami, medrese, türbe, mektep, tabhane, imaret, darüşşifa, han, çarşı, dükkanlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithane, evler, odalar, ahır gibi yapılar bulunmaktadır.¹⁰⁹

Manisa'da XVI. yüzyılda 5 önemli külliye mevcuttur. Bunlar; Saruhanlılar devrinde İshak Çelebi tarafından H.780/ M. 1378-79 tarihinde yaptırılan Ulu Cami Külliyesi; Osmanlılar devrinde Vezir Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından, H. 821/ M. 1418 tarihinde yaptırılan Timurtaş oğlu Ali Bey Külliyesi; Hüsnüşah Sultan tarafından H. 896/ M. 1490'da inşa olunan Hatuniye Külliyesi; Yavuz Sultan Selim' in karısı, Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan tarafından yaptırılan, (cami H. 929/ M.1522-1523, hamam H. 945 / M.1538, darüşşifa ise H. 946 / M. 1539'da tamamlanan) Sultaniye Külliyesi; Sultan III. Murad tarafından yaptırılan Muradiye Külliyesi'dir. H. 991/ M. 1583'de yapımına başlanan cami H. 994/ M.

¹⁰⁹ Emecen, a.g.e., s.90-91.

1586'da tamamlanmıştır. Külliye'nin yapımı H.1001/ M. 1592-93'te bitirilmiştir.¹¹⁰

a. Ulu Cami Külliyesi: Külliye'nin kurucusu İshak Bey'dir. İshak Bey, İlyas Bey'in oğludur. Babasının vefatından sonra yerine Saruhan beyi olmuş, 790 (1388) yılında da vefat etmiştir.¹¹¹

Ulu Cami ve Külliyesi; Kitabesinden anlaşıldığına göre cami (H. 768/ M. 1366) tarihinde söz konusu Saruhanoğlu İlyas Bey oğlu İshak Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Ulu Cami için Evliya Çelebi "zamanında kilise imiş" diyor. Ancak İbrahim Gökçen caminin yapımında birçok Bizans mimari materyalinin kullanılmasının böyle bir izlenim doğurmuş olabileceğini söylemektedir.¹¹² Caminin mimarının kim olduğu belirtilmemiştir ancak Mehmet bin Abdülaziz ve Nakşi Yusuf adlı nakkaşlar zikredilmiştir.¹¹³

Cami yanında günümüzde hala ziyaretçilerin dikkatini çeken oldukça karakteristik bir medresesi vardır. Zamanında bölgede İshakiye veya Fethiye namıyla meşhur olan bir medresedir. Kitabesine göre medresenin mimarı Emet bin Osman'dır. H.780/ M. 1378-79'da bina edilmiştir. Vakıf defterlerinde medresede kaç talebe okuduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak talebelere günde 8'er akçe cihet ayrıldığı anlaşılmaktadır. 1575' te medrese müderrisinin Müslühiddin Efendi olduğu ve kendisine günlük 40 akçe verildiği görülmektedir.¹¹⁴

Caminin doğusunda bulunan hamam bugün harap haldedir. Burada İshak Çelebi'nin türbesi de bulunmaktadır. Caminin güneybatısında bulunan iki katlı taş binanın ise darphane olduğu tahmin edilmektedir. Ulu Cami'nin kuzeye bakan kapısının hemen yanında bir çeşme vardır. Bu çeşmeyi sahibu'l hayrat Hacı Hasan yaptırmıştır. Bunlardan başka İshak Çelebi'nin

¹¹⁰ Emecen, **a.g.e.**, s.90-102.

¹¹¹ Sicil-i Osmanî, Mehmed Süreyya, III.Cilt, s.803.

¹¹² Gökçen, **a.g.e.**, s.184.

¹¹³ Acun, **a.g.e.**, s.32.

¹¹⁴ TK. KKA.TD. 544, vrk. 12a.

yaptırdığı ve idari yüzüyle Ulu Cami Külliyesi ile ilişkili diğer bir önemli eseri de Serabat Deresinin doğusunda harabesi bulunan Mevlevihanedir. İshak Çelebi vakfiyesinde bu zaviyeden bahsedilmektedir. Mevlevihane külliye uzakta doğu tarafındadır. Günümüzde milli park içerisinde bulunmaktadır.¹¹⁵

1531’de külliye görevli olarak; müteveli (günlük 20 akçe), müderris (günlük 25 akçe), cihet-i talebe (günlük 8 akçe), nazır (günlük 7 akçe), katip ve cabi (günlük 10 akçe), imam (günlük 4 akçe), hatip (günlük 3 akçe), iki müezzin (günlük 2 akçe), sermahfil (günlük 1 akçe), altı cüzhan (günlük 1 akçe), altı eczahan (günlük 1akçe), muarraf (günlük 2 akçe), kayyım (günlük 2 akçe), noktai (günlük 1 akçe), türbedar (günlük 1 akçe), ferraş (günlük 1 akçe), hanende (günlük 2 akçe), şeyh (günlük 8 akçe), vekil-harc (günlük 3 akçe), tabbah (günlük 2 akçe),nakib (günlük 2 akçe), kiları (günlük 1 akçe), saka (günlük 1 akçe), ferraş-ı imaret’in (günlük 1 akçe), görevli oldukları kaydedilmiştir.¹¹⁶

1570’lerde ise külliye görevli olarak; müteveli (günlük 20 akçe), müderris (günlük 40 akçe), cihet-i talebe (günlük 8 akçe), nazır (günlük 7 akçe), katip ve cabi (günlük 8 akçe), imam (günlük 5 akçe), 3 hatip (günlük 3 akçe), iki müezzin (günlük 3 akçe), sermahfil (günlük 2 akçe), eczahan , türbedar ve noktai (günlük 12 akçe), kayyım ve siraci (günlük 2,5 akçe), ferraş (günlük 1,5 akçe), aşirhan (günlük 1-1,5 akçe), vekil-harc (günlük 3 akçe), tabbah (günlük 2 akçe), kiları (günlük 2 akçe), sakanın (günlük 2 akçe)¹¹⁷ görevli oldukları görülmektedir.

Cami, mevlevihane ve medresenin gideri için akar olarak Muvahhitler Beldesi’nde mevcut iki hamamın tamamı, Manisa kuralarından Karaoğlanlı adlı karyenin tamamı ve bu karyede bulunan ekilen çeltik gelirleri, Manisa tevabiinden Akçehavlu Karyesi’nde ekilen çeltiklerin gelirleri, Muvahhitler Beldesi tevabiinden Çatakilise Karyesi’nde kain yirmi cerib mikdarı toprağın

¹¹⁵ Gökçen, **a.g.e.**, s.184-185.

¹¹⁶ Emecen, **a.g.e.**, s.91-92.

¹¹⁷ TK. KKA.TD. 544, vrk. 12a.

tamamı ve beş cerib mikdarı bağ yerinin tamamı vakfedilmiştir.¹¹⁸ 544 numaralı Evkaf Defteri'nde de İshak Çelebi Vakfı'na ait Manisa'da Karaoğlanlu¹¹⁹, Erdeşlü¹²⁰ ve Kırcalu¹²¹ karyelerinin gelir kayıtları mevcuttur.

b. Timurtaş oğlu Ali Bey Külliyesi: Timurtaş oğlu Ali Bey Camii'nin giriş kapısı üzerinde bulunan Arapça yazılmış kitabesine göre cami, H. 821/ M. 1418 tarihinde Osmanlı ümerasından Vezir Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından mescid, imaret ve hamamdan meydana gelen bir külliye olarak yaptırılmıştır.¹²²

Ali Bey, Timurtaş Paşa'nın oğludur. Çelebi Sultan Mehmet zamanında Aydın ve Saruhan valiliğine tayin edilmiştir. Daha sonra Ali Bey II. Murad'a vezir olmuş, tekaüde sevkedildikten sonra Manisa'ya yerleşmiş bu sırada kendi adıyla anılan külliyei yaptırmıştır.¹²³

Ali Bey Camii günümüzde halen hizmete açık bulunmaktadır. İlk yapıldığı tarihte mescid olan yapı, torunlarından Haydar Çelebi tarafından H. 975/ M. 1567-1568'de camiye çevrilmiş onun hacca gitmesiyle de kardeşi Cafer Çelebi tarafından H. 978/ M. 1570-71'de yapılan eklemelerle büyük cuma camii haline getirilmiştir.¹²⁴

Hamam caminin güneyindedir. Günümüzde yıkılmış arsa haline gelmiştir. Ali Bey'in imareti de burada bulunmaktadır.

Vakfın gelir kaynakları; Kızık nahiyesinde bir kıta bağ, Kozlar nahiyesinde bağ, Bezaziye hanı önünde iki dükkan, Küçük köyünde iki bağ, Kili köyünde Gökder mevkiinde bağ, Pikar ve Hamza Bey menzili arasında

¹¹⁸ **İshak Bey bin Saruhan Vakfiyesi**, VGMA, 608/1, s.318, sıra: 345.

¹¹⁹ TK. KKA.TD. 544, vrk.11.

¹²⁰ TK. KKA.TD. 544, vrk. 11.

¹²¹ TK. KKA.TD. 544, vrk. 12.

¹²² Acun, **a.g.e.**, s.80-81.

¹²³ Gökçen, **a.g.e.**, s.35.

¹²⁴ Acun, **a.g.e.**, s.81.

ahır yeri,¹²⁵ ayrıca daha önce Hafsa Sultan mülkü iken bilahare Ali Bey'in Manisa'daki bahçesiyle değiştirilmiş olan Erderlü Köyü¹²⁶ sayılabilir.

c. Hatuniye Külliyesi: Hüsnîşah Sultan, Hatuniye Camii, mektebi ve kurşunlu bedesteninin kurucusudur. Sultani yapıların öncülüğünü yapan bu külliye, II. Beyazıd'ın hanımı, 1490-1503 yılları arasında Manisa'da 13 yıl sancak beyi olarak bulunan Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsnîşah Sultan tarafından oğlunun beyliği zamanında Manisa'da H. 896/ M. 1490'da inşa olunmuştur. Külliye, bahsedildiği gibi cami, bedesten ve caminin içinde bulunan kütüphaneden oluşmuştur. İbrahim Gökçen kütüphanede 401 cilt yazma eser olduğunu şahitlik etmektedir.¹²⁷

Hüsnîşah Hatun 1497'de külliye gelir sağlamak amacıyla Han-ı Cedid'i (Kurşunlu Han) inşa ettirmiştir. Ayrıca Çelebi Oğlu bahçesi demekle meşhur bahçenin tamamı, bir aded hamam, iki değirmen ve üç dink, birbirine bitişik ve tarlaları birbirine karışık birbirlerinden sınırlarıyla ayrılan üç Selendi, Seysi, Kaşıkçı köylerinin tamamı, otuz altı alt oda ve otuz sekiz üst odayı havi han ve bu hana bitişik yirmi bir aded dükkanın hepsi ve yine bu hana bitişik boş arazinin tamamı, Manisa kasabasında Halil Kanai Kızı dükkanı denen dükkanın tamamı ve Yirik Çelebi dükkanları denen ve birbirine bitişik 12 dükkan ve yine orada bulunan 5 dükkanın tamamını vakfetmiştir.¹²⁸

Hüsnîşah Hatun, kurmuş olduğu vakfın vakfiyesinde yukarıda belirttiğimiz yerleri akar olarak kaydettirdikten sonra, cami ve imareti için bir imam, iki müezzin, bir cabi, bir nakip, muallim, katip, on nefer cüzhan, on beş kişi eczahan, bevab, vekil-i harç, aşçı, bahçıvan ve sucubaşı tayin etmiştir. Bu şahısların görevlerinin icabını yerine getirmelerini aksi takdirde görevlerinden uzaklaştırılmalarını şart koşturmuştur.¹²⁹

¹²⁵ Gökçen, **a.g.e.**, s.39-40

¹²⁶ TK. KKA.TD. 544, vrk. 15.

¹²⁷ İsmet Parmaksızoğlu, Manisa Kütüphaneleri, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, VIII. Cilt, Sayı 1, 1959, s.18.

¹²⁸ **Hüsnîşah Hatun Vakfiyesi**, VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22, s.211, sıra. 214.

¹²⁹ **Hüsnîşah Hatun Vakfiyesi**, VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22, s.211, sıra. 211.

Vakfın mütevellisi olarak Hacı Hamza Ağa ibn Bağdak'ı tayin etmiş onun ölmesi durumunda da evkaf nezaretince uygun kişinin tayin edilmesini, Cibayet Firuzi Abdurrahim Efendi'yi ve onun ölmesi halinde de çocuklarına bu görevin geçmesini şart koşturmuştur.¹³⁰

Kayıtlara göre Hatuniye Külliyesi 1531'de toplam 92.471 akçalık gelire sahiptir. Bu harcamaların 37.991 akçelik bölümü mutfak harcamalarına, 54.480 akçelik kısmı ise görevlilere ayrılmaktaydı.¹³¹

d. Sultaniye Külliyesi: Sultaniye Külliyesi'ni Yavuz'un eşi Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultani inşa ettirmiştir. Ayşe Hafsa Sultan, elli altı yaşında vefat ettiği bilinmekte, buradan hareketle 1478 veya 1479 yılında doğmuş olduğu sonucuna varılmıştır. Selim'in hanımı olup I. Süleyman'ın tahta çıkışında (1520) valide sultan olmuştur. 1539'da vefat etmiş, Sultan Selim Türbesi civarına defnedilmiştir. İslam ansiklopedisi Hafsa Sultan maddesine göre ise 1534 yılında vefat etmiştir ve Sultan Selim Vamii bahçesine defnedilmiştir.¹³²

Sultaniye Külliyesi; cami, medrese, çifte hamam, darüşşifa, sıbyan mektebi, imaret ve hankahdan oluşmaktadır. Cami ve bazı binalar (H. 929/ M.1522-1523), hamam (H. 945/ M. 1538) darüşşifa ise (H: 946-7 / M. 1539) da tamamlanmıştır. Bugün ibadete açık olan ve külliyenin ana yapısı olan cami çifte minareli olup kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Caminin iç ve dışında taş, alçı, ahşap, çini ve kalem işi süslemelere rastlanır.¹³³

Caminin kuzeyinde bulunan ve onunla aynı avluyu paylaşan medresenin 10 odası vardır. Sıbyan mektebi ise medresenin kuzeydoğu yönündedir ve taç kapıdan girişi vardır. Darüşşifa, medresenin batısındadır.

¹³⁰ **Hüsnişah Hatun Vakfiyesi**, VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22, s.211, sıra. 214.

¹³¹ Emecen, **a.g.e.**, s.94.

¹³² Sicil-i Osmanî, Mehmed Süreyya, I. Cilt; s.7.

¹³³ Acun, **a.g.e.**, s.146-147.

Taş ve tuğla ile inşa edilmiştir.¹³⁴ Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren akıl hastalarının barındırıldığı ve tedavilerinin yapıldığı bu darüşşifada Manisa'nın ünlü mesir macunu da imal edilmekteydi. Caminin kuzeyinde ise hamam yer almaktadır. Bu hamam günümüzde işletilmekte olup, görkemli bir yapıdır. Külliye'nin batı bölümünde ise hankah ve imaret bölümleri bulunmaktaydı. Ancak bu binalar 1922'de Yunanlıların çıkardıkları yangında harap olmuştur. Günümüzde bu binaların yerinde Sultan Parkı bulunmaktadır.¹³⁵

Vakıf defterlerine göre bu büyük külliye'nin işletme ve görevli masrafları oldukça fazla olduğu görülmektedir. Külliye'nin sadece imaretteki et ve buğday masraflarının oldukça yüksek olduğu kayıtlara yansımıştır. Nitekim 1531'de yıllık 16.627 kg et, 91.500 kg buğday sarfedilmiş 1575'te yıllık et masrafı 17.858 kg, buğday sarfı ise 122.175 kg'a ulaşmıştır. Öyleki bu ihtiyacın zaman zaman aynı bölgeden karşılanamadığı için Rumeli'den kesimlik hayvan talep edildiği bilinmektedir. Cami ve imarette çalışanların da hayli fazla olduğu kayıtlara yansımıştır.¹³⁶

Hafsa Sultan Vakfiyesine göre 1523'lü yıllarda külliye'de; 2 imam, 1 hatip, 4 müezzin, 10 hafız, 13 tesbihçi, 30 cüzhan, 1 ser-mahfil, 2 kayyım, muvakkid, meddah, muarır, kandilci, ferraş olarak görülmektedir.¹³⁷

Sultaniye Külliyesi'nin zengin gelir kaynakları vardı. Bunlardan bazıları; Urla'nın birçok köyü, Urla'daki dükkanların hepsi, Menteşe livası, Mazun kazasının Sobice kasabası çarşısının dükkanları, Manisa'nın Bakır köyü ve korusu, Hüdavendigâr livasında bulunan köyler, Kırkağaç karyesi (şimdiki ilçe merkezi) buradaki hamam ve dükkanlar, Tarhala kazasına bağlı Kayadibi köyleri, Manisa'da Saray Hamamı, Gürleye Hamamı, Gürleye Su

¹³⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s.126.

¹³⁵ Acun, **a.g.e.**, s.148-150.

¹³⁶ Emecen, **a.g.e.**, s.95-96.

¹³⁷ **Hafsa Sultan Vakfiyesi**, VGMA, 576, s.31, sıra: 15.

Değirmenleri, Çatakilise köyü altında bulunan Kuru (şimdi bataklık) ayrıca bu bölgelerdeki dağ, taş, nehir, ağaç, vadi, gibi bütün yerler.¹³⁸

Tablo: 2 Sultaniye Külliyesi Gelirleri

SULTANIYE KÜLLİYESİ GELİRLERİ ¹³⁹			
1531		1570	
Gelir Türü	Yıllık	Gelir Türü	Yıllık
Saray Hamamı	1200	Saray hamamı	4900
Çatakilise’de Kuru	3300	Çatakilise’de kuru	19000
Gürle’de âsiyâb	500	Gürle’de âsiyâb	1500
		Yeni hamam	24000
		Dükkânlar	1420
		Bahçeler	5500
		Zemin icâresi	350
		Âsiyâb	1070
		Suyolu icâresi	350
		Kırkağaç’ta dükkân, hamam	2350
		Bakır köyü mukataatı	142000
Genel Toplam	5000	Genel Toplam	202.440

Hafsa Sultan, kurmuş olduğu vakıf için çok sayıda karye ve hamam vakfetmiştir. Özellikle karyeler çok sayıda olup gelirlerinin tamamı vakfa gelir olarak aktarılmıştır. Sultaniye Külliyesinin 1530’larda gelirleri sınırlı görülmekle birlikte 1570’lerde çeyrek milyon akçeye ulaştığı görülmüştür.(Tablo: 2)

Sultaniye Külliyesi XVI. asırda birtakım mali ve sosyal hadiselerle de karşı karşıya kalmıştır. 1559’da imaret silahlı suhtelerin eline geçmiştir. Ayrıca vakıf mallarının toplanmasında sorunlar yaşanmış, müteveli

¹³⁸ Hafsa Sultan Vakfiyesi, VGMA, 576, s. 31, sıra: 15.

¹³⁹ Emecen, a.g.e., s.99

su-i istimalleri olmuştur. Su yollarının sık sık tamir edilmek durumunda kalındığı ve bu işinde merkezle irtibat kurularak yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁰

e. Muradiye Külliyesi: Manisa'daki Muradiye Külliyesi'ni Sultan III. Murad yaptırmıştır. Sultan III. Murad, 1546'da Manisa'da dünyaya geldi. Babası [II. Selim](#), annesi ise Venedikli Afife Banu Sultan'dı. İyi bir eğitim alan şehzade Arapça ve Farsça öğrendi. 1558 yılında babası II. Selim'in Manisa Sancakbeyliği'nden Karaman Valiliğine atanması sonucu dedesi [Kanuni Sultan Süleyman](#) tarafından Alaşehir Sancakbeyliği'ne gönderildi. II. Selim padişah olduktan sonra Manisa Sancakbeyliği'ne gönderildi. Babası II. Selim'in vefatından sonra [22 Aralık](#) 1574'te İstanbul'a gelerek tahta çıkmış ve 1595'te vefat etmiştir. Ayasofya Camiindeki türbesine defnedilmiştir. Muradi mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır.¹⁴¹

Sultan III. Murad Han'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv kayıtlarında görünen tek vakfiyesi H. 999 tarihli olup Ebu'l Hasan el- Harkani hazretleri Camii Şerifi ve zaviyeleriyle ilgilidir. Sultan III. Murad'ın Manisa'da bir külliye yaptırdığına dair bilgi ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan H. 1225'ten itibaren tarihlendirilmiş 21 nolu "İnce Manisa Anadolu" defterinin 4, 5 ve 6. sayfalarında yer alan Atık Şahsiyet kayıtlarında mevcuttur. Buradan anlaşıldığına göre bu külliyenin cami, medrese ve imaretten meydana geldiği görülmektedir.¹⁴²

III. Murad'ın 1583'de Manisa'da şehzade iken başlattığı, şehrin güneyinde, Saruhanbey mahallesinde cami, medrese, imaret, dükkanlar, çeşme ile daha sonradan ilave edilmiş olan kütüphaneden müteşekkildir.¹⁴³

Kitabesinden anlaşıldığına göre H. 991/ M. 1583'de başlanılan caminin inşaatı H.994/ M. 1586'da bitirilmiştir. Bu cami III. Murad'ın yaptırdığı ilk cami

¹⁴⁰ Emecen, a.g.e., s.96-97.

¹⁴¹ Sicilli Osmani, Mehmed Süreyya; C.1 S.27-28

¹⁴² 21 nolu "İnce Manisa Anadolu" defteri, VGMA, s.4-6.

¹⁴³ Gökçen, a.g.e., s.218-219.

değildir. 1570'te şehzade iken bir cami inşaa ettiren III. Murad, padişah olarak İstanbul'a gittikten sonra Manisa halkının isteği üzerine planlarını Mimar Sinan'a çizdirttiği ancak yaşı nedeniyle hassa mimarlarından Mahmud Ağa, onun ölümü üzerine de Mimar Mehmed Ağa'nın (Sultan Ahmed Camii'nin Mimarı) yapımını gerçekleştirdiği külliye H. 1001/ M. 1592-93 tarihine kadar devam etmiştir.¹⁴⁴

Cami ve medrese arasına ise 1812 yılında Kara Osman oğlu Hüseyin Ağa tarafından, külliyenin mimarisini bozmayacak şekilde bir kütüphane eklenmiştir.¹⁴⁵

Bugün sağlam ve ibadete açık olan cami, Osmanlı cami mimarisinin en güzel örneklerinden birini oluşturur. Kesme taştan inşaa edilen caminin taç kapısı, kitabesi, ceviz ağacından yapılmış, iki kanatlı ve künde-kari tekniğinin uygulandığı ahşap kapısı görülmeye değerdir. Caminin son cemaat yeri beş kubbelidir, buradaki pencerelerin üstünde ise çini ayetler mevcuttur. Ayrıca kubbe içi, pencere içleri ve mihrap; ince, zarif işçilik eseri çinilerle bezenmiştir. Caminin süslemelerini hassa nakkaşlarından Mehmet Halife ve maiyetindeki 12 nakkaş tarafından yapılmıştır.¹⁴⁶

Külliyenin vakfiyesi olmadığı gibi Manisa Evkaf Müdürlüğü'n'de de bu cami ve medresenin vakfiyesi bulunmadığı için İbrahim Gökçen'in "Vakıflar ve Hayırlar" adlı eserinde topladığı bilgilerden vakfın gelirleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buna göre; Muradiye Camii'nde bulunan vesikalarda, Tarhala kazasındaki Tahinhane, Nif kazasına tabii Halilbeylü ve Kozluca köyleri, Marmara kazasına tabii diğer bir köy adı geçen müessese mevkufatındandır. Ayrıca Emlak nahiyesinden bazı yerler ve Kafirboz köyü, Germiyancık tımarı ile Hüsam Bey Tımarı, Tekeli ve Bargir köyleri, Pembelik, Keçiliköy ve Bahadırlı mukataası da Sultan Murad evkafındandı. Bunlardan

¹⁴⁴ Acun, **a.g.e.**, s.214-215.

¹⁴⁵ Emecen, **a.g.e.**, s.103.

¹⁴⁶ Acun, **a.g.e.**, s.217-222.

başka Gürlüye, Boğaz köyleri ile Yakaköy ve tabileri, Sorkun ve Karagöl yaylakları da bu müessese mevkufatındandır.¹⁴⁷

2. Cami ve Mescidler

a. Mescidler

Bu kurumlar müslümanlar için namaz vakitlerinde ibadet yeri, belli gün ve saatlerde halka vaaz ve nasihatlerin yapıldığı birer kültür merkezi ve sıbyan mektebinin bulunmadığı yerlerde çocukların eğitim ve öğrenimlerini sürdürdükleri mekteb olmuşlardır.¹⁴⁸

Osmanlılarda mescid denildiğinde genel olarak mahalle aralarında yapılmış olan küçük ahşap ibadet yerleri anlaşılmaktadır. Mahalleler daha çok bu mescidler etrafında kurulmuş ve isimlerini de bu mescidlerden almışlardır.

Manisa'da XVI. yüzyılda 33 mescidin olduğu kayıtlara yansımıştır. Manisa'da ilk mescid Manisa'yı fetheden Saruhan Bey'in kalede yaptırdığı mescid kabul edilmektedir. Bu mescid, Kale Mescidi veya Hacet Mescidi olarak bilinir. Günümüzde bu mescid harap bir haldedir.¹⁴⁹ Daha sonra Hacı İlyas bin Mehmet tarafından H. 764/ M. 16-26 Şubat 1363'te inşa ettirilen Hacı İlyas Bey Mescidi ile Manisa müzesinde bulunan kitabesine göre H. 795/ M. 1392-93'te yapılan Yenice (Giderci) Mescidi ve yer-zamanı tesbit edilemeyen Gürhane Mescidi de Saruhanoğulları devrinden kalmadır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Gökçen, **a.g.e.**, s.221-222.

¹⁴⁸ Alkan, **a.g.e.**, s.202.

¹⁴⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s.184.

¹⁵⁰ Emecen, **a.g.e.**, s.87.

1410 yılında Manisa'nın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra 1570' lere kadar geçen sürede yapılan mescidlerle Manisa merkezde bulunan mescid sayısının 33 olduğu kayıtlara yansımıştır.¹⁵¹

Bu çalışmaya esas teşkil eden 544 nolu Evkaf Defteri'nde yer alan mescid kayıtlarından, yukarıda da belirtildiği gibi umumiyetle mahallelerin bu mescidler etrafında kurulması ve isimlerini de bu mahallelere vermeleri şeklinde bir yol takip edildiği anlaşılmaktadır. Başka bir söylemle kayıtlarda yer alan mescid isimleri aynı zamanda mahallenin de adını oluşturmaktadır.

Defterde yer alan mescidler umumiyetle kendi adlarına bir vakıf kurulmuş olan mescidlerdir veya başka bir vakıfdan gelir alan mescidlerdir.¹⁵² Kayıtlarda yer alan bir diğer önemli nokta da mescidlerin bazılarının banisi belirtilirken¹⁵³ çoğunluğunun banisinin belirtilmemiş olmasıdır ki, bu mescidler de genel itibarıyla ahab-ı hayrat tarafından yaptırılmıştır. Yani mahalle veya köy ahalisi tarafından yaptırılmıştır.

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde adı geçen mescidler şunlardır; Danişmend Halil Mahallesi Mescidi, Çaşnigir Mescidi, Ummal Mahallesi Mescidi, Kasımpaşa Mahallesi Mescidi¹⁵⁴, Davudfakih Mahallesi Mescidi, Mehmed Çelebi Mescidi, Bektaşfakih Mahallesi Mescidi¹⁵⁵, Nazi Mahallesi Mescidi, Cengioğlu Mahallesi demekle mağruf Tatar Şahabeddin Mahallesi Mescidi¹⁵⁶, Belücek Mahallesi Mescidi, Çaprazıkebir Mahallesi Mescidi, Çaprazısagır Mahallesi Mescidi¹⁵⁷, İbrahimçelebi Mahallesi Mescidi, Körhane

¹⁵¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2.

¹⁵² TK. KKA. TD. 544, vrk. 7. Manisa'nın merkez mahallelerinden Danişmend Halil Mahallesi Mescidi adına direkt bir vakıf kurulmuşken yine aynı vakıfa ahab-ı hayrattan Hayreddin Bey tarafından bu mescide yapılan vakfın şartında gelirin bir kısmı bu mescidin imamına şart koşularken bir kısmı da Çaşnigir Mescidi imamına şart koşulmuştur.

¹⁵³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 7. Manisa'nın merkez mahallelerinden Derehamam Mahallesi Mescidi Hacı Şeyh isminde bir kişi tarafından yaptırılmıştır.

¹⁵⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1.

¹⁵⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2. Bektaş Fakih Mahallesi Mescidi'nin banisi Hüseyin isminde bir kimsedir.

¹⁵⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 3.

¹⁵⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 3. Çapraz-ı Sagır Mahallesi Mescidi'nin banisi Saru Yazıcı isminde birisidir.

Mescidi¹⁵⁸, Hacı Mehmed bin Yahya Mescidi, Ayni Ali Baba Mescidi, Nişancı Mahallesi Mescidi, Deveciler Mahallesi Mescidi, Karahisarlı Mahallesi Mescidi¹⁵⁹, Attaran Mahallesi Mescidi, Debbağlar Mahallesi Mescidi¹⁶⁰, Sakalar Mahallesi Mescidi, Seydihoca Mahallesi Mescidi, Derehamam Mahallesi Mescidi¹⁶¹, Nasırlı Mescidi, Narlıç Mahallesi Mescidi, İsafakih Mahallesi Mescidi, Hamam Mahallesi Mescidi, Recayi Mahallesi Mescidi¹⁶², Zindan Mahallesi Mescidi, Gürsözler Mahallesi Mescidi nam-ı diğer Kirişçi Umur, Yavyal (Yaviler) nam-ı diğer Bezci İnebeyi Mescidi, Hacı İlyas Mescidi¹⁶³, Ak Mescid¹⁶⁴, Haki Baba Mescidi¹⁶⁵, Çiftçelü Karyesi Mescidi¹⁶⁶, Manisa'ya tabi Yunddağı Nahiyesi'nde Çerdekenlü Karyesi Mescidi¹⁶⁷, Koçarlıyalı? Karyesi Mescidi¹⁶⁸, Gökmescid, Niki'ye tabi Turgudlu Karyesi'nin Orta, Menteşe ve Yenimescid Mahalleleri Mescidleri¹⁶⁹, Alaca Mescid¹⁷⁰, Hoşkadem Paşa ibni Murtaza Bey'in Belücek Mahallesi'nde yaptırdığı mescid¹⁷¹ olmak üzere Manisa merkez, Çiftelü Karyesi, Yunddağı Nahiye'sinde Çerdekenlü Karyesi, Koçarlıyalı Karyesi, Niki'ye tabii Turgudlu Karyesinde toplam 44 adet mescid olduğu görülmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz mescidlerden 544 nolu Saruhan Evkaf Defteri ve diğer kaynaklarda bilgisine ulaşılan mescidler şunlardır:

¹⁵⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 4.

¹⁵⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 5.

¹⁶⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 6. Attaran Mahallesi esasen ismini mescidin banisi Attaran'dan almıştır. Ayrıca defterin kaleme alındığı zamanda Attaran Mescidi camiye tahvil olmuş durumdadır. Debbağ Mahallesi Mescidi'nin banisi Hacı Debbağ isminde kimsedir.

¹⁶¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 7. Sakalar Mahallesi Mescidi'nin vakıfı Ahi Seyyid bin Ahmed, Seydi Hoca Mahallesi Mescidi'nin banisi ise Hacı Davud isminde kimselerdir.

¹⁶² TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

¹⁶³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 9.

¹⁶⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 47. Ak Mescid kaydına "Mukata'a-i zemin der-kurb-ı Mescid-i Ak" şeklindeki ifadede ulaşılır. Yani adına düzenlenen bir vakıf kaydından değil bir vakıf kaydının akarının mevki tarifinden ulaşılır.

¹⁶⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 18.

¹⁶⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 21.

¹⁶⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 23.

¹⁶⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 26. mezkur mescidi Durmuş isminde bir kimse yaptırmıştır.

¹⁶⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 27.

¹⁷⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 29.

¹⁷¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek 10

(1) Kale (Hacet) Mescidi: 1345 tarihinde ölen Saruhan Bey'in yaptırdığı tek eseridir. Kitabesi yoktur. Hakkında fazla malumat bulunmayan Çarşı mahallesindeki bu mescidin 1663 yılına ait bir sicil kaydındaki “ Çarşı mahallesinde vaki merhum fatih-i vilayet Saruhan Bey'in bina eylediği mescid-i şerif”¹⁷² ibaresinden Saruhan Bey'in yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Mescid H. 1082/ M. 1671-72'de onarılmıştır.¹⁷³ Günümüzde bu mescid harabe halindedir. Üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Duvar ve pencere açıklıkları ise yer yer yıkılmıştır.¹⁷⁴

(2) Hacı İlyas Bey Mescidi: Kitabesi olan yapıldığı mahallenin ismiyle anılan ve hala ayakta olan en eski Saruhanlı eseridir. Eserin banisinin Hacı İlyas bin Mehmed olduğu ve H. 764/M. 1362 tarihinde inşa edildiği kitabesinden anlaşılmaktadır. Hacı İlyas Bey Saruhanoğulları devrinde yaşayan bir zattır. Saruhan Bey'in oğlu İlyas Bey ile yalnızca isim benzerliği olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁵

1575 tarihli Manisa Evkaf Defterinde geçen kayıtlardan anlaşıldığına göre; Hacı İlyas Bey, aynı mahallesindeki mülk bahçesini vakfettiği bu mescidin görevlileri (imam, müezzin ve tevliyeti) için Hacı İlyas Bey'in oğlu Yahya Çelebi de bir vakıf kurmuştur.¹⁷⁶

(3) Dere (Gülgün = Gülfam Hatun) Mescidi: Mescid, Dere Mahallesinde, Kabak Tekkesinin güneyinde, Revak Sultan Türbesinin kuzeybatısında dere kenarındadır. Yapının kitabesi yoktur. İshak Çelebi'nin karısı Gülgün Hatun tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁷ Bugün ibadete açık olan mescid 1940'larda bir onarım geçirmiştir.¹⁷⁸ Mescid'in hemen yanında yapılan, bugün harap ve

¹⁷² Uluçay, **a.g.e.**, s.163.

¹⁷³ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.93.

¹⁷⁴ Acun, **a.g.e.**, s.22.

¹⁷⁵ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946, s.178.

¹⁷⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 9.

¹⁷⁷ Gökçen, **a.g.e.**, s. 99-100.

¹⁷⁸ Acun, **a.g.e.**, s.67.

metruk olan hamam (Dere Hamamı) mescid ile kendi türbesinin hizmetleri için gelir kaynağı olarak yapılmıştır.¹⁷⁹

(4) Haki Baba Mescidi: Saruhanoğulları dönemi şeyhlerinden olan Haki Baba'nın H. VIII. asırda yaşadığı, Revak Sultan'ın H. 773/ M. 1371 tarihli vakfiyesindeki imzasından anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Manisa'nın batı ucunda bulunan mescidin defalarca tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Bugünkü mescid H. 1062/ M. 1651-52 yılında camiye çevrilmiştir.¹⁸¹ Haki Baba Mescidi'nin hizmetleri için bağlar ve bir mezranın vakfedildiği var olan vesikalardan anlaşılmaktadır.¹⁸²

(5) Davud Fakih Mescidi: Lalapaşa Mahallesi'ndeki bu mescid Davud Fakih tarafından yaptırılmıştır. Bu mescide halk "Kırmızı Mescid" adını vermektedir. İşlevini kaybeden bina mülkiyete geçmiş ve ev olarak kullanılmıştır. H. 1031 yılında halk üzerinde vakıf borcu olarak bulunan paralardan başka bir gelirinin olmadığı muhasebe kayıtlarından anlaşılmıştır.¹⁸³

(6) İsafakih Mahallesi Mescidi: Manisalı zengin bir kişi olduğu anlaşılan Hacı İsa kendi adının verildiği mahallede İsafakih mescidini XVI. yüzyılda yaptırdığı anlaşılmaktadır. İsa Fakih yaptırdığı mescid için Manisa'nın muhtelif yerlerinde dükkan ve ev gibi gelir kaynakları tahsis etmiştir. Günümüzde arsa haline gelen mescid yeri satılmıştır.¹⁸⁴

(7) Hacı İlyas-ı Sagir Mescidi: Hakkında fazla malumat bulunmayan Hacı Mahmud'un Hacı İlyas-ı Sagir Mahallesi'nde yaptırdığı mesciddir.¹⁸⁵ Gelir

¹⁷⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s.100.

¹⁸⁰ Gökçen, **a.g.e.**, s.142.

¹⁸¹ Gökçen, **a.g.e.**, s.148.

¹⁸² Gökçen, **a.g.e.**, s.146.

¹⁸³ Gökçen, **a.g.e.**, s.64.

¹⁸⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s.132.

¹⁸⁵ Gökçen, **a.g.e.**, s.134.

kaynağı olarak Manisa'nın değişik mahallelerindeki evlerin, bahçelerin ve nakdin vakfedildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

(8) Alaca Mescid: Muradiye Camii müderrislerinden olan Halil oğlu Hamza Efendi tarafından, Yarhasanlar Mahallesi'nde yaptırılmıştır. H. 1045'te öldüğü, caminin yanındaki mezarlıkta bulunan mezar taşından anlaşılmaktadır. Bu mescid için Kilizman köyü yakınındaki arazi, sazlık ve ormanlık yerler vakfedilmiştir.¹⁸⁷

(9) Narlıca Mescidi: Halk arasında Hasanoğlu diye bilinen, asıl adı Elhac Mustafa olan, zengin bir Manisalı bu zatın Narlıca Mahallesi'nde yaptırdığı bir mescidi bulunmaktadır. Mescidin hizmetleri için vakfedilen evler olduğu kaydedilmiştir. Bugün arsasının satıldığı ve yanında eski şekli kaybolmuş bir çeşmenin var olduğu bilinmektedir.¹⁸⁸

(10) İbrahimçelebi (Kirdeci İsmail) Mahallesi Mescidi: Asıl adı İsmail olan bu kişi, Kirdeci esnafından İbrahim adında birinin oğludur. İbrahim Çelebi Mahallesi'nin güneyinde bir mescid yaptırmıştır. Mescidin ne gibi gelir kaynaklarına sahip olduğuna dair kayıtlar bulunmayıp, ancak muhasebe kayıtlarından vakfın giderek fakirleştiği anlaşılmaktadır. Bugün mescid yıkılmış ve harabe halindedir.¹⁸⁹

(11) Niflizada Mahallesi (Mehmed Çelebi) Mescidi: Vesikalara göre Niflizada'nın asıl adı Mehmed Çelebi'dir. Kendi adıyla anılan mahallede bir mescid yaptırdığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bu mescidin yalnız arsası kalmıştır.¹⁹⁰ 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde bu mescidin imamı için senelik 500 akçenin vakfedildiği görülmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁶ TK.KKA.TD. 544, vrk. 8

¹⁸⁷ TK.KKA.TD. 544, vrk. 29

¹⁸⁸ Gökçen, **a.g.e.**, s.153.

¹⁸⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s.205.

¹⁹⁰ Gökçen, **a.g.e.**, s.228.

¹⁹¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2.

(12) Sinan Halife (Çelebi) Mescidi: Sinan Halife'nin Zeytincik Mahallesi'nde (diğer adı İlyas-ı Kebir) bir mescidi vardır. Günümüzde eski bir çeşme ve yanında bir arsası olan Tefikiye Mahallesi'ndeki yeri bellidir. Vakfiyesinde gelir kaynakları olarak değışik yerlerde dükkanların olduğu görölmektedir.¹⁹²

(13) Serabat Mescidi: Dursun Bey adındaki zat aslen Vanlı olup, III. Murad devri ulemasındandır. Fıkıhta derin hakimiyetinin olduğu bilinen Dursun Bey Medine-i Münevvere'de hocalık yaparken vefat etmiştir. O dönemde birçok vakfın giderleri için paralar vakfettiğı görölmektedir. Dursun Bey'in Sarabat vadisinde de bir mescid yaptırdığı bilinmektedir. Ayrıca Gürle yolu üzerinde bir mescidi daha vardır. Günümüzde bu mescidler harap haldedir. Bu mescidler için; Manisa'da 30 adet Yahudi odası, 8 adet culah odası, 1 adet çuka dingi ve 1 değirmen vakfetmiştir.¹⁹³

b. Camiler

Cami ise kelime olarak “bir araya getiren” “toplayan” anlamında olup içinde Cuma namazı kılınan, hutbe okunan mekanlar için kullanılmaktadır.¹⁹⁴

Manisa da XVI. yüzyılda 12 büyük cami bulunmaktadır. Bunlardan 5 tanesi imaret cami şeklindedir. Camiler imaretin en önemli bölümünü oluşturmaktadırlar. Manisa'daki en eski cami hiç şüphesiz Saruhanoğlu İshak Bey'in yaptırdığı Ulu Cami'dir. Diğer imaret camilere örnek olarak ise, Ali Bey Camii, Hatuniye Camii, Sultaniye Camii, Muradiye Camii, bu sınıflandırmaya dahil edilebilir. Diğer camiler; Sinan Bey Camii, Attar Ece Camii, İvaz Paşa Camii, Hüsrev Ağa Camii, Lala Paşa Camii, Alaybey Camii, Dilşikar Camii, Derviş Ali Camii, Hacı Yahya Camii, Yene Camii, İbrahim Çelebi Camii de XVI. yüzyıla kadar yapılan camiler içinde yer almaktadırlar.¹⁹⁵

¹⁹² Gökçen, **a.g.e.**, s.258.

¹⁹³ Gökçen, **a.g.e.**, s.268.

¹⁹⁴ Ahmet Önköl, Nebi Bozkurt, “Câmi”, **DİA**, VII. Cilt, s.46-49.

¹⁹⁵ Emecen, **a.g.e.**, s.90-95.

(1) Ulu Camii: Kitabesinden anlaşıldığına göre cami (H. 768/ M. 1366) tarihinde Saruhan beylerinden İlyas oğlu İshak Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Ulu Cami için Evliya Çelebi “zamanında kilise imiş” diyor. Ancak İbrahim Gökçen caminin yapımında birçok Bizans mimari materyalinin kullanılmasının böyle bir izlenim doğurmuş olabileceğini söylemektedir.¹⁹⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere caminin mimarının kim olduğu belirtilmemiştir ancak Mehmed bin Abdülaziz ve Nakşi Yusuf adlı nakkaşlar zikredilmiştir. Cami, sekizgen planlı kasnak üzerine oturmuştur. Merkez kubbesi sayesinde ortaya çıkan toplu geniş kubbe alanıyla, camiden tamamen ayrı son cemaat yerini de içine alan revaklı avlusuyla, Osmanlı mimarisine katkı sağlayan yeni cami tiplerine örnek olmuştur.¹⁹⁷

Bugün ibadete açık olan cami H.1081/ M. 1669- 70 tarihinde; H.1099/ M. 1687-88’de minaresinin şerefeden yukarı bölümünün çatlaması nedeniyle yukarı kısmı onarılmıştır.¹⁹⁸ Ayrıca 1952-1968 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce tüm yapı kompleksi tekrar onarımdan geçmiştir.¹⁹⁹

Cami, mevlevihane ve medresenin gideri için akar olarak Muvahhitler Beldesi’nde mevcut iki hamamanın tamamı, Manisa kuralarından Karaoğlanlı adlı karyenin tamamı ve bu karyede bulunan ekilen çeltik gelirleri, Manisa tevabiinden Akçehavlu Karyesi’nde ekilen çeltiklerin gelirleri, Muvahhitler Beldesi tevabiinden Çatakilise Karyesi’nde kâin yirmi cerib mikdarı toprağın tamamı ve beş cerib mikdarı bağ yerinin tamamı vakfedilmiştir.²⁰⁰ 544 numaralı defterimizde de İshak Çelebi Vakfı’na ait Manisa’da Karaoğlanlı,²⁰¹ Erdeşlü²⁰² ve Kırcalu²⁰³ karyelerinin gelir kayıtları mevcuttur.

(2) Ali Bey Camii: Caminin harime giriş kapısı üzerinde bulunan, mermer üzerine yazılmış Arapça kitabeye göre, Ali Bey Cami H.821/ M.1418

¹⁹⁶ Gökçen, **a.g.e.**, s.184.

¹⁹⁷ Acun, **a.g.e.**, s.34-45.

¹⁹⁸ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.152.

¹⁹⁹ Anonim, **Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar**, VGM, Ankara, 1973, s.32.

²⁰⁰ **İshak Bey bin Saruhan Vakfiyesi**, VGMA, 608/1, s.318, sıra: 345.

²⁰¹ TK. KKA.TD vrk 11.

²⁰² TK. KKA.TD vrk 11.

²⁰³ TK. KKA.TD vrk 12.

tarihinde, Osmanlı Ümerasından Vezir Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından vezirlikten tekaüde ayrıldığında yaptırdığı eseridir.²⁰⁴

Günümüzde halen sağlam olarak durmakta olan cami ilk yapıldığı tarihte mesciddi, torunlarından Haydar Çelebi tarafından H. 975/ M. 1567-1568'de camiye çevrilmiş onun hacca gitmesiyle de kardeşi Cafer Çelebi tarafından H. 978/ M. 1570-71'de yapılan eklemelerle büyük cuma camii haline getirilmiştir. Ali Bey Camii'nin çeşitli zamanlarda tamiratlar gördüğü anlaşılmaktadır. H.1034/ M. 1625 büyük depreminde büyük hasar görmüştür. Mihrabın üstündeki vitray cam içerisinde sarı renkle işlenmiş iki mısra eski Türkçe yazıda H.1164/ M. 1750-51 tarihleri yazılıdır. Muhtemelen cami bu tarihte de onarılmıştır. Cami en son 1977-1981 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamamen elden geçirilmiş, son cemaat yerinin direkleri elden geçirilerek betonlaştırılmıştır. Minber yenilenmiş, son cemaat yerinde değişiklikler yapılmıştır.²⁰⁵

Bu cami için akar olarak muhtelif kaynaklar tahsis edilmiştir. Bu cümleden olarak hamam, koru, çiftlik, yaylak, değirmen, evler, kovan, bağ ve kireçlikler ki, bunların çoğunluğu mukataalıdır vakfedilmiştir. Ayrıca, Sultan Süleyman Han'ın validelerinin mülkü olan Erdellü Karyesi de Manisa merkezde bulunan Ali Bey ibni Timurtaş İmareti Evkafı'ndan Ali Bey Bağçesi demekle mağruf bağçe ile istibdal olunmuştur.²⁰⁶

(3) Hatuniye Camii: Kitabesinden anlaşıldığına göre Hatuniye Cami, II. Bayezid'in hanımı, Hüsnüşah Hatun binti Abdülcélil tarafından, H.896/ M.1490-91 tarihinde külliye içerisinde yapılmıştır.²⁰⁷ Caminin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, 608 Rebiülevvel 903/ Kasım 1497 tarihli Arapça bir vakfiyesi vardır. Gökçen'in açıkladığı vakfiyesinden anlaşıldığı üzere, camiye gelir getirmesi için, hamam, Kurşunlu Han'ın dışında çok sayıda dükkan,

²⁰⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s.152.

²⁰⁵ Acun,**a.g.e.**, s.81.

²⁰⁶ TK. KKA.TD vrk 14.

²⁰⁷ Acun,**a.g.e.**, s.122.

değirmen, su dingi ve köylerden oluşan zengin ve çeşitli gelir kaynakları tahsis etmiştir.²⁰⁸

Cami ve imaret H.1047/ M.1637-38 tarihinde onarımdan geçirilmiştir. Caminin orijinal kitabesi üzerinde Sultan Abdülmecid zamanında da onarıldığını gösteren bir kitabe vardır. Kitabedeki ebced hesabına göre H.1257/ M. 1841-42 tarihinde de tamir görmüştür. Son olarak ta 1957-1962 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Bugün ibadete açık olan caminin iç ve dış süslemeleri İstiklal Savaşı sırasında yok olmuş, yalnızca orijinal olarak, tekniği ile yapılan minber kalmıştır.²⁰⁹

(4) Sultaniye Camii: Kitabesinden anlaşılacağı üzere, cami ve bazı binalar (H. 929/ M.1522-1523), hamam (H. 945/ M. 1538) darüşşifa ise (H: 946-7 / M. 1539) da tamamlanmıştır. Caminin mimarı Acen Ali'dir.²¹⁰

Bugün ibadete açık olan ve külliye'nin ana yapısı olan cami çifte minareli olup, kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Son cemaat yeri beş kubbelidir. Ana mekan üzeri büyük bir kubbe, yanlarında iki küçük kubbe ile örtülüdür. Aydınlatma yirmi pencere ile sağlanmaktadır. Caminin iç ve dışında taş, alçı, ahşap, çini ve kalem işi süslemelere rastlanır. Mermerden yapılmış olan minber sanat şaheseridir.²¹¹

Cami ilk onarımını H.1177/ M. 1763-64'te, daha sonra H.1220/ M.1805-1806 tarihinde geçirmiştir.²¹² Ayrıca 1952-1969 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.²¹³

Hafsa Sultan'ın Erderlü Köyündeki arazisini, Timurtaş oğlu Ali Bey'in Manisa'daki bahçesiyle değiştirdikten sonra, bu arsa üzerinde Sultaniye

²⁰⁸ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946, s.153-162.

²⁰⁹ Acun, **a.g.e.**, 123-124.

²¹⁰ Gökçen, **a.g.e.**, s.122-130.

²¹¹ Acun, **a.g.e.**, s.146-150.

²¹² Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.147.

²¹³ Acun, **a.g.e.**, s.147.

Camii'ni inşa ettirmiştir. Caminin etrafına hane nakli yaptırarak her türlü tekaliften muaf tutulmasını sağlamıştır.²¹⁴

(5) Muradiye Camii: Şehrin güneyinde, Manisa dağının hemen altında bulunan ve Mimar Sinan'ın çizimlerini yapmış olması dolayısıyla da sanat eseri değeri yüksek olan bu mabedin inşası kitabesinden anlaşıldığına göre H. 991 Muharrem/ M. Ocak- Şubat 1583'te başlanmış H.994 Zilhicce/ M. Kasım - Aralık 1586'da bitirilmiştir. Bu cami III. Murad'ın yaptırdığı ilk cami değildir. 1570'te şehzade iken bir cami inşaa ettiren III. Murad, padişah olarak İstanbul'a gittikten sonra Manisa halkının isteği üzerine planlarını Mimar Sinan'a çizdirttiği ancak yaşı nedeniyle hassa mimarlarından Mahmud Ağa, onun ölümü üzerine de Mimar Mehmed Ağa'nın (Sultan Ahmed Camii'nin Mimarı) yapımını gerçekleştirdiği camidir.²¹⁵

Bugün sağlam ve ibadete açık olan cami, Osmanlı cami mimarisinin en güzel örneklerinden birini oluşturur. Kesme taştan inşa edilen caminin taç kapısı, kitabesi, ceviz ağacından yapılmış, iki kanatlı ve künde kari tekniğinin uygulandığı ahşap kapısı görülmeye değerdir. Caminin son cemaat yeri beş kubbelidir, buradaki pencerelerin üstünde ise çini ayetler mevcuttur. Ayrıca kubbe içi, pencere içleri ve mihrap ince, zarif işçilik eseri çinilerle bezenmiştir. Caminin süslemelerini hassa nakkaşlarından Mehmed Halife ve maiyetindeki 12 nakkaş tarafından yapılmıştır.²¹⁶

İbrahim Gökçen'in "Vakıflar ve Hayırlar" adlı eserinde topladığı bilgilerden vakfın gelirleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buna göre; Muradiye Camii'nde bulunan vesikalarda, Tarhala kazasındaki Tahinhane, Nif kazasına tabii Halilbeylü ve Kozluca köyleri, Marmara kazasına tabii diğer bir köy adı geçen müessese mevkufatındandır. Ayrıca Emlak nahiyesinden bazı yerler ve Kafirboz köyü, Germiyancık tımarı ile Hüsam Bey Tımarı, Tekeli ve Bargir köyleri, Pembelik, Keçiliköy ve Bahadırlı mukataası da

²¹⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 14.

²¹⁵ Acun, **a.g.e.**, s.214-215.

²¹⁶ Acun, **a.g.e.**, s.217-222.

Sultan Murad evkafındandı. Bunlardan başka Gürlüye, Boğaz köyleri ile Yakaköy ve tabileri, Sorkun ve Karagöl yaylakları da bu müessese mevkufatındandır.²¹⁷

(6) Attar Ece Camii: Bugün orijinal olarak yalnız minaresi kalan eski cami XVI. yüzyılın ikinci yarısında Attar Hoca tarafından yaptırılmıştır.²¹⁸ İsminin başındaki nisbetten de anlaşılacağı üzere esnaf zümresindendir. Hakkında fazla malumat bulunmamaktadır.²¹⁹

Caminin kuzeyinde, avlu içerisinde H. 885/ M. 1480-81 tarihli bir çeşme vardır. Muhtemelen bu çeşme caminin onarımı esnasında yapılmıştır.²²⁰ Söz konusu caminin banisi tarafından akar olarak yirmi bab dükkan vakfedilmiş ve aynı zamanda hariçten birçok ashâb-ı hayrat da nakit para vakfetmiştir.²²¹ Bugün ibadete açık olan cami Karaköy'dedir.

(7) Çeşnigir Sinan Bey Camii: Fatih Sultan Mehmed'in azadlı kölesi ve Şehzade Mustafa'nın çeşnigir- başı görevini (sofracı başı) yapan Sinan Bey tarafından H. 878/ M. 1474'te yaptırılmıştır.²²²

Vakıf defterlerine göre gelirlerinin pek fazla olmadığı nakid, Pazar-ı Büzürg'de bulunan on üç bab dükkanını ve Sarma Nehri kenarında bulunan bir bab değirmenini vakfetmiştir. Bunların toplam geliri 4884 akçe gelire tekabül etmektedir.²²³

(8) Derviş Ali Camii: XVI. yüzyılda Manisa'da yaşamış olan Derviş Ali'nin yaptırdığı camidir. Bu cami yangında tamamen eski şeklini kaybetmiş.²²⁴ 1894'te büyük bir onarım geçirerek genişletilmiştir.²²⁵

²¹⁷ Gökçen, **a.g.e.**, s.221-222.

²¹⁸ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946, s.42.

²¹⁹ Emecen, **a.g.e.**, s.93.

²²⁰ Acun, **a.g.e.**, s.74.

²²¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 16.

²²² Gökçen, **a.g.e.**, s.57-58.

²²³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 10.

²²⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s.70.

²²⁵ Acun, **a.g.e.**, s.185.

Bu cami ile ilgili vakfiye ve kitabe bulunmamaktadır. Ancak birçok vesikaya rastlanılmaktadır. Bu vesikalardan anlaşıldığı üzere çeşitli mahallelerde vakıf evleri bulunmaktadır.²²⁶ Bugün ibadete açık olan cami Anafartalar Mahallesi'ndedir.

(9) Dilşikar Hatun Camii: Caminin kitabesinden anlaşıldığı üzere “ Hacı Hatun” olarak bilinen hayır sahibi bu kadın Alaybeyi Ferhat Ağa'nın karısıdır. Cami ebced hesabına göre H. 987/ M. 1579-80 tarihinde yapılmıştır. Vakfiyesinde vakıflarının zengin olduğu, gelir kaynaklarından ve mütevellinin artan para ile yeni gelir kaynakları satın almalarından anlaşılmaktadır.²²⁷

Günümüzde ibadete açık olan cami M. 1672-73'te, Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlıların caminin içine bomba atmalarından sonra, son olarak da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1969' da onarımlardan geçmiştir.²²⁸

(10) Hacı Yahya Camii: Hacı Mehmed bin Yahya tarafından H.879/ M. 1474 tarihinde yapıldığı caminin kitabesinden anlaşılmaktadır. Hacı Mehmed'in babasının adıyla şöhret olan bu camiye Hacı Yahya Camii denilmesinin sebebi olarak halkın öteden beri bu mahalleye Hacı Yahya mahallesi demeyi tercih etmelerinin etkili olduğu söylenmektedir.²²⁹

Günümüzde ibadete açık olan cami Yunanlıların 1922'de yıkmaları nedeniyle 1926'da halk tarafından tamir ettirilmiştir.²³⁰

Hacı Mehmed bin Yahya bu mescidin hizmetleri için kurduğu vakfa Gürlepe karyesinde bir dink, yine Gürlepe karyesinde asiyab ve 2500 akçe nakdi vakfetmiştir. Bu gelirleri cami giderleri ve hizmetlilerine kullanılmasını şart koşmuştur.²³¹

²²⁶ Gökçen, **a.g.e.**, s.73.

²²⁷ Gökçen, **a.g.e.**, s.74-78.

²²⁸ Acun, **a.g.e.**, s.203.

²²⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s.138-141.

²³⁰ Acun, **a.g.e.**, s. 91.

²³¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 5.

(11) Yeni Camii: H. XI. asırda Manisa'da müderrislik yapan, H. 1044/ M. 1634-35 tarihinde vefat ettiği mezar kitabesinden anlaşılan Halil oğlu Hamza Efendi tarafından yaptırılmıştır.²³²

Vakfiyesinde mescid olarak geçen yapının ne zaman camiye çevrildiği bilinmemekle beraber, Evliya Çelebi'nin Manisa'ya geldiği dönemde, üzeri kiremit örtülü cami olduğunu söylemektedir.²³³

Hamza Efendi'nin 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'ndeki vakfiyesine göre Gülzaman karyesinde sazlık ve ormanlık alan ki sınırları vakfiyesinde bellidir. Ayrıca Çaşnigir Mahallesi'nde kendine ait evler, Nişancı Mahallesi'nde odalar ve hücrelerin, cami giderleri ve hizmetlileri için vakfettiği görülmektedir.²³⁴

(12) İvaz Paşa Camii: Halk ağzında adı Ayvaz Paşa olarak da bilinen Hacı İvaz Paşa bin Abdülmümin tarafından II. Bayezid zamanında, H. 889/ M. 1484 tarihinde kendi ismiyle anılan mahallede yaptırılmıştır.²³⁵

Camiye ait Manisa Evkaf Dairesi'nde bulunan H. 893/ M. 1488 tarihli vakfiyesine göre; mezra, hamam, 2 değirmen, 5 dükkan, 1 bahçe, mahallede evler, üzümlik bahçesi, meyveli ve meyvesiz ağaçlık yerler, cami civarında bir ev, şehrin eteğinde Hacı İvaz Paşa namıyla bir bahçe²³⁶ 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde ise, Koldon Karyesi gelirleri bu camiye aktarıldığı gibi hamam, bağ, bahçe, değirmen ve dükkanların gelirleri de vakfedilmiştir.²³⁷

Cami günümüzde Çaybaşı semtinde bulunmaktadır. Hatta Çaybaşı Camii ismiyle de anılmaktadır.

²³² Gökçen, **a.g.e.**, s.148.

²³³ Acun, **a.g.e.**, s.250.

²³⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 29.

²³⁵ Emecen, **a.g.e.**, s.93.

²³⁶ Gökçen, **a.g.e.**, s.195-196.

²³⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 16.

(13) Lala Mehmed Paşa Camii: Manisalı Kemal Bey'in oğlu olan Lala Mehmed Paşa, II. Selim (Sarı Selim)'in defterdarı ve nişancısıdır. Şehzade Murad (III. Murad)'ın lalalığını da yapmıştır. Kendisine Karesi Beyliği ile Manisa'da Sarma köyü verilerek tekaüde sevk edilmiş ve bu sırada Manisa'daki camiini yaptırmıştır.²³⁸

Cami kitabesine göre H.977 / M.1569-70 tarihinde kendi ismiyle anılan mahallede Lala Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.²³⁹

Lala Mehmed Paşa'nın eserlerine mevkuf olan gelir kaynakları; Sarma köyü tımarı, Sarma deresinde bir değirmen, Manisa'nın muhtelif mahallerinde bulunan evler ve bağlardan ibarettir.²⁴⁰

(14) Hüsrev Ağa Camii: II. Selim (Sarı Selim)'in şehzadeligi döneminde kızlarağası ve kapıağası olan Hüsrev Ağa tarafından, şimdi yerinde olmayan²⁴¹ kubbesinin üstündeki bakır alemdaki yazıya göre, H.962 / M.1554-55 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁴²

Caminin kuzey-doğusunda bulunan ve 23 Kasım-3 Aralık 1558 tarihinde yaptırılan hamam ile 2 fırın icaresi vakfiyede geçen mevkufattandır. Ayrıca vakfa gelir temini için birçok dükkan ve oda bağışlanmıştır.²⁴³

Bugün ibadete açık olan cami ilk onarımını H. 1012/ M1603-1604'te geçirmiştir.²⁴⁴ Cami ve hamam ayrıca H. 1116/ M.1704 tarihinde bir tamir daha görmüştür.²⁴⁵

²³⁸ Gökçen, **a.g.e.**, s.206.

²³⁹ Acun, **a.g.e.**, s.190.

²⁴⁰ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.159-160.

²⁴¹ Acun, **a.g.e.**, s.178.

²⁴² Emecen, **a.g.e.**, s.97.

²⁴³ TK. KKA. TD. 544, vrk 18.

²⁴⁴ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946 s.162-165.

²⁴⁵ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950 s.151.

(15) İbrahim Çelebi Camii: Karamanizade Emre Hoca'nın oğludur. Kadı olan babasının mesleğine intisab ederek, Menemen ve Marmara kadılıklarında bulunduktan sonra, Kanuni'nin oğlu Şehzade Mehmed'in Manisa'daki sancak beyliği döneminde onun deftardarı olarak Manisa'ya gelmiştir. İbrahim Çelebi Hicri 956'da hac yolunda Halep'te vefat etmiştir.²⁴⁶

Kitabesinden anlaşıldığına göre cami, H. 956/ M. 1549'da İbrahim Çelebi tarafından yaptırılmış olup, günümüzde halen sağlam olarak durmaktadır.²⁴⁷

Cami ve yanındaki medreseye ait olan gelir kaynakları; Sultan Yaylası'nda (Susendraz) bir bahçe, İzmir'in Cumaabad'ında bağlar, Manisa Tahtakale'de dükkanlar ve emlak akarlarından ibarettir.²⁴⁸

(16) Hüseyin Camii: Bu cami, Belücekiatik Mahallesi sakinlerinden el-Hac Hüseyin bin Abdi tarafından bir mekteb ile birlikte yaptırılmıştır ve vakfın adına kurduğu vakıf ile akar tahsis edilmiştir. 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'ndeki bu vakıfla ilgili olarak el-Hac Hüseyin bin Abdi'ye ait vakfiye mevcuttur. Vakfiyeye göre İplik Pazarı'nda Tacüddin Vakfı'na icare-i zeminli bir berber dükkanı ve Karaköy Çarşısı'nda bir bab boyacı dükkanı ve otuz bin nakit akçe bu vakfa akar olarak vakfedilmiştir.²⁴⁹

Bu camiler dışında ayrıca; Niki'ye tabi Turgudlu Karyesi'nde bulunan Sinan Çavuş Camii²⁵⁰, Manisa'ya tabi Halidlü Karyesi Camii²⁵¹, Hamza Efendi Camii, Çaşnigir Mahallesi Camii ve Hasan Baba'nın Manisa'da yaptırdığı camiler de²⁵² mevcuttur.

²⁴⁶ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946 s.172.

²⁴⁷ Acun, **a.g.e.**, s.169.

²⁴⁸ Gökçen, **a.g.e.**, s.172.

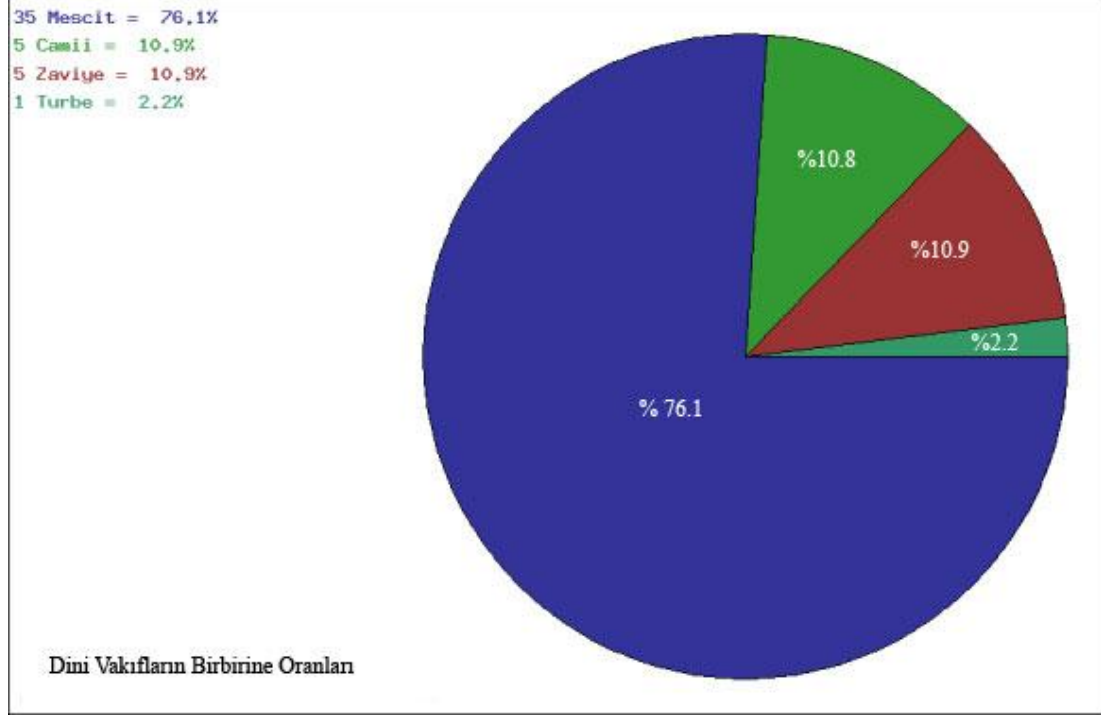
²⁴⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek:2.

²⁵⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 27.

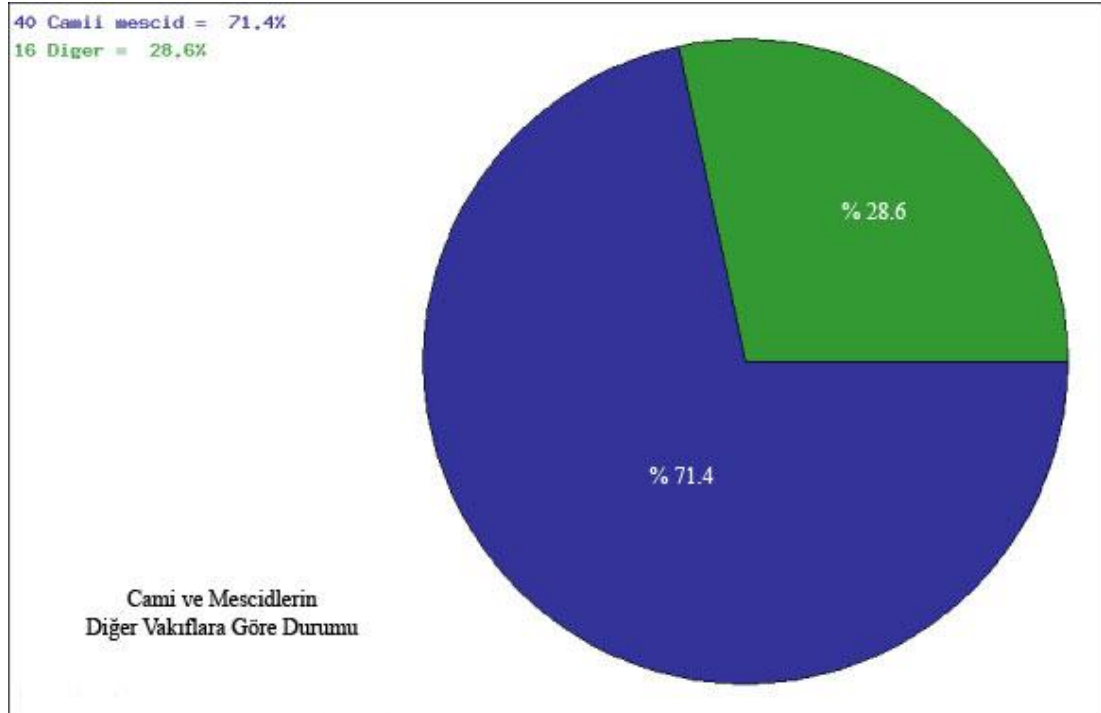
²⁵¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 26, banisi Ahmed Fakih bin Mustafa nam kimsedir.

²⁵² TK. KKA. TD. 544, vrk. 29.

Tablo 3: 544 nolu Saruhan Evkaf Defterine göre dini vakıfların birbirine oranları

Tablo: 4 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre cami ve mescidlerin diğer vakıflara oranı

3. Tekke ve Zaviyeler

Zaviye, “herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara ücretsiz yiyecek, içecek ve yatacak yer sağladıkları, yerleşme merkezleri veya yol güzergahlarındaki bina yahut bina topluluğunu ifade etmektedir”. Zaviye, hankah, ribat, asitane, tekye/tekke ve dergah gibi muhtelif tabirler ile de ifade edilmiştir.

Tekke ve zaviyelerin farklı isimlerle anılmasının sebebi bulundukları mekanla ilgilidir. Belgelerden anlaşıldığı üzere “zaviye” şehrin dışında yol güzergahlarında bulunurken, “tekkeler” ise şehrin merkezinde veya kenarlarında yapılmışlardır.²⁵³

Tekke ve zaviyelerin giderleri hayır sahiplerinin kurdukları vakıflarca karşılanmaktadırlar. Bu yapıların gider kalemi olarak; görevlilerin ücretleri, zaviyelerin harc-ı lazimesi, yapılan tamiratlar, konaklayan misafirlerin yeme-içme masrafları sayılabilir.²⁵⁴

Tekkeler (veya zaviyeler), özellikle fetih dönemi tarikat zümresi kurumlarıdır. Bu itibarla XIV. yüzyılın başından 1570’li yıllara kadar Manisa’da altı tane zaviye kaydı, 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defteri’nde geçmektedir. Bunlar; Ayne Ali Baba Zaviyesi, Ahi Hüseyin Zaviyesi, Seydi Baba Zaviyesi, Şeyh İlyas Zaviyesi, Haki Baba Zaviyesi ve Barak Baba Zaviyeleridir.

a. Ayne Ali Baba Zaviyesi: Osmanlı döneminde XV. yüzyılın son çeyreğinde yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış olan, Ayne Ali Efendi tarafından kurulmuş olan zaviyenin vakıf gelirleri oldukça iyi durumdadır.²⁵⁵ Başlangıçta bir vakfı olmayan bu zaviyeye II. Bayezid, Niki’ye tabi Körköy Karyesi’nde bulunan Bahşayış çiftliğini ve Saruhanoğlu tarafından

²⁵³ Alkan, **a.g.e.**, s.213.

²⁵⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 16.

²⁵⁵ Emecen, **a.g.e.**, s.105-106.

da Seherlü Karyesi'nde bulunan Nusret çiftliğini tahsis etmiştir. Ayrıca 4 kıta bağ, 30 dönüm zemin ve 1 asiyab diğer vakıf gelirleri arasında yer almakta olup senelik geliri 2160 akçeye tekabül etmektedir.²⁵⁶

b. Ahi Hüseyin Zaviyesi: Ahi Hüseyin Zaviyesi, Saruhanoğulları dönemine aittir. Vakıf kayıtlarında hangi Saruhan beyi zamanında inşa edildiği bilinmemektedir.²⁵⁷ Manisa'nın Zindan Mahallesi'nde bulunan zaviyenin vakıf mülkleri ise şöyledir; Gürle Köyünde bir değirmen, Müslüman Bozköy'de 70 dönüm yer ve 1 kıta zemin bulunmaktadır. Bütün bu akarlardan elde edilen yıllık gelir ise, 1380 akçeye karşılık gelmektedir.²⁵⁸

c. Seydi Baba (Seydi İbrahim) Zaviyesi: Ulu Cami kapısının kuzeyinde, yakın zamana kadar harabelerine rastlanan bu zaviye, Horasan erenlerinden Bektaş'ın oğlu İbrahim Seydi tarafından inşa ettirilmiştir.²⁵⁹

Seydi Baba Zaviyesi'nin vakıf geliri olarak 45 dönüm bağ zikredilmektedir. Senelik geliri ise 615 akçedir.²⁶⁰

d. Şeyh İlyas Zaviyesi: Şeyh İlyas Zaviyesi hakkında fazlaca bir malumat bulunmamaktadır.²⁶¹ Ancak, 1570 tarihli Manisa Evkaf Defteri'nden anlaşıldığına göre Şeyhi Mehmed olan bu zaviyenin vakıf gelirleri; bir çiftlik, 8 dönüm bağ, 1 değirmen ve bir başka çiftlik olduğu, yıllık gelirinin ise 850 akçeyi bulduğu görülmektedir.²⁶²

e. Haki Baba Zaviyesi: Haki Baba'nın Horasan erenlerinden İlyas'ın oğlu olduğu, H. 773/ M. 1371 tarihli, Revak Sultan Vakfiyesi tescilinde şahitler

²⁵⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 6.

²⁵⁷ Emecen, **a.g.e.**, s.105.

²⁵⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 10, Zindan Mahallesi'nde kaim.

²⁵⁹ Gökçen, **Sicillere Göre XVI. Ve XVII. Asırda Saruhan Zaviye ve Yatırları**, İstanbul, Marifet Basımevi, 1946, s.41.

²⁶⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 19 bu zaviyeye ait vakfın gelirini kırk beş dönüm miktarı bağdan alınan haraclar oluşturmaktadır.

²⁶¹ Emecen, **a.g.e.**, s.105.

²⁶² TK. KKA. TD. 544, vrk. 10, mezkur zaviye bir vakıf olup Karaoğlanlu, Çatalkilise ve Gerek çiftlikleri ile Akbaldir Nehri kenarında mevcut olan değirmen akarlarını oluşturmaktadır.

arasında yer alması dolayısıyla anlaşılmaktadır. Haki Baba Zaviyesi muhtemelen, Manisa'nın doğu tarafındaki mescidinin yanında bulunmaktaydı.²⁶³

1570 tarihli Manisa Evkaf Defterine kaydedilen 1567 tarihli berat suretinden Haki Baba Zaviyesinin; 74 dönüm, 2 evlek bağ vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Vakfın yıllık geliri ise 522 akçedir.²⁶⁴

f. Barak Baba Zaviyesi: Revak Sultan Vakfiyesi'nden anlaşıldığına göre Barak Baba, Revak Sultan'ın babasıdır.²⁶⁵ Saruhanoğulları döneminden kalan bu zaviyenin şeyhi Muhyiddin isimli zattır.²⁶⁶

1570 tarihli Saruhan Evkaf Defterine göre, zaviyeye ait 6 parça yer “iki çiftlik miktarı arazi” bulunmaktaydı. Yıllık yekun tutarı ise 720 akçeyi buluyordu.²⁶⁷

Manisa'da bulunan diğer bazı tekke ve zaviyeler ise; Gürhane veya Saruhan Bey Zaviyesi, İshak Çelebi Zaviyesi, Gülgün Hatun Zaviyesi, Revak Sultan Zaviyesi, Kırtık Baba Zaviyesi, Güreşçiler Tekkesi, Falcızade Tekkesi, Yar Hasan Dede Tekkesi, Esirüddin Baba Zaviyesi²⁶⁸, Kara Dede Zaviyesi²⁶⁹, Şuca Baba Zaviyesi²⁷⁰, Belen Dede Zaviyesi²⁷¹, Noktacı İlyas Zaviyesi²⁷², İlyas bin Musa Zaviyesi²⁷³, Manisa merkezde İbrahim zaviyesi²⁷⁴, Koparan Dede Zaviyesi²⁷⁵, Derviş Musa Zaviyesi²⁷⁶, Manisa'ya tabi Belen Nahiyesi'nde

²⁶³ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.148.

²⁶⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 18, bu zaviyenin isminde bir de mescid mevcut olup vakfın gelirlerini bağ gelirleri oluşturmaktadır.

²⁶⁵ Çağatay Uluçay, **Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I**, s.119-120, 164-165.

²⁶⁶ Emecen, **a.g.e.**, s.105.

²⁶⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 7, Nefs-i Manisa'da Derehamam Mahallesi'nde bulunmaktadır.

²⁶⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 22, bu zaviyenin akarı olan iki çiftliği Saruhan oğlu İshak Çelebi vakfetmiştir

²⁶⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 22, mezkur zaviyenin akarını Manisa Kazası'nda Yunddağı Nahiyesi'nde bulunan Öküzvranı demekle mağruf çiftlik oluşturmaktadır

²⁷⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 24, bu zaviye Palamud Nahiyesi'nde bulunub zaviye gelirlerini dervişlerin vakf ettikleri hayvanlardan oluşmaktadır.

²⁷¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 24, bu zaviye Palamud Nahiyesi'nde Belen Karyesi'nde mevcuttur.

²⁷² TK. KKA. TD. 544, vrk. 24, bu zaviye Palamud Nahiyesi'nde bulunmaktadır.

²⁷³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 24, Manisa'ya tabi Kobal karyesi'nde

²⁷⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk.: Ek 8, mezkur zaviye hakkındaki bilgiye zaviyenin vakfına ait Başluca Kilise nam karyenin tasarrufiyeti hakkında merkeze olan maruz kaydından ulaşıyoruz.

²⁷⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25, Manisa'ya tabi Muyık (?) Karyesi'nde mevcut.

Çakardağı nam mevzide bulunan Şeyh Sinan'ın evlatları olan Şeyh Mehmed ve Süleyman ile Mustafa'nın müştereken yaptıkları zaviye²⁷⁷, Baba Ali Zaviyesi²⁷⁸, Kurnacı(?) Dede Zaviyesi, Şeyh Ali Zaviye²⁷⁹, Yola Geldi Baba Zaviyesi²⁸⁰, İbrahim Seydi Zaviyesi²⁸¹, İbrahim Dede Zaviyesi²⁸², Menteşe Baba Zaviyesi²⁸³, Şeyh İshak Zaviyesi²⁸⁴, Karapınar ve Karaca Ahmed Tekkesi²⁸⁵, Hacı Ali bin Eyne Bey Tekkesi²⁸⁶ ve Manisa'ya tabi Koçarlu Karyesi'nde Derviş isimli kişinin yaptırdığı tekke ve zaviyeleri²⁸⁷ saymak mümkündür. Bu zaviyeler fetih dönemi Manisa'sında teşekkül etmiş olmakla birlikte haklarında yeterli bilgi yoktur.

Tablo: 5 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine Göre Tekke ve Zaviyelerin diğer vakıflara oranı

²⁷⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25, Manisa'ya tabi Yanıklı Karyesi'nde mevcut.

²⁷⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25

²⁷⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25, Habib nam karye çiftliklerini Saruhanoğlu İshak Çelebi bu aviyeye vakfetmiştir.

²⁷⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25, Şeyh Ali Zaviyesi Konurculu karyesinde.

²⁸⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 26, Gürlepe Karyesi'nde mevcuttur.

²⁸¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 26, Nefs-i Manisa'da Başluca Kilise Karyesinde mevcuttur.

²⁸² TK. KKA. TD. 544, vrk. 26, Çukur karyesi kurbunda mevcuttur.

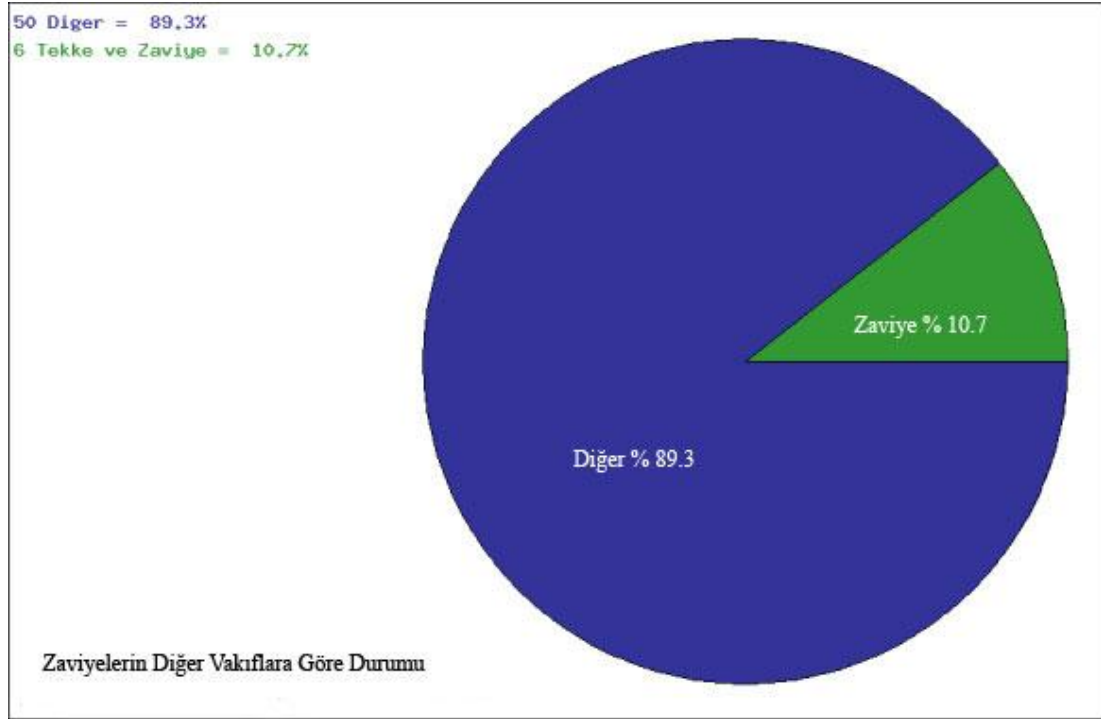
²⁸³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 28, Turgudlu Karyesi'nde bulunmaktadır.

²⁸⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek 6, zaviye ile ilgili bilgiye zaviyelerinin sınırının bilir kişilerce çizilmesi talebini içeren maruzundan öğrenmekteyiz.

²⁸⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek 10

²⁸⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 24, Manisa Kazası'na tabi Palamud Nahiyesi'nde Sarıçamlı Karyesi'nde

²⁸⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 26.

4. Türbeler

Türbeler; zaviye-tekke külliyesinin içerisinde bir bölüm olarak yapının tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir. Daha çok siyasi ve dini önemli şahsiyetler için inşa edilen yapılardır.

Manisa'da Saruhanoğulları dönemine ait olarak; Saruhan Bey (Gürhane) Türbesi, Revak Sultan Türbesi, İshak Çelebi Türbesi ve Yedikızlar Türbesi sayılabilir. Osmanlılar dönemlerine ait türbelerden bazıları ise; İvaz Paşa Türbesi, Ayni Ali Türbesi, Yirmikisultanlar Türbesi, Vakvak Tekkesi Türbesi, Paşa Kızı Türbesi, Terzizade Ahmet Efendi Türbesi, Tezveren (Ahmet) Dede Türbesi, Süt Dede Türbesi'dir.²⁸⁸

a. Saruhan Bey (Gürhane) Türbesi: Saruhan Bey Türbesi, Muradiye Camii'nin batısında, Sultan Camii karşısında yer almaktadır. Üzerinde kitabesi olmayan türbenin Saruhan Bey'in torunu İshak Çelebi tarafından yaptırıldığı

²⁸⁸ Acun, a.g.e., s.380.

sanılmaktadır.²⁸⁹ Saruhan Bey'in 1345, İshak Çelebi'nin ise 1388'de vefat ettiği düşünülürse türbenin bu tarihler arasında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yapının H. 1081/ M. 1670-71 tarihli bir keşfi bulunmaktadır. Keşfi mimar kalfalarından Kalıyanu Usta yapmıştır. Türbenin doğu duvarının, iki kapısının tamire ve sıvaya ihtiyaç duyduğu yazılıdır.²⁹⁰

Günümüzde kapısı tamir edilmiş ve içi sıvanmış bu yapı, kalın duvarları, sağlam yapısı ve küçük pencereleri ile dikkat çekmektedir.²⁹¹

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde, bu türbe adına bir vakıf kurulduğunun vakıf kaydına rastlanmaktadır. Buna göre; Doğancı Adası Çiftliği geliri merhumun ruhuna cüz okuyacaklara ve vakfın mütevellisine şart koşulmuştur.²⁹²

b. Revak Sultan Türbesi: Türbe, Çaybaşı Mahallesi'ndedir. Yapı H. 773/ M. 1371 tarihli vakfiyesine göre tarihlendirilmektedir. Vakfiyesinden anlaşıldığı üzere türbeye bitişik olarak Halveti Tarikatı'nın tekkesi bulunmaktadır. H. 956/ M. 1549 senesinde türbenin yanındaki zaviye harap olmuş ve bu tarihten sonra türbe onarımdan geçmiştir. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre türbenin yakınlarındaki köylerden araziler bağışlanmıştır. Günümüzde ziyarete açık olan türbe, kare planlı, üzeri sekizgen konik külahla örtülüdür.²⁹³

c. İshak Çelebi Türbesi: Türbe, Ulu Camii Külliyesi içindedir. Caminin batısında, medresenin doğu kanadındadır. Yapının kitabesi yoktur. Türbe,

²⁸⁹ Acun, **a.g.e.**, s.380.

²⁹⁰ Uluçay, **a.g.e.**, s.92.

²⁹¹ Eravcı, Korkmaz, **a.g.e.**, s.154.

²⁹² TK. KKA. TD. 544, vrk. 26, defterin muhtelif kayıtlarında Saruhan Baba Türbesi Vakfı ifadesi de geçmektedir ki anladığımız kadarıyla bu türbe Merhum Saruhan Türbesi Vakfı ile aynıdır. Saruhan Baba Türbesi ile ilgili diğer kayıtlar için bkz. vrk. Ek. 8 ve vrk. Ek. 9.

²⁹³ Acun, **a.g.e.**, s.389-390.

medresenin bir odası iken İshak Çelebi'nin ölümü üzerine, bu odanın türbeye dönüştürülmesiyle meydana getirildiği düşünülmektedir.²⁹⁴

Türbe tarihi belli olan ilk onarımını, cami ve medrese ile birlikte H. 1081/ M. 1669-70'te ve H. 1101/ M. 1689-90'da geçirmiştir.²⁹⁵ Son olarak da 1952-1968 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından cami ve medereyle birlikte onarılmıştır.²⁹⁶

Günümüzde badanası yapılarak temiz tutulan türbe, dikdörtgen planlı, üst örtüsü sivri bir askı kemerle ikiye bölünmüş, birinci kısım kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü iken, ikinci kısım dikdörtgen planlı ve sivri beşik tonozla örtülüdür.²⁹⁷ Yapının içinde dört mezar bulunmaktadır. Büyük olan, İshak Çelebi'ye diğerleri ise karısı ve çocuklarına aittir.²⁹⁸

d. Yedikızlar (Gülgün Hatun) Türbesi: Türbe, Çaybaşı Mahallesi'nde, Yedikızlar Sokağı'nda yer alır. Türbenin kitabesi yoktur. İshak Çelebi'nin karısı Gülgün Hatun ve altı kızının medfun bulunduğu bu türbe, XIV. yüzyılın son çeyreğinde, Dere Mescidi ve hamam ile birlikte külliye şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Hamam, Gülgün Hatun tarafından mescid ve kendi türbesinin hizmetleri için gelir kaynağı olarak yaptırılmıştır.²⁹⁹

Bugün ziyarete açık olan türbe, dikdörtgen planlı, üst örtüsü bir kemerle ikiye bölünmüş, birinci kısım kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülüdür. Kubbeye geçiş, Türk Tromp'u diye bilinen köşe üçgenleriyle yapılmıştır. Doğudaki ikinci kısım, enine dikdörtgen planlı ve üzeri beşik tonoz örtülüdür. Yapı içerisinde kitabesiz 7 sanduka bulunmaktadır.³⁰⁰

²⁹⁴ Acun, **a.g.e.**, s.396.

²⁹⁵ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.152.

²⁹⁶ Anonim, **Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar**, VGM, Ankara, 1973, s.32.

²⁹⁷ Acun, **a.g.e.**, s.396.

²⁹⁸ Uluçay, Gökçen, **a.g.e.**, s.91.

²⁹⁹ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946, s. 99-100.

³⁰⁰ Acun, **a.g.e.**, s.400.

e. İvaz Paşa Türbesi: Türbe, Mutlu Mahallesi'nde bulunan İvaz Paşa Camii'nin kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır. Türbenin konumundan caminin inşaa tarihi olan 1484'te camiyle beraber yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁰¹

Mezar odasının içinde 3 sanduka bulunmaktadır. Kitabelerinden anlaşıldığına göre ortada bulunan İvaz Bey'in genç yaşta H. 908/ M. 1502'de ölen torunu Ahmet Çelebi'ye, kuzeydeki bir kadına, güneydeki mezarın kimliği ise meçhuldür.³⁰²

Türbe, kare planlı ve üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye pandatiflerle geçilmektedir.³⁰³

f. Ayni Ali Türbesi: Türbe, Kuyualanı Mahallesi'nde, Ayni Ali Camii'nin 50 metre kuzeyinde, bir parkın içindedir. Türbenin kitabesi yoktur. Banisine göre tarihlendirilir. Ayni Ali Efendi, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) dönemlerinde yaşamış bir Bektaşî Şeyhidir. Buna göre türbe, muhtemelen XV. yüzyılın son çeyreğinde yapılmıştır. Bugün ziyarete açık olan türbe, eyvan (sahanlık) ve kubbe ile örtülü kümbetten oluşan iki bölüm olarak planlanmıştır. Bina sarı kesme taştan, kubbe tonoz ve tuğla ile örülmüştür.³⁰⁴

g. Yirmiiki Sultanlar Türbesi: Türbe, Saray Mahallesi, Anafartalar Caddesi'nde bulunmaktadır. Kitabesi bulunmamaktadır. Manisa'da 1445-1595 yılları arasında valilik yapan şehzadelerin, burada ölen kız ve erkek çocuklarının mezarları için yapılmıştır. Türbeyi, Hatuniye Camii'ni yaptıran, Beyazid'in oğlu Şehinşah (1490-1503) tarafından yaptırılmıştır. Yapı içerisinde doğudan batıya doğru birbirine paralel olarak sıralanan yirmi iki sanduka bulunur. Bunlardan 8 tanesi kavuklu erkek, 14 tanesi kadın ve çocuklara aittir. Bugün ziyarete açık olan türbe, beyaz kesme taştan yapılmış olup, sekizgen planlı ve üzeri tuğladan yapılmış olan kubbe ile örtülüdür.³⁰⁵

³⁰¹ Acun, **a.g.e.**, s.405.

³⁰² Uluçay, Gökçen, **a.g.e.**, s.125.

³⁰³ Acun, **a.g.e.**, s.405.

³⁰⁴ Acun, **a.g.e.**, s.408-409.

³⁰⁵ Acun, **a.g.e.**, s.413-414.

ğ. Vakvak Tekkesi Türbesi: Türbe, Seyyid Hoca (Adakale) Mahallesi, Ulutepe Caddesi'nde, Seyyid Hoca Tekkesi karşısındadır. Kitabesine göre H. 983/ M. 1575 tarihinde türbe olarak yapılan bina, Karlızade Şeyh Süleyman Efendi'nin tekkesi ve türbesi olarak kullanılmıştır.³⁰⁶

Bina, 1965-66 yıllarında onarılırken yıkılmış türbe olarak bilinen odadaki üç kabir kaldırılmıştır. Yapı 1967'den beri İshak Çelebi Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Türbe, kare planlı, bir sıra kesme taş, iki sıra tuğladan, almaşık duvar tekniğiyle yapılmıştır. Kubbe üzeri oluklu kiremitlerle örtülüdür ve kubbe etrafı sekizgen bir kasnakla çevrilidir.³⁰⁷

h. Paşa Kızı Türbesi: Türbe, Sakalar (Eski Saray) Mahallesinde, Hüsrev Ağa Camii'nin güneyindeki hazire içinde yer almaktadır. Yapının kitabesi olmamakla beraber, türbe içinde bulunan 3 sandukadan, ortada ve en büyükleri olan, mezar taşının ebced hesabına göre, H. 1024/ M. 1615 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Rivayetlere göre kitabede adı geçen paşa, III. Murad'ın paşalarından olduğu söylenmektedir. Bugün bakımsız olan türbe, altıgen planlıdır. Üzerindeki kubbe altı ayak üzerine oturmaktadır. Türbe ayakları kesme taştan, kubbe ise, bir sıra kesme taş, dört beş sıra tuğla sıralaması ile almaşık tekniğiyle yapılmıştır.³⁰⁸

ı. Terzizade Ahmet Efendi Türbesi: Türbe, Ege Mahallesi'nde, Sevinç Sokağı'nın tam ortasındadır. Yapının kitabesi yoktur. Ancak, H. 1049/ M. 1639 tarihli vakıf kaydından anlaşılabacağı gibi, Terzizade Ahmet Efendi XVII. yüzyılın ortalarında yaşamış Manisalı bir şeyhtir. Terzizade Şeyh Ahmet Efendi'nin türbesinin yanında bir mescid olduğu kaydedilmektedir. Ancak, bu mescidin ne zaman yıkıldığı ve türbenin neresinde olduğuna dair bilgi verilmemektedir.³⁰⁹

³⁰⁶ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950, s.168.

³⁰⁷ Acun, **a.g.e.**, s.418-419.

³⁰⁸ Acun, **a.g.e.**, s.423.

³⁰⁹ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946, s.264.

Bugün ziyarete açık olan türbe, sokağı tamamen kapatmıştır. Kare planlı olan türbe, moloz taştan yapılmış, kubbe ise tuğladan yapılmıştır.³¹⁰

i. Süt Dede Türbesi: Türbe, Gediz Mahallesi'nde, çamlar arasındadır. Türbenin kitabesi yoktur. Yapının üstünü kapatan mezar taşları üzerinde; H. 1200/ M. 1785-86, H. 1229/ M. 1813-14, H. 1231/ M. 1815-16 tarihleri yazılıdır. Türbe, enine dikdörtgen planlı ve üzerini mezar taşlarının oluşturduğu düz bir örtü örtmektedir. Türbe, taş ve tuğladan örülmüştür.³¹¹

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde iki türbe kaydı bulunmakta olup, bunlardan birincisi, Saruhan Baba Türbesi'dir. Türbenin İvaz Paşa Mahallesi'nde olduğu ve bu türbe için Doğancı adasında yüz yirmi dönüm çiftlik ve iki bin seksen dönüm arazinin gelirlerinin vakfedildiği görülmektedir.³¹²

İkinci kayıt ise Danişmend Halil Mahallesi'nde bulunan Vakf-ı Mekteb-i Sinan Çavuş vakfının giderlerinden biri olarak zikredilen türbedir ve 50 akçelik gelire sahip olduğu görülmektedir.³¹³

B. Eğitim Kurumları

Osmanlı Devletinde, genellikle halkın eğitim ve öğretimi ile alakalı hizmetleri üstlenen kuruluş, vakıf müesseseleriydi. Bir toplumu tahlil etmek için o toplumun eğitim sisteminin yakından incelenmesi şarttır. Eğitim ve öğretimde mektep-medrese geleneğini ve kurumlarını, önceki Türk-İslâm devletlerinin tecrübelerini de kullanarak, en iyi şekilde tesis eden devletin, Osmanlı Devleti olduğunda şüphe yoktur. Bu sistemde örgün eğitim genellikle cami mescid ve sıbyan mekteplerinde başlayıp medreselerde devam ederdi. Kütüphanelerde medreselerin bir bölümüydü. Mektep ve medreseler

³¹⁰ Acun, **a.g.e.**, s.428.

³¹¹ Acun, **a.g.e.**, s.434.

³¹² TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek. 8.

³¹³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1.

külliyyelerin içinde olabildikleri gibi bir cami veya mescid avlusu içinde ya da müstakil kurumlar halindeydiler.³¹⁴

1. Mektepler

Osmanlı Devleti'nin ilköğretim kurumlarıydı. Mektepler için “daru't-ta'lîm”, “muallim-hane” ve “mekteb-i sıbyan” olmak üzere üç ayrı isim kullanılmıştır. Bütün ailelerin çocuklarına açık olan bu okullarda, hâce-i mekteb ya da mekteb hocası denen öğretmenler çocuklara okuma yazma ve Kur'an öğretiyor, dini uygulamalarla ilgili bilgileri veriyor, Türk dil bilgisini öğretiyorlardı.³¹⁵

Bu okullara devam eden öğrencilerin ihtiyaçları genel olarak vakıf tarafından karşılanıyordu. Ayrıca her öğrenciye elbise ya da bunun karşılığı para ödeniyordu. Mütevellinin bu ödemeleri çocukların bizzat kendisine yapma zorunluluğu vardı. Bu kurumlarda görev yapan öğreticiler de ücretlerini yine ilgili okulların vakıf gelirlerinden alıyorlardı. Ayrıca muallim ve yardımcısının giyim ihtiyaçları için kisve beha (elbise bedeli) denen yıllık para ödeniyordu.³¹⁶

Manisa'da bulunan mekteblere örnek olarak; Hatuniye Camii Sıbyan Mektebi, Sultan Camii Sıbyan Mektebi, Yakut Ağa (Kurşunlu) Sıbyan Mektebi, Alay Beyi Camii Sıbyan Mektebi, Molla Şaban Sıbyan Mektebi, Hacı Mustafa Ağa (Çapraz-ı Sagir) Sıbyan Mektebi verilebilir.³¹⁷

a. Hatuniye Sıbyan Mektebi: Mekteb, Hatuniye Camii'nin batısında yer almaktadır. Vakfiyesinde bir muallim tayin edildiği halde, mektebden bahsedilmemektedir.³¹⁸ Ayrıca H.1083/M.1672-73 tarihindeki caminin onarımı esnasında mektebin olmadığını Gökçen ifade etmektedir. Böylece mektebin külliyyeye daha sonra dahil edildiği anlaşılmaktadır. Mektebin, külliyyenin plan

³¹⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.223-224.

³¹⁵ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.208.

³¹⁶ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.209.

³¹⁷ Acun, **a.g.e.**, s.541.

³¹⁸ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946 s.158.

şemasına uygun olması Hüsnişah Hatun tarafından yapılmış olabileceği izlenimini ortaya koymaktadır.³¹⁹

Günümüzde yapının bir kısmı dükkan, bir kısmı diyanet vakfı kitap satış yeri olarak kullanılmaktadır. Yapı, güney-kuzey doğrultusunda uzanan, diktörtgen planlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Binanın yapımında moloz taş ve tuğla kullanılmış, yer yer almaşık tekniği uygulanmıştır. Mektebin kuzey bölümü orijinallliğini korurken, güney kısmı bu özelliğini kaybetmiştir.³²⁰

b. Sultan Camii Sıbyan Mektebi: Mekteb camiinin kuzey doğusunda ve medresenin batısındadır. Kitabesi olmayan mektebin, H. 929/ M.1523 tarihli Hafsa Sultan Vakfiyesi'nde adı geçmektedir. Bu vakfiyeye göre; görevli olan muallime günde 5 akçe, halifeye günlük 3 akçe verilmesi, burada okuyan çocukların fakir olması şartı, ayrıca bu çocukların kaftanları için günlük 2 akçe verilmesi şartları yazılmıştır.³²¹

Bugün Manisa ili, Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı binası olarak kullanılan yapı, doğu-batı doğrultusunda diktörtgen planlıdır ve üzeri iki kubbeyle örtülmüştür. Yapının duvarları, bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla düzenli almaşık tekniği ile örülmüştür.³²²

c. Alaybey Sıbyan Mektebi: Mekteb, Alaybey Camii'nin güney batısındadır. Yapının kitabesi yoktur. Dilşikar Camii'nin banisi Dilşikar Hatun, kocası Ferhat Ağa'ya camisinin yanında bir mekteb yaptırma karşılığında özel olarak getirttiği (Dilşikar Cami ve hamamı için) sudan vermesi karşılığında, Alaybeyi Ferhat Ağa bu mektebi yaptırmıştır. Dolayısıyla mektebin yapım tarihi, Dilşikar Camii'nin yapım tarihi olan H.979/M.1579-80'den hemen sonra olması gerekir. Yapı günümüzde yatılı Kur'an Kursu'nun mutfağı olarak kullanılmaktadır. Ön kısmı beton binalarla kapatılmıştır. Yapı, doğu-batı

³¹⁹ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950 s.151.

³²⁰ Acun, **a.g.e.**, s.542.

³²¹ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946 s.129.

³²² Acun, **a.g.e.**, s.546-547.

doğrultusunda uzanır, üzeri yan yana iki kubbe ile örtülüdür. Duvarları moloz taş ve tuğla karışımından örülmüştür.³²³

d. Molla Şaban Sıbyan Mektebi: Molla Şaban Camii ve Sıbyan Mektebinin banisi olan Molla Şaban, XVI. yüzyılda Manisa'da kadılık yapmış bir kişidir. Adı H.1039/M.1629 tarihli bir mahkeme kaydında geçmektedir.³²⁴

Mekteb, Doğu Caddesi üzerindedir. Yapı, 1922'de belediyece kamulaştırılmış, metruk bir şekilde durmaktadır. Sıbyan Mektebi doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı ve iki kubbelidir. Duvarları moloz taşla örülmüştür, şu anda üzeri sıva ile kapalıdır.³²⁵

e Hacı Mustafa Ağa (Çapraz-ı Sagir) Sıbyan Mektebi: Utku Mahallesi'nde, Çoşkun Sokak üzerinde bulunmaktadır. Yapının kitabesi yoktur. H.1164/M.1751 tarihli vakfiyede, Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Ayrıca Hacı Mustafa Ağa'nın H.1165/M.1752 tarihli vakfiyesinde de birçok malını bu mektebe vakfettiği anlaşılmaktadır. Mekteb doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı ve iki bölümlüdür. Batıdaki bölüm dikdörtgendir ve üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Doğudaki ise, kare planlı ve kubbeye örtülüdür.³²⁶

f. Sinan Çavuş Mektebi: Mekteb, Danişmend Halil Mahallesi'nde bulunmaktadır. Düzeni güzel demekle mağrurdur. Bu mektebe banisi tarafından oluşturulan vakıf aracılığıyla, 36.600 akçe toplam meblağa baliğ bir paradan elde edilen yıllık 3660 akçe ile vakfın tüm giderleri karşılanmıştır. Elde edilen gelir muallim, mütevellî, haife, eczahan gibi görevlilere ve türbe ve rakabe giderlerine sarfedilmiştir.³²⁷

³²³ Acun, **a.g.e.**, s.557.

³²⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s.241.

³²⁵ Acun, **a.g.e.**, s.559-560.

³²⁶ Acun, **a.g.e.**, s.562.

³²⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1.

g. Ahmed Çelebi bin Bilal Mektebi: Mekteb, Ahmedfakih Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mekteb için kurulan vakıf bir para vakfı olup asıl mal 28.500 akçelik bir meblağa sahiptir. Bundan elde edilen senelik 2850 akçe gelirin, mektebe gerekli harcamalar yapıldıktan sonra kalan kısmın mahalle avarızı ve imamına ve sair giderlere sarf edilmesi şartı getirilmiştir.³²⁸

ğ. El-Hac Hüseyin Mektebi: Belücekiatik Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mekteb Belücekiatik Mahallesi sakinlerinden el-Hac Hüseyin bin Abdi tarafından cami ile birlikte yaptırılmıştır ve vakfın kendi adına kurduğu vakıf ile akar tahsis edilmiştir. Defterimizde bu vakıfla ilgili olarak el-Hac Hüseyin bin Abdi'ye ait vakfiye mevcuttur. Vakfiyeye göre İplik Pazarı'nda Tacüddin Vakfı'na icare-i zeminli bir berber dükkanı ve Karaköy Çarşısı'nda bir bab boyacı dükkanı ve 30.000 nakit akçe bu vakfa akar olarak vakfedilmiştir. Toplam yıllık gelirin, cami ve yanındaki mektebin görevlileri olan imam (günlük 5 akçe), hatip (günlük 3 akçe), cami-i tevliyet (günlük 2 akçe), muallim (günlük 2 akçe), tevliyet-i muallimhane (günlük 1 akçe) verilmesini şart koşturmuştur.³²⁹

Doğrudan mekteb kurularak, o mekteb adına oluşturulan vakıfların yanısıra, bir vakfın bünyesinde var olan akardan başka bir yerde mevcut olan mekteblere tahsisat yapılması şeklindeki uygulamada 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde gördüğümüz uygulanmakta olan bir yöntemdir. Mesela, Manisa'da İbrahim Çelebi Mescidi Vakfı'ndan böyle bir tahsisat yapılmıştır.³³⁰

2. Medreseler

Medrese, Arapça bir kelime olan “derese” kökünden gelmektedir, “ilim öğrenilen yer” anlamına gelir. Medreseler kurum olarak güçlü bir yapıya sahiptir. Fiziki yapı olarak ya camiye odalarıyla birlikte sarmış şekilde ya da caminin avlusu içinde veya yanında fiziki bir mekana sahiptir.

³²⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2.

³²⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek. 2.

³³⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 4, aynı nevi bilgi için bkz. TK. KKA. TD. 544, vrk. 30.

Medreselerden her birinde bir dersane ve değişik sayıda oda (hücre) lar bulunmaktaydı. Genellikle bir oda tek bir öğrenci ve bazen de iki öğrencinin kalabileceği şekilde düzenlenmişti. Buradaki öğrencilerin ve görev yapan hocaların bütün ihtiyaçları vakıflar tarafından temin edilmekteydi. Ayrıca medreselerin aydınlatma, ısıtma, onarım ve tamir masrafları da yine vakıf kurumlarınca karşılanmaktaydı.³³¹

Medreseler kendi aralarında ilk, orta ve yüksek kademelere ayrılmışlardır. İslami bilimler ve fen bilimlerinin birlikte okutulduğu bu medreselerde müderrisler ve müderris yardımcıları (muidler) tarafından dersler verilmekteydi. Bu eğitim kurumlarından alimler, kadılar, müftüler, hocalar gibi ilmiye sınıfı yetiştirdi.³³²

Manisa'da bulunan medreselerden Saruhanoğulları dönemine ait Ulu Camii (Fethiye) medresesi, Osmanlılar döneminde ise; Didrek Sinan Bey Medresesi, Sultan Camii Medresesi, Muradiye Camii Medresesi, Veled Bey (Hindistani) Medresesi ve Abdülmennan oğlu Yakut Ağa Medreseleri bulunmaktadır.³³³

a. Ulu Camii (Fethiye) Medresesi: Medrese, Ulu Camii'nin batı duvarına bitişiktir. Kapı üzerindeki kitabesine göre, H.780/M.1378 tarihinde Saruhanoğlu İshak Çelebi tarafından, Mimar Emet bin Osman'a yaptırılmıştır. Medresede görevlendirilen bir müderrise günlük 10 akçe verilmesi şartı vakfiyede şart koşulmuştur.³³⁴

Medrese, H.1081'de cami ve türbe ile birlikte onarımdan geçmiştir.³³⁵ Bugün öğrenci yurdu olarak kullanılan bina, açık avlulu, iki katlı ve tek eyvanlıdır. Alt katta avlunun doğusunda oda yoktur. Güneyde 2 oda, batıda 3

³³¹ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.212.

³³² Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Kültür SanatYayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1. Baskı, İstanbul, 2003 s.177-178.

³³³ Acun, **a.g.e.**, s.310.

³³⁴ Gökçen, 1946 **a.g.e.**, s.188.

³³⁵ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950 s.152.

oda, kuzeyde 5 oda olmak üzere, toplam 1. katta 10 oda bulunmaktadır. 2. katta ise, Kuzeyde 6 oda, doğuda 4 oda, batıda 2 oda, güneyde ise en büyük oda olan müderris odası bulunmaktadır. Binada kesme taş, tuğla ve devşirme malzeme kullanılmıştır.³³⁶

b. Sultan Camii Medresesi: Medrese, Sultan Cami'nin kuzeyinde ve camiyle ortak avluya sahiptir. Medrese ilk olarak cami ile birlikte onarılmıştır. Daha sonra H.1069/M.1658-1659'daki depremden zarar gördüğü için onarılmıştır. Ayrıca H.1177/M.1763-64'te³³⁷ ve daha sonraları ise 1966, 1969, 1975 ve 1977'de restore edilmiştir. Bugün müftülük binası olarak kullanılan yapı, U planlı ve asimetrik bir görünüme sahiptir. Güneyde müderris odası ve birer ocaklı sekiz hücreli odalar kare planlıdır, üzerleri kubbeye örtülüdür. Ayrıca kuzeydoğu köşesinde 2 oda daha bulunmaktadır. Alt katın ise kütüphane olması kuvvetle muhtemeldir. Duvarlar, bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla dizili almaşık tekniğiyle örülmüştür.³³⁸

c. Muradiye Camii Medresesi: Medrese, Muradiye Camii'nin doğusunda, imaret ve cami arasında yer almaktadır. Kitabesi yoktur. Caminin tamamlanmasından altı yıl sonra H.1000-1001/M.1591-1593 tarihinde bitirilmiştir. Medresenin mimarları Mahmud ve Mehmed Ağa'lardır.³³⁹

Bugün arkeoloji-etnoğrafya müzesi olarak kullanılan bina, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Ortası şadırvanlı, revaklı açık avlulu ve tek eyvanlıdır. Yapı sekizgen kasnaklı ve çok kubbeli olup, kubbe yanlarından bacaların yükseldiği bir görünüme sahiptir. Kuzey duvarı hariç tüm duvarlar beyaz kesme taştan, kuzey duvar ise ana caddeye baktığı için siyah-beyaz taşlardan renk alması şeklinde örülmüştür.³⁴⁰

³³⁶ Acun, **a.g.e.**, s.311-312.

³³⁷ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950 s.147.

³³⁸ Acun, **a.g.e.**, s.329.

³³⁹ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946 s. 218-221.

³⁴⁰ Acun, **a.g.e.**, s.336-337.

d. Ditrek Sinan Bey Medresesi: Medrese, Tunca Mahallesi'nde, Karaköy Hamamı arkasındadır. Kitabesi olmayan medresenin, Geyve'de medfun bulunan, Sultan Fatih döneminde yaşamış ve defterdarlık görevinde bulunmuş, Ditrek Sinan Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Mezar taşından Elvan Bey'in oğlu olduğu ve Şaban 883/Teşrin-i Sani 1478'de öldüğü anlaşılmaktadır.³⁴¹ Bu duruma göre medrese, 1478'den önce yapılmış olmaktadır.

Medrese, H.1086/M.1675-76³⁴² ve son olarakta 1980-1985 tarihleri arasında tamirat görmüştür.³⁴³

Ditrek Sinan Bey Medresesi'nin gerekli olan giderlerinin karşılanması amacıyla, Manisa Kazası'na tabi Yunddağı'na bağlı Bariçelü (Barçenlü) Karyesi medresenin banisi tarafından vakfetmiştir. Köyden elde edilen resim ve öşürler, değirmen ve dükkan icaresinden oluşan ve yıllık getirisi 17.516 akçeye tekabül eden gelir medreseye tahsis edilmiştir³⁴⁴

Bugün medrese, el sanatlarının üretildiği ve sergilendiği bir yer olarak kullanılmakta olup, enine dikdörtgen planlı, açık avlulu, revaklı ve tek eyvanlıdır. Doğuda ve batıda olmak üzere beş odası bulunmaktadır. Dış duvarları moloz taş ve tuğla karışımı ile düzensiz almaşık tekniği ile yapılmıştır.³⁴⁵

³⁴¹ Gökçen, **a.g.e.**, s.254-257.

³⁴² Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950 s.168.

³⁴³ Acun, **a.g.e.**, s.320.

³⁴⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 17, Sinan Bey'in vakfı ile ilgili olarak defterde yer alan defter-i atik kaydını burada aynen transkripsiyonu ile veriyoruz “Mezkûr Sinan Bey bazı kuralar ve civârı ve koru ve geçüd ve saz ve çeltük arğı ve ve Nefs-i Menemen'de bir bağçe ve Nefs-i Mağnisa'da beş dükkân ve karye-i mezkûrede üç bâb değirmen ve bir dink vakf idüb ve müderrise yevnî yirmi akçe ve talebeye yevnî on akçe ta'yin idüb ve cüzhanlara dahi birer TK. KKA. TD. 544, vrk. 18 mikdâr nesne takdîr idüb vakfiyesine kayd etdirmiş. Sonra evkaf mensuh olub yine mukarrer oldukda mahsulâtı mütevellî olan cem' idüb şart-ı vâkıf üzre müderrisine ve talebe ve sâir masârifina sarf eylemiş. Amma hâsıl-ı vakf müsâ'ade etmezse müderrise ve talebe cihetlerine mukaddem verile deyü şart olunmuş. El-Hâletü hâzihi değirmenler ve dink harâbdır. Ammâ rakabe olub ta'mîr olmacak hâsıl-ı âsiyâbhâ iki bin ve hâsıl-ı dink altıyüz akçe deyü mukayyed der-Defter-i Atik”

³⁴⁵ Acun, **a.g.e.**, s.321-322.

e. Veled Bey (Hindistani) Medresesi: Medrese, Ege Mahallesi'nde, Terzi Sokak'ta evler arasındadır. Yapının kitabesi yoktur. Vakfiyesinden anlaşıldığı üzere, Ümeradan Bahşayış Bey oğlu Veled Bey tarafından yaptırılmıştır. Medresenin yapılma tarihinin, XV. asrın ikinci yarısında olduğunu ise, H.886/M.1461-62 tarihinde yaptırmış olduğu çeşmeden anlamaktayız.³⁴⁶

Yapı, evler arasında sıkışıp kalmış, üzeri otlarla örtülü ve harap haldedir. Medresenin büyük bir kısmı yıkılmış, sadece ana eyvan, mescid ayakta kalmıştır. Yapı, dıştan kare-kübik kubbeli, sekizgen kasnaklı bir görünüşe sahiptir. Ana eyvanın duvarları moloz taştan, kubbe tuğladan yapılmıştır.³⁴⁷

Medresenin tarihi bilinen tek onarımı, H.1077/M.1666-67'de gerçekleştirilmiştir.³⁴⁸

Bu medrese adına bir vakıf kurulmuş olup, çok çeşitli akarlar tahsis edilmiştir. Bunlar; Manisa'da bir kervansaray, Serablar Mahallesi'nde bahçe, Melad-ı Bozköy'de hamam, Gürlepe Vadisi'nde değirmen ve fırın ile bir çok dükkanlardan oluşan gelir kaynaklarından müteşekkil idi. Bunlardan elde edilen yıllık 14.840 akçelik gelir ile öncelikle, bu medresenin müderris ve talebe giderleri olmak üzere vakfın müteveli, cabi ve katiplerine sarf edilme şartı getirilmiştir.³⁴⁹

f. Abdülmennan oğlu Yakut Ağa Medresesi: Medrese, Danişmend Mahallesi'ndedir. Atabe-i Aliye hafızı olan Yakut Ağa tarafından yaptırılmıştır. H. 5 Şaban 980/M.15 Aralık 1572 tarihli Arapça vakfiyesinden anlaşıldığına göre; Kur'an-ı Kerim, dilbilgisi ve Arapça dilini öğrenecekler için yaptırılan bir medresedir. Vakfiyesinde yazılı olduğuna göre, kendisine ait bazı mülkleri belirli şartlar dahilinde vakfetmiştir. Çaşnigir Mahallesi'nde iki ev, Nişancı

³⁴⁶ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1946 s.271.

³⁴⁷ Acun, **a.g.e.**, s.342.

³⁴⁸ Gökçen, **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar**, 1950 s.168.

³⁴⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 17.

Mahallesi'nde büyük ve küçük ahır bulunan bir ev, Un Kapanı denilen yerin yakınında bulunan on beş adet hücreni ve Manisa'da Belen Nahiyesi'nde ve Şahlı Köyü yakınında bulunan Hisareri Tımarı olarak bilinen mezarları vakfetmiştir. Vakıf, muallim olan kişiye günde beş dirhem, halife olan kimseye dört dirhem, temizlikçiye bir dirhem, mütevellî olana iki dirhem tayin edilmesi şartlarını zikretmiştir.³⁵⁰

Bu medreselerden başka, Sultan Süleyman Han İmareti Vakfı giderleri arasında yer alan, "Beray-ı Medrese-i Büzürg ve Berây-ı Medrese-i Küçük" ifadelerinden Manisa'da bu medreselerin varlığı da anlaşılmaktadır.³⁵¹

3. Kütüphaneler

Osmanlı Devletinin büyük şehirlerinde binlerce yazma kitapların bulunması bu dönemde kurulmuş zengin halk kütüphanelerinin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kütüphaneler; cami kütüphaneleri, medrese kütüphaneleri, zaviye kütüphaneleri veya müstakil kütüphaneler olarak işlevselliğini sürdürüyordu.

Medreselerin ve zaviyelerin kurucuları, bu kuruluşların yanına birer kütüphanede yaptırıyorlardı. Medrese kütüphanelerinde çoğunlukla Kur' an tefsirleri, Hadis Külliyyatları, fıkıh, kelam ve ahlak kitapları bulunduruyorlardı. Zaviye kütüphanelerinde ise daha çok tasavvuftan bahseden kitaplar vardı.³⁵²

Manisa'da bilinen en meşhur kütüphaneler ise şunlardır; Muradiye (Hacı Hüseyin Ağa) kütüphanesi ve Çeşnigir Kütüphanesi'dir. İncelediğimiz 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde bu kütüphanelere ait herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Çünkü bu kütüphaneler, bağlı bulundukları cami ve külliyele daha geç dönemlerde eklenmişlerdir.

³⁵⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 29.

³⁵¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 14.

³⁵² Yediyıldız, a.g.e., s.225.

a. Muradiye (Hacı Hüseyin Ağa) Kütüphanesi: Kütüphane, Muradiye Camii'nin doğusunda, avlu içinde yer almaktadır. Bugün Manisa Müzesinde bulunan kitabesine göre, H. 1221/ M. 1806 tarihinde, Kara Osman oğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kütüphane olarak işlevini sürdüren yapı, kenar uzunlukları farklı, sekizgen planlı, üzeri sekiz dilimli kubbe ile örtülüdür. Duvarları moloz taş ve tuğla ile örülüdür. Bu yapı özelliği ile Osmanlı türbelerine benzemektedir.³⁵³

b. Çeşnigir Kütüphanesi: Kütüphane, Çeşnigir Camii'nin kuzeydoğu köşesine bitişiktir. Giriş kapısı üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kitabesine göre yapı, H.1247/ M. 1831-1832 yılında Pulat Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu Hacı Eyüp Ağa tarafından yaptırılmıştır.³⁵⁴

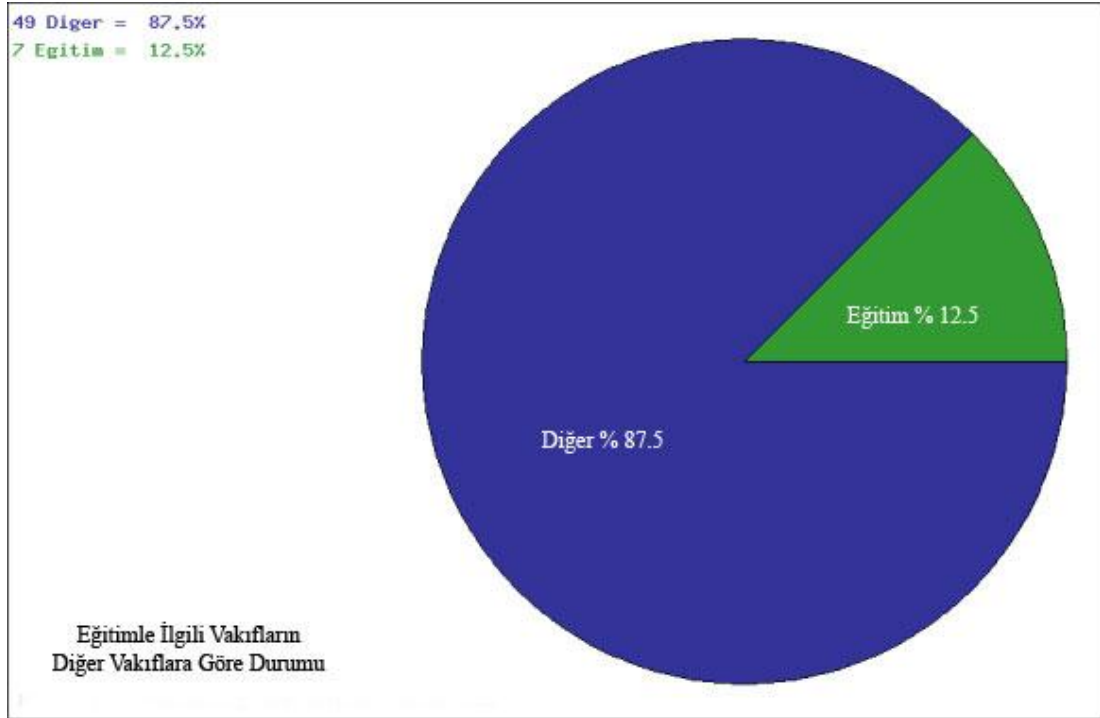
Sultan Abdülhamid döneminde ve 1973 yılında onarılan kütüphane, 1944 yılına kadar işlevini sürdürmüş, bugün boş durmaktadır. Yapı, kare planlı üzeri kubbe ile örtülüdür. Kütüphanenin duvarları sıvalı olduğu için duvar örgüsü tam bilinmese de yer yer dökülen sıva altından duvarların moloz taş ve tuğla ile örülü olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁵

³⁵³ Acun, **a.g.e.**, s.565-566.

³⁵⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s.58.

³⁵⁵ Acun, **a.g.e.**, s.570-571.

Tablo: 6 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre eğitimle ilgili vakıfların diğer vakıflara oranı

C. Sağlık Kurumları

1. Hastane / Darüşşifa:

“Daru’ş-şifa”, “dâru’t-tıp” ve “bîmarhâne” gibi isimler verilen hastahanelerin, hem eğitim hem de tedavi merkezî olduğu bilinmektedir.³⁵⁶

Osmanlı toplumunda vakıf müesseselerinin gerçekleştirdiği sosyal hizmetlerin en önemlilerinden birisi de darüşşifalardır. Bu kuruluşlar erkek veya kadın, müslüman veya gayrimüslim bütün insanlığa hizmet etmeyi ilke edinmişlerdi.

³⁵⁶ Alkan, a.g.e., s.238.

Hafsa Valide Sultan vefat ettikten sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman, H. 944/ M. 1539 yılında yapımına başlanan H.946/ M. 1540'ta tamamlanan Darüşşifayı Sultaniye Külliyesi bünyesine dahil etmiştir.³⁵⁷

Darüşşifa medresenin 15-20 metre batısında kurulmuştur. Dikdörtgen simetrik yapılı revaksız avlulu bir yapıdır. Ortasında sekizgen şadırvanı bulunan binanın avlusunun etrafını odalar çevirmektedir. Batısında üç, doğusunda iki, kuzey ve güneyinde eyvanların yanında ikişer oda bulunmaktadır. Odaların bir kısmı dikdörtgen, diğer bir kısmı ise kare planlıdır. Darüşşifanın giriş kapısı üzerinde mermer bir kitabesi vardır. Eserin mimarı Mimar Acem Ali'dir.³⁵⁸

Darüşşifanın dikdörtgen planlı 4 büyük odanın tabib, göz hekimi, cerrah ve vekil-i harc odaları olarak kullanıldığı ve tedavi işlemlerinin burada yapıldığı muhtemeldir. Kare planlı diğer 5 odanın ise yatakta tedavi gören hastalar için ayrıldığı anlaşılmıştır.³⁵⁹

XVI. yüzyılda Sultaniye Darüşşifasında 10 sağlık görevlisi, 12 yardımcı hizmetli, 3 kişi de idari görevli olmak üzere 25 kişinin çalıştığı görülmektedir.³⁶⁰

Darüşşifada haftanın iki gününde, Sultaniye Külliyesinde tüm ihtiyaçları karşılanan bazı öğrencilerin hocalarının gözetiminde hastaları tedavi ettikleri, bir anlamda uygulamalı tıp eğitiminin verildiği görülmektedir.³⁶¹

Sultaniye Darüşşifası'nda 1575 tarihli Saruhan Evkaf Defteri'ne göre günlük; 25 akçe ile bir ser tabip, 10 akçe 1 ikinci tabîb, 6 akçe ile 1 göz tabibi (kehhâl), 2 akçe ile 1 göz tabibi yardımcısı (şâkird-i kehhâl), 5 akçe ile 1

³⁵⁷ Emecen, **a.g.e.**, s.95.

³⁵⁸ Acun, **a.g.e.**, s.453-455.

³⁵⁹ Mustafa Alkan, "**Manisa'da Hafsa Sultan Bimarhanesi**", 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, II. Cilt, s.1169.

³⁶⁰ Acun, **a.g.e.**, s.

³⁶¹ Alkan, **a.g.m.**, s.1170.

cerrah, 3'er akçe ile 2 eczacı (şurbî), 1 aşşâb (otçu), 2 edviye-i kûb (ilaç dövücü) olmak üzere 10 sağlık görevlisi; 3'er akçe ile 2 aşçı (tabbâh), 4 kayyım (hizmetli), 1 âbrîzî (tuvaletçi), 1 gassâl, 1 câme-şûy (çamaşırcı), 1 ferrâş, 1 dûlâbî (dolapçı), 1 mâni'un-nukûş (güvenlik) olarak 12 yardımcı görevli; 4 akçe ile 1 vekîl-i harc, 3'er akçe ile de 1 kilârî (kileci), 1 kâtip olarak 3 idarî görevli olmak üzere toplam 25 kişi görev yapmaktaydı³⁶²

1570 tarihli Evkaf Defterine göre ser tabip Mehmed Çelebi, ikinci tabip de Abülkerim Çelebi idi. 6 Temmuz 1581'de ser tabip Mehmed Çelebi'nin vefatı üzerine, daha önce Budin'e tayin edilmiş olan Hasan Çelebi onun yerine ser tabip olmuş, onun 21 Şubat 1590'da Üsküdar'da bulunan Valide Sultan Darüşşifasına tayini üzerine Sultaniye Darüşşifasına 25 akçe günlük yevmiye ile Edirne Saray-ı atik tabibi Hüseyin Çelebi getirilmiştir.³⁶³

Ayşe Valide Hafsa Sultan eşi Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın sancak beyliği sırasında edindiği servetini, hayırsever kişiliğini taçlandırarak olan Sultaniye Külliyesi'ne vakfetmiştir. Bu külliyenin akarları; saray hamamı, yeni Hamam, dükkanlar, bahçeler, değirmeler, Çatakilise'de koru, zemin icaresi, su yolu icaresi, Kırkağaç'ta dükkan, hamam, Bakır köyü mukataası, sayılabilir. Bu akarların 1531'de yıllık 5000 olan geliri 1575'te 202.440 akçe olduğu görülmektedir.³⁶⁴

Sultaniye Darüşşifası'na o dönemde şöhret kazandıran önemli bir rivayet ise şu şekilde bilinmektedir; Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'da hastalanması sonucu devrin önemli tıpçılarından Merkez Efendi'nin 40 çeşit baharattan yaptığı " Mesir Macunu'nun" Hafsa Sultan'ı iyileştirmesi sonucunda bu macunun her Nevruz-ı Sultan-i kutlamalarında

³⁶² TK. KKA, TD 544, vrk. 14.

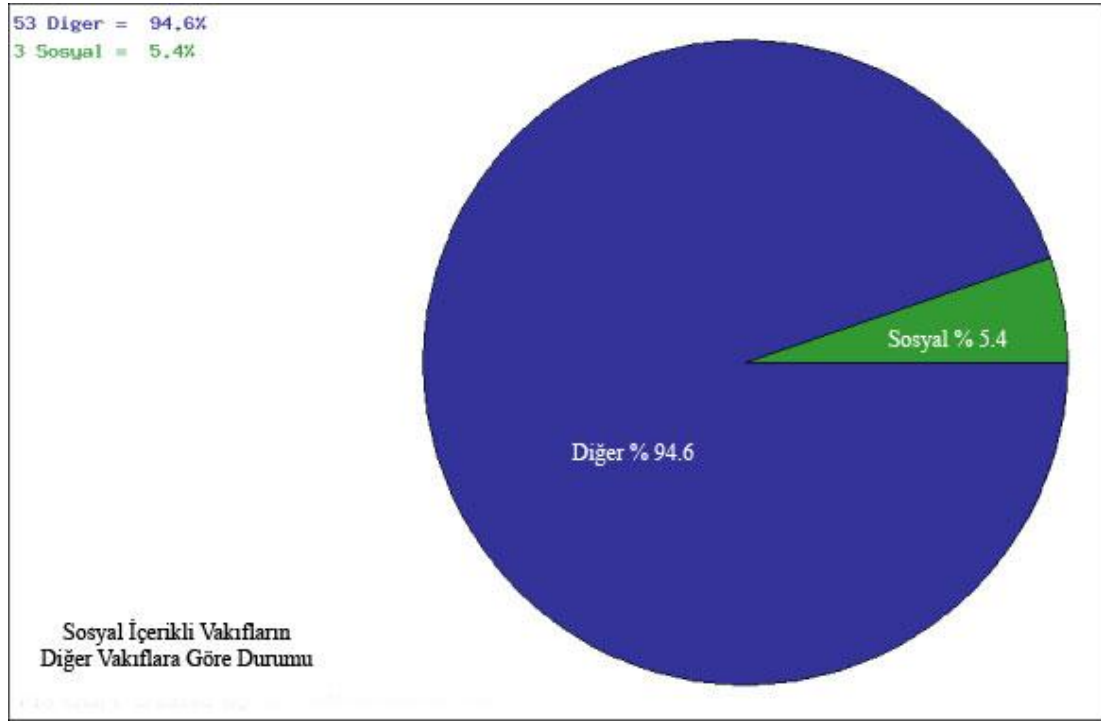
³⁶³ Emecen, **a.g.e.**, s.96-97.

³⁶⁴ Emecen, **a.g.e.**, s.99.

vakıf fazlası ile yapılarak muhtaç olanlara dağıtılması geleneğinin etkili olduğu söylenmektedir.³⁶⁵

Darüşşifalar ile ilgili olarak 544 numaralı defterde sadece Sultan Süleyman Han'ın yaptırmış olduğu Darüşşifa hademelerine sarf edilen gider masraflarına ilişkin kayıt mevcuttur.³⁶⁶

Tablo: 7 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre sosyal içerikli vakıfların diğer vakıflara oranı

³⁶⁵ Alkan, **a.g.m.**, s.1172.

³⁶⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 14.

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA VAKIFLARININ GELİRLERİ

Vakıfların tarihi gelişimi incelendiğinde İslam Hukuku'na göre vakfın kurulabilmesi için gelirin devamlılığı, belirli ve müstakil olması ayrıca gayr-ı menkul olması şartı vardı. Ancak zaman içerisinde gelişen şartlar menkullerinde vakfedilmesi zarureti ortaya çıkarmıştır. İşte bu sorunların çözülmesi için İslam hukukçuları yeni içtihatlarla bulunmuşlardır.

*“Meselâ, Hanefî mezhebinde, Ebû Hanîfe menkûl eşyanın vakfını kat’î olarak yasakladığı hâlde, onun talebesi Ebû Yûsuf, gayr-i menkûlün zarûri tamamlayıcıları veya sadece onun için faydalı unsurlar oldukları takdirde menkûllerin de vakfına müesâade etmiştir. Böylece, vakfedilen gayr-i menkûle bağlı kölelerin, makinelerin, zirâat âletlerinin vakfı geçerli olmuştur. Aynı mezhebin başka bir hukukçusu İmam Züfer,...gayr-i menkûle bağlı olsun veya olmasın, menkûllerin vakfını ve hattâ kullandıkça tükenebilen şeylerin vakfını da kabul etmiştir. Ebû Hanîfe'nin diğer talebesi Muhammed Şeybânî de mahâllî âdetler elverdiği takdirde, menkûllerin vakfını geçerli saymış”, bu görüş Hanefî ve Maliki mezheplerinin anlaştığı bir ictehad haline gelmiştir.*³⁶⁷

Araştırmada yararlandığımız temel arşiv kaynaklarından Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-i Kadime Arşivi'nde bulunan, TD 544' te 2a – 29a varakları arasında Manisa şehri ve kazasındaki evkaf kayıtları incelendiğinde, XVI. yüzyılda Manisa kazasında kurulan gayrimenkul vakıfların yanında menkul vakıfların da oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Manisa' daki gayrimenkul ve menkul vakıfların gelir düzeyleri olarak çeşitlilik gösterdikleri görülmektedir. Menkul (para) vakıfları belirlenen oran dahilinde gelir kaynaklarına sahip oldukları, gayrimenkullerin ise; dink, bağ,

³⁶⁷ Alkan, a.g.e., s.129.

bağçe, dut ağacı, zemin, dükkan, asiya, hamam, hane, çiftlik, kuyu, dehliz gibi çeşitlerinin olduğu görülmektedir.

Tablo 8: 544 nolu Saruhan Evkaf Defterine göre Manisa gayrimenkul vakıflarının akar miktarlarına göre dağılımı³⁶⁸

GAYR-I MENKULLER	ADET	GELİR / AKÇE
Tarım İşletmeleri		
Arazi	1 Dönüm	10
Çayır ve Sazlık	1	-
Çeltük	1	9666
Çiftlik	42	5650
İncirlik Bahçesi	1	250
Draht-ı Dut	27	1090
Mezra	2	2285
Palamut (Kesik)	7	-
Sazkoru	-	92
Yaylak	-	944
Zemin	7	765
Zemin ve Bağ	-	20
Zemin-i Ziraat	3 Dönüm	100
Zeytin Ağacı	50 Kıt'a	100
Bağ	9	421
Bağat	7 Kıt'a	500
Bağçe	9	1890
Zemin-i Kıt'a	70 Dönüm	1380
Toplam Gelir		25.163
Meskenler		

³⁶⁸ TK. KKA. TD 544, vrk. 2a – 29a

Ev	2	775
Oda	31	20
Mülk	3	-
Toplam Gelir		795
İktisadi Kuruluşlar (Ticari Binalar)		
Dükkan	127	13029
Tuz Dükkanı	1	120
Zemin-i Dükkan	3	50
Kervansaray	2	1000
Kovan	?	2721
Toplam Gelir		16.920
İktisadi Kuruluşlar (Sanayi İşletmeleri)		
Hamam	5	14374
Hamam-ı Saray	1	3900
Rah-ı Hamam	1	800
Değirmen	1+1/4 Hisse	-
Asiyab	22	9580
Delhizler	1	100
Zemin-i Kireçlik	1	50
Kuyu	2	-
Hangah	1	-
Çardak	1	-
Dink	3	584
Fırın	3	7300
Toplam Gelir		36.688

544 nolu Saruhan Evkaf Defterindeki gayr-i menkul vakıflarının dağılımı gösterilen yukarıdaki tabloda belirtildiği üzere, mevcut defterde bulunan gayr-i menkul vakıfların sayıca en fazla olanı 127 adet olan dükkanlardır. Dükkanların da içinde bulunduğu ticari binaların toplam geliri,

16.920 akçedir. En fazla gelir sağlayan gayr-ı menkul grubu 36.688 akçe ile sanayi işletmeleri olarak nitelendirilen değirmen, hamam ve fırınlardır. Tarım işletmeleri ise 25.163 akçelik geliri ile ikinci sırada yer almaktadır. Gayr-ı menkûllerin en az gelir getiren biriminin ise 795 akçe ile meskenlerin olduğu görülmektedir.

Adet olarak dükkanlardan daha az olmasına rağmen 5 hamamın toplam geliri: 14.374 akçe olduğu görülmektedir. Tabloda gayr-ı menkûl akar gelirleri 10 akçe ile 14.374 akçe arasında değişen miktarlarda gelir tespit edilmiştir.

I. GAYR-I MENKÛLLER

Gayr-i menkûl, mevcut durumu bozulmadan nakli ve tahvili mümkün olmayan mal demektir. Araziler ile bunlara sabitlenmiş bina ve ağaçlara şamildir.³⁶⁹ 544 nolu Evkaf Defteri'ne göre Manisa'da vakfedilen gayr-ı menkûlleri şöyle sınıflamak mümkündür.

A. Tarım İşletmeleri

Tarım işletmeleri vakıfların en önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Manisa vakıflarına gelir sağlayan tarım işletmeleri; arsa, bağ, bağçe, mezra ve tarla, çiftlik, çeltük, icare-i zemin, çayır ve sazlıktan oluşmaktadır.

1. Arsa: Vakfiyelerde geçen arsa, şekli ve boyutları belirlenmiş toprak parçalarına deniyordu.

544 numaralı Saruhan Evkaf Defterinde; Manisa'da Alaca Mescid yakınında bir cami yaptıran Hamza Efendi'nin H. 1044 M. 1634 tarihinde düzenlettirdiği vakfiyesinde kendisine temlik edilen araziler ve elde edilecek

³⁶⁹ Nazif Öztürk, **a.g.e.**, s.157.

gelirin nerelere sarf edileceği yazılıdır. Bunlardan olarak Turgutlu Kasabasına bağlı köylerden Tatar Köyü eteklerinde bulunan arazinin tamamı, Gökçeada adlı iki kıt'a arazinin mahsulünün, Ariflerden Karaca Ahmed'in mezarında bünyesinde bulunduran Tekkeye gelip gidenler, tekkede oturanların yemek ihtiyaçlarına ve tekkenin mesalihine sarfedilmesini şart koşmuştur.³⁷⁰

2. Bağ: Belgelerde “kerm-i ineb”, “hakûre”, “kürüm” bağ-ı kürüm”, çoğunlukla da “bağ” olarak tanımlanan, 1 ile 25 dönüm arasında, yaygın olarak birkaç dönüm büyüklüğünde, üzüm, nar, incir ve narenciye gibi meyvelerin yetiştirildiği küçük tarlalardır.³⁷¹

³⁷⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 29.

³⁷¹ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.98.

Tablo: 9 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde Bulunan Bağ Kayıtları

Bağ	Bulunduğu Yer	Adet	Gelir	Gider
Mülkü Gümlec	İvaz Paşa Mahallesi	1	200	-
Hatice Hatun Vakfı	Sernazen Mahallesi	1	60	İmam için
Evkaf-ı Ditrek Sinan Bey	Menemen	1	100	
Ahmed Paşa Vakfı	Köşpınarı Karyesi	20 Dönüm	250	
Çifteçelü Mescidi Vakfı	Karaağaç	1	400	İmam, tilavet ve rakabe için
Esirüddin Baba Zaviyesi Vakfı	Manisa Kazası	Bağlar	25	-
Şuca Baba Zaviyesi	Palamud	4 Dönüm	-	-
Abdul nam kimesne Vakfı	Manisa Kazası	4 Dönüm	-	-
Çakır Bey Vakfı	Karaman Kayası	Bağ ve Bozyer	-	-
İshak Bey Vakfı	Manisa Kazası	5 Dönüm	-	-
Danişmend Halil Mescidi Vakfı	Danişmend Halil Mahallesi	1	100	İmam için
İbrahim Çelebi Mescidi Vakfı	Esen, Yar ve Mesadolu Karyeleri- İzmir Kazası	3	2200-9000-5000	-

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen vakıfların akar cinslerinden olan bağ gelirlerinin çeşitlilik gösterdiği ve bunların da 25 ile 9000 akçe arasında olduğu görülmektedir. Daha çok cami, medrese, mekteb gibi kurumların giderlerine harcanmak şartıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır.(Tablo: 9)

3. Bağçe: Bağçe, kelime anlamı itibariyle küçük bahçe anlamına geliyordu. Meyve ağaçlarının veya süs bitkilerinin yetiştirildiği, genellikle etrafı çevrilmiş yer olarak tanımlanmaktadır.³⁷²

Vakfiyelerde söz konusu olan bahçeler boyutları itibariyle, birbirlerinden oldukça farklıdır. Birisi ancak bir dönümlük (bir dönüm, takriben 1000 metrekaredir) yüzölçümüne sahip olduğu halde, bir başkasınınki yüz dönüm ve daha fazlası olabiliyordu. Bu bağçelerden bazıları tek cins ağaçlar ihtiva ediyor ve adlarını bu ağaçlardan alıyordu. Dut ağacı bağçesi, incir bağçesi³⁷³ gibi diğer bağçelerde ise birçok meyveli ve meyvesiz ağaçlar, tarlalar, havuzlar, su depoları, evler dükkanlar bulunabilmekteydi.

Tablo: 10 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde Bulunan Bağçe Kayıtları

Bağçe	Bulunduğu Yer	Adet	Gelir	Gider
Hüseyin,Yusuf ve Nasuh Vakfı	Karye-i Paşa	1 Pare	Çiftlik yer ile birlikte hasıl:150	-
Hacı Bey Vakfı	Ummal Mahallesi	1 Kıta	450	İmam için
Güliden Hatun Vakfı	Hacı İvaz Paşa Mahallesi	-	700	-
Hacı İlyas Vakfı	Hacı İlyas Mahallesi	1 Kıta	130	Hacı İlyas çeşmesi tamiri için
İmaret Vakfı	Manisa Kazası	2 Mukataa Bağçe	560-50	
Ali Bey ibni Timurtaş İmareti	Erderlü Karyesi	-	-	-
Ahmed Paşa Vakfı	Köşkpınarı Karyesi	20 Dönüm	250	

³⁷² Yediyıldız, **a.g.e.**, s.98.

³⁷³ Karye-i Halidlü Ahmed Fakih bin Mustafa' nın yaptırdığı camii, incirlik bahçesi, TK. KKA. TD. 544, vrk. 26.

İncir Vakfı	Azizbeyl� Pınarı Karyesi	1 Bab	-	Kuyunun tamirat ve bakımı için
İshak Bey Vakfı	Kırcalu Karyesi	1 Zemin-i ba��e	20	

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'ndeki kayıtlarda, pare, kıta, mukataa ba  e, bab, zemi-i ba  e şeklinde ifade edilen ba  e kayıtları var olup, gelirleri 20 ile 700 akçe arasında değişmektedir. Gider yerleri mahallede bulunan cami, mescid, medrese gibi ibadet ve eğitim kurumlarına tahsis edilmişlerdir.(Tablo: 10)

4. Mezra ve Tarlalar: Tarım gelirleri arasında -meskun yerlerden daha uzakta bulunan- mezra ve tarlalar yer almaktadır. Mezra ekime elverişli bir veya yüz hektar arasında, üzerinde daimi bir yerleşim birimi olmayan geniş tarım arazisi; terk edilmiş bir köy veya civar köy tarafından ıslah edilip tarıma açılmış araziler için kullanılmaktadır. XVI. yüzyılda belgelerde ‐mezra‐ veya ‐arazi‐ olarak tanımlanan bu toprak parçaları sonraki yüzyıllarda, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren ‐tarla‐ olarak ifade edilmeye ba lanmı tır.³⁷⁴

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde; İshak Bey veledi Saruhan Bey'in Manisa'ya tabii Kırcalu Karyesinde bulunan vakfına,  atalkilise Karyesinde ismi Bademlik Mezrası olarak geçen ve yıllık 100 akçe.³⁷⁵ K  kpınar Karyesinde Merhum Ahmet Paşa Vakfına ait  akırkılı  Mezrası yıllık 300 ak eyle tahsis edildiği görülmektedir.³⁷⁶

5. Çiftlik: Çift-hane sistemi çerçevesinde içinde bir çift öküz ile işlenebilen toprak veya kapsadığı tarlalar; bir araya getirildiğinde bir köylü ailesinin (hane) tarım arazisi, tımar teşkilatının uygulandığı dönemlerde, toprağın verimliliğine göre büyüklüğü 60 ile 150 dönüm arasında değişen bir sahayı ifade ediyordu. Miri, vakıf, mülk veya malikane gibi toprak tasarruf

³⁷⁴ H. İnalçık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, I. Cilt, s.454.

³⁷⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 13.

³⁷⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 19.

biçimlerinin hepsinde de çiftlik, resmi olarak aynı genişliğe sahipti. Ancak, halk arasında, çiftlik tabiriyle, üzerine inşa edilmiş binaları, içindeki hayvanları, ekim için kullanılacak tohumları, toprağı işlemek için lüzumlu çift aletlerini ve diğer malzemeleri kapsayan bir toprak parçası anlaşılmaktadır.³⁷⁷

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde; 42 adet çiftlik kaydı tesbit edilmiş olup bunların toplam geliri: 5650 akçedir.(Tablo:8) Bunlardan bazıları şöyledir; Seyyid Hızır'ın mutasarrıf olduğu Manisa'da Doğan Çiftliği olarak bilinen çiftliğin senelik 350 akçe gelire sahip olduğu³⁷⁸, Manisa Kazasına tabii Kocakilise Karyesinde Şeyh Zekeriya Çiftliği olarak bilinen çiftliğin mutasarrıfının Sofi Ali olduğu ve yıllık 300 akçe gelirin bulunduğu³⁷⁹ Saruhanoğlunun vakfelediği Körköy Karyesinde bulunan Bahşayış Çiftliği (senelik 600 akçe)³⁸⁰, Manisa'ya tabii Papasluk Karyesinde Şeyh İshak Çiftliği (senelik 580 akçe)³⁸¹, Manisa'ya Tabii Çiftçelü Karyesinde Karaağaç Çiftliği (senelik 360 akçe)³⁸², Vakfı Esiruddin Baba Zaviyesine Merhum Saruhan oğlu İshak Çelebi'nin iki çiftlik yeri vakfettiği ve Seyyid Abdulkerim'in mutasarrıf olduğu belirtilmiştir.³⁸³ Çiftlikler genel olarak Manisa Kazası dahilinde merkez kaza etrafında toplandığı görülmüştür. Bunlar toplam 22 vakfa bağlıdırlar. Vakıfların tarım gelirleri arasında oldukça önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

6. İcare-i Zemin: Vakıf gelirleri arasında icare-i zemin yani yer-kirası gelir olarak düşük olmakla birlikte, önemlidir. İncelenen defterde icare-i zemin'in; zemin, zemin ve bağ, zemin-i dükkan, zemin-i kireçlik, zemin-i ziraat şeklinde birçok şekilde isimlendirildiğini görüyoruz.

³⁷⁷ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.100.

³⁷⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25.

³⁷⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 25.

³⁸⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 10.

³⁸¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 21.

³⁸² TK. KKA. TD. 544, vrk. 21.

³⁸³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 22.

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde, Zemin (7 adet, 765 akçe), Zemin ve Bağ (20 akçe), Zemin-i Ziraat (3 dönüm, 100 akçe), olarak kayıtlar mevcuttur. Bunlardan bazılarının kaydı şöyledir; Manisa'da Nasırlı Mescidi Evkafına ait zemin-i dükkan, burasının harab olduğu için gelirinin müezzine olmak üzere senelik 10 akçeye mukataaya verildiği³⁸⁴, Recayi Mahallesi Mescidi vakfına ait olarak İsa Bali Zemininin mescidin aydınlatması için senelik 10 akçeye mukataya verildiği³⁸⁵, Sahibül hayrat evkafından zemin-i dükkan-ı Hacı Ali Kıncı 2 Bab dükkan yerini senelik 240 akçeye kiraya verildiğini³⁸⁶ gösteren kayıtlar mevcuttur.

B. Meskenler

İncelenen Evkaf Defteri'nde üç çeşit mesken ismi geçmektedir bunlar; ev, hane, odadır.

1. Ev – Hane - Oda : Mesken tipleri içerisinde en yaygın olanı genellikle küçük boyutlu ve tek katlı olup oda veya hane diye adlandırılan evlerden ibaretti. Bu meskenlerin yıllık geliri 10 ile 60 akçe arasında değişmektedir.

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen bazı ev, hane ve oda kayıtları şöyledir; İsa Fakih Mahallesi mescidi evkafına vakfı Kalem Arab kendi evini vakfettiğinden bahsedilmekte ve bu vakfın yıllık 250 akçe geliri olduğu kayıtlıdır.³⁸⁷ Çaprazsagır Mahallesi'nde Saru Yazıcı Vakfı sahibinin 11 oda vakfettiği ve 1000 akçeye kiraya verildiğinden başka imam ve müezzin için 200 akçe tahsis edildiği görülmektedir.³⁸⁸

C. İktisadi Kuruluşlar

1. Ticari Binalar

³⁸⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

³⁸⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

³⁸⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 10.

³⁸⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

³⁸⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 3.

Manisa eski asırlardan beri önemli ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle siyasi-iktisadi bakımdan daima önemli bir yere sahip olmuş, şehir bu özelliği ile Osmanlı hakimiyeti devresinde de ön plana çıkmıştır.³⁸⁹

Ayrıca, şehirlerde sosyal müesseseler ve onlara gelir sağlamak maksadıyla her biri bir sınıf, sanat ve ticaret erbabına tahsis edilmek üzere inşa edilmiş olan han, hamam, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerleri, yeni kurulacak bir şehrin veya semtin çekirdeğini teşkil etmişlerdi. Bu yapılanma iki önemli sonucu doğurmuştur: Birincisi Osmanlı şehirlerinin inkişafı, ikincisi şehirlerde ticari hareketliliğin sağlanmasıdır.³⁹⁰

Manisa'da vergiye tabi küçük sanayi kuruluşu olarak tarif edebileceğimiz birçok Osmanlı şehrinde mevcut, boyahane ve yağhane gibi işletmelerin bulunmadığı defterlerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Manisa'da daha çok şem-hane, boza-hane ve baş-hane (ser-hane) mevcuttur. Baş-hane dışındaki işletmelerin mukataasının düşük bulunması sebebiyle bu işletmelerin ancak şehrin ihtiyaçlarına cevap verebilecek derecede küçük kuruluşlar olduğunu göstermektedir.³⁹¹

Manisa'da ticari binalar çarşı, han, mağaza, dükkan, zemin dükkan ve sofalardan oluşmaktadır.

a. Çarşılar: Osmanlı şehirlerinin hemen hemen hepsinde alışveriş merkezi olarak çarşı ve pazarlar bulunmaktaydı. Şehrin ekonomik canlılığının izlendiği çarşılar, çeşitli dükkanlar, bedesten, hanlar ile çevrili bulunmaktaydı.³⁹²

Manisa çarşısı (XVI. yüzyıl vesikalarında, Pazar-ı Büzürg), çeşitli esnaf gruplarının beraberce bir arada bulunduğu sokak ve çarşılardan meydana gelmekteydi. Bu esnaf çarşılarının her birine birer bekçinin (Pasban) görevlendirildiği sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Manisa Büyük

³⁸⁹ Emecen, **a.g.e.**, s.65.

³⁹⁰ Alkan, **a.g.e.**, s.152.

³⁹¹ Emecen, **a.g.e.**, s.70.

³⁹² Alkan, **a.g.e.**, s.153.

Çarşısında; Saraçlar çarşısı, Buğdaycılar Sûkû, Hatab Sûkû, Yemişçiler Çarşısı, Pabuççular Çarşısı, Paşmakçılar Çarşısı, Kürkçüler Sûkû, Takyeciler Çarşısı ve Bezzazlar Çarşısı bulunmaktaydı.³⁹³

Tablo 11: Manisa da 1531 ile 1575’ de tesbit edilebilen mesleki zümreler³⁹⁴

Mesleki Zümreler	1531	1575
Cüllah	5	2
Hallac	8	2
Hayat	7	-
Takyeci	3	-
Mühtab	1	-
Boyacı	4	1
Debbağ	1	2
Saraç	5	2
Pabuçcu	5	2
Bakkal	5	2
Altuncu	4	1
Çilingir	2	-
Kalaycı	2	-
Bıçakçı	-	2
Tarakçı	-	2
Çıkrıkçı	-	1
İpekçi	-	1
Kirişçi	1	1
Yaycı	-	1
Attar	3	1
Aşçı	3	-
Habbaz	3	1

³⁹³ Emecen, **a.g.e.**, s.76.

³⁹⁴ Emecen, **a.g.e.**, s.76-77.

Kassab	5	5
Kebapçı	1	-
Başcı	1	-
Börekçi	2	-
Pekmezci	1	-
Bozacı	1	-
Helvacı	1	2
Macuncu	1	-
Nalband	2	1
Benna	5	-
Neccar	2	2
Taşcı	1	-
Çömlekçi	1	-
Herrat	1	-
Hamamcı	1	2
Dellak	2	-
Dellal	2	-
Kehhal	1	-

Tabloda görülen mesleklerin pek çoklarının vakıf, dükkan, han ve çarşılarda görülmekte olduğu 544 numaralı Evkaf Defteri doğrulamaktadır.

b. Han: Han, yerleşim merkezlerinde veya yol güzergahlarında yapılan konaklama yeri veya genelde aynı meslek gruplarının toplandıkları çok katlı ve çok odalı ticaret yerlerini ifade etmektedir.³⁹⁵

Manisa'ya ticaret için gelen tüccarlar ve diğer misafirlerin şehirde mevcut üç handa ağırlandıkları görülmektedir. Bunların en büyüğü Hatuniye Camii efkafına dahil olan ve Şehzade Şehinşahın annesi tarafından inşa olunan Han-ı Cedid ya da Yeni (Kurşunlu) Handı. Bunlardan başka Çarşı

³⁹⁵ Emecen, a.g.e., s.76

seminde bulunan Ali Bey Kervansarayı, Veled Bey medresesi vakfı içinde bulunan kervansaray sayılabilir.³⁹⁶

c. Dükkan: Bilindiği gibi dükkanlar, esnaf veya küçük zanaat sahiplerinin imalat veya satış yaptıkları iş yerleridir. Osmanlı döneminde dükkanlar büyük çoğunlukla ahşap veya kargir tek katlı yapılarıdır. Bugün değişik isimler altında bildiğimiz her tür ticaret yerine Osmanlı döneminde dükkan adı verilmektedir. Bunlar arasında; bakkal dükkanı, fırın, kasap dükkanı, eczane, lokanta, terzi ayakkabıcı, marangoz gibi hem üretim ve hem de satışını yapan esnaflar sayılabilir.³⁹⁷

Manisa çarşısındaki dükkanlar mahallelerdeki dükkanlara göre daha kıymetli ve kiralari da daha yüksekti. XVI. yüzyılda Manisa'daki dükkan sayısının 500' ün üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Bu dükkanların yıllık kiralalarının büyüklük ve meslek çeşidine göre değiştiği mesela, bir başhane dükkanı senelik 360 akçeye kiraya verilirken, bir börekçi dükkanının 60, bir kasap dükkanının ise 120 akçeye kiraya verildiği dikkat çekmektedir.³⁹⁸

XVI. yüzyılda Manisa'da vakıflar tarafından yapılan dükkan ve odalar sayesinde vakfın gelirlerinin artırılması sağlanmış bunun yanında da şehrin gelişimine ve iktisadi hayatın canlanmasına katkı sağladığı görülmektedir.

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde 127 adet dükkan kaydı bulunmakta ve bunların toplam gelirlerinin 13029 akçe olduğu tesbit edilmiştir.(Tablo: 8) Bunlardan bazıları kayıtlarda şöyle geçmektedir; Belücekatik Mahallesi sakinlerinden Hüseyin bin Abdi vakfiyesinde iki bab dükkanları vakfettiği ve hasıl olan gelirini kendi bina eylediği caminin imareti ve hitabeti için kullanılmasını zikretmektedir.³⁹⁹ Nişancı Mahallesinde Taceddin Halife vakfına ait 20 bab dükkandan bahisle bunların senelik 270 akçeye kiraya verildiği ve elde edilen gelirden muallim, müteveli ve rakabeye

³⁹⁶ Emecen, **a.g.e.**, s.75-76.

³⁹⁷ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.110.

³⁹⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1.

³⁹⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1.

olmak üzere gider yerleri tesbit edilmiştir.⁴⁰⁰ Attaran Mahallesinde, Attaran vakfına ait 1 bab dükkan senelik 600 akçe ve geliri imam için, börekçi dükkanı senelik 80 akçe ve geliri imam için, kasap dükkanı senelik 120 akçe geliri imam ve müezzin için olan dükkan kayıtları görülmektedir.⁴⁰¹

d. Zemin-i Dükkan: Vakıf defterlerinde, özellikle pazar yerlerinde ifade edilen zemin-i dükkan tabiri pazar esnafının mallarını satmak için kira ile tuttıkları etrafı çevrili boş arsaları karşılamaktadır. Bu arsalar zemin-i dükkan olarak geçmektedir.

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen zemin-i dükkan kayıtlarından bazıları şöyledir; Manisa kazasında Nasurlu Mescidi vakfına ait Selime Hatun'un vakfettiği zemin-i dükkan ki senelik 20 akçeye kiraya verildiği ve gelirin müezzine verilmesi⁴⁰² yine aynı mescide Vakf-ı Abdi Kassam zemin-i dükkan senelik 20 akçeye ve gelirin müezzine verilmesi şeklinde kayıtlar mevcuttur.⁴⁰³

2. Sanayi İşletmeleri

İktisadi kuruluşlar diye adlandırılan binaların ikinci kısmını vakfedilmiş sanayi işletmeleri oluşturuyordu. Bunlar; hamamlar, değirmenler, imalathaneler, dink, fırın gibi işletmelerden ibarettir.

a. Değirmenler: Dink ve fırın ile aynı grupta olan iktisadi-sınai bir kuruluştur. Belgelerde “tahun” ve asiyab” olarak geçen değirmenler, Manisa kazasının her tarafında -nehir kıyılarına- dağılmış durumdadırlar. Değirmenler; değirmen taşı (hacer), bağçesi, ahır ve bütün müştemilatı ile birlikte vakfedilmişlerdir. Türk toplumunda değirmenlerin önemini kavramak hiç de zor değildir. Çünkü

⁴⁰⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 5.

⁴⁰¹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 6.

⁴⁰² TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

⁴⁰³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

değirmenlerin çok oluşu iktisadi bolluğu gösteren bir işarettir. Halkın büyük bir kısmı mahsüllerini ekmek yapmak için değirmenlerde öğütüyordu. Bu değirmenlerin birçoğu Osmanlı Devleti'nde kurulan başka işletmeler gibi kamu müesseseleri yararına vakfedilmiştir.⁴⁰⁴

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen kayıtlarda; Ditrek Sinan Bey'in medrese vakfına gelir olarak 3 bab değirmen ve 1 dink vakfettiği bunlardan elde edilen gelirden müderrise yevmi 20 akçe, talebeye yevmi 10 akçe tayin ettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁵ Manisa kazasına tabii Palamud Nahiyesinde Hacı Ali bin Eyne Bey bina ettiği tekke için bir değirmen vakfetmiştir.⁴⁰⁶ Manisa Kazasına tabii Halidlü Karyesinde, Ahmet Fakih bin Mustafa bir camii bina ettiği, Sare Deresinde bulunan Şenlik ismindeki Değirmenin hissesini camiye vakfettiği ve buradan elde edilen gelirden yıllık 100 akçe hatibe, 100 akçe müezzine vs. şeklinde kayıtlar mevcuttur.

b. Dink: Dink, pirinç veya kaynamış buğdayı kabuğundan ayırmak için kullanılan dibek veya basit değirmen için kullanılan bir tâbirdir. Dinkler, değirmen gibi yüksek gelire sahip değildir.⁴⁰⁷

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen bazı Dink kayıtları şöyledir; Karaköy Mahallesinde Hacı İbrahim Vakfına, Gürlepe Karyesinde bulunan dink vakfedilmiştir. Geliri senelik 520 akçedir.⁴⁰⁸ Manisa Ali Bey ibni Timurtaş vakfına ait, Akpınar Kasabasındaki dink senelik 60 akçeye mukataya verilmiştir.⁴⁰⁹

c. Hamam: Türk kültüründe hamamların önemli bir yer teşkil ettiği bilinen bir gerçektir. Namaz ibadetinin kurallarından olan temizlik şartının yerine

⁴⁰⁴ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.111.

⁴⁰⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 17.

⁴⁰⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 24.

⁴⁰⁷ Alkan, **a.g.e.**, s.165.

⁴⁰⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 5.

⁴⁰⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 15.

getirilmesindeki hassasiyetten dolayı Müslüman Türk toplumunda hamam kültürü sürekli olarak gelişmiş ve yayılmıştır.⁴¹⁰

544 Nolu Saruhan Evkaf Defteri'ndeki kayıtlarda Niki'ye tabi Turgudlu Karyesi'nin Mescidi Vakfı gelirleri arasında Hüseyin Ağa Hamamı da zikredilmekte olup hamamın gelirinin mescide ne şekilde vakfedildiğine dair şartları haiz vakıfname kaydı defterde mevcuttur. Vakıfnamede hamam gelirleri mescidin hasır , aydınlatma ve sair giderleri ile vazifeli maaşlarına tahsis edilmiştir.⁴¹¹ Tablo 12 incelendiğinde şehirlerde genelde vakıf külliyelerinin veya vakıf eserlerinin bir parçası olan hamamların bağlı olduklara vakıflara yüksek gelirler sağladıkları görülmüştür. 544 numaralı Evkaf Defteri'ne göre 1570'lerde Manisa'da Çelebidere Mahallesi, Küçük Hamza Bey, Yeni Saray, Karaköy ve Hürev Ağa isimleriyle kayıtlı 8 hamam vakıf eseridir.

Tablo: 12 Vakıf defterlerinde isimlerine rastlanan Hamamların 1575'teki gelirleri⁴¹²

Hamam	Bulunduğu Yer	Geliri
Çelebi Hamamı	Kasım Paşa Mahallesinde	6000 akçe
Dere Mahallesi Hamamı	Dere Mahallesinde	6000 akçe
Küçük Hamam	Ulu Cami Yanında	3429 akçe
Hamza Bey Hamamı	-	1080
Yeni Hamam	Sultaniye Camii Yanında	24000
Saray Hamamı	Sultaniye Evkafına Dahil	4900
Karaköy Hamamı	İvaz Paşa Vakfı	6000
Hüsrev Ağa Hamamı	-	5500

⁴¹⁰ Alkan, **a.g.e.**, s.166.

⁴¹¹ Vakıfname teferruatı için bkz. TK. KKA. TD. 544, vrk. 27.

⁴¹² Emecen, **a.g.e.**, s.109.

d. Fırın: Fırın, hamam ve değirmen gibi zaruri bir sosyal kuruluştur. Halkın günlük ekmek ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir yeri vardır.

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde bulunan bazı fırın kayıtları şöyledir; Danişmend Halil Mahallesinde Hacı Yunus vakfına ait fırın olduğu, senelik 500 akçeye murabahaya verildiği murabahasına da imamın mutasarrıf olduğu bilgisi vardır.⁴¹³ Yine Manisa'da Veled Bey Vakfına, Koca Paşa Vakfından fırın geliri senelik 183 akçe olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁴ Hüsrev Ağa camii için kale altında bulunan fırının senelik 1800 akçeye kiraya verildiği şeklinde kayıtlar mevcuttur.⁴¹⁵

II. MENKULLER

Bilindiği üzere vakfın taşınmaz olması ve süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Ancak islam fakihleri gelişen şartları da dikkate alarak taşınmaza bağlı olarak ya da örf deliline dayanarak taşınır malların da vakfedilebileceğine fetva vermişlerdir.⁴¹⁶

Bu anlamda menkûller, hayvan, para, silah gibi bir yerden başka bir yere nakli mümkün olan şeylerdir.

A. Para Vakıfları: Müessese bağlamında vakıfların iki ana unsuru vardı. Bunlar, toplum tarafından doğrudan kullanılan (ayniyle intifa' edilen) yol, köprü, cami, medrese ve çeşme gibi, "müessesât-ı hayriye" (hayrat) ile gelirleri kullanılan (geliriyle intifa' edilen) para, bağ, bahçe, han, dükkan ve ev gibi, menkûl ve gayrimenkûllerdir (akarat)⁴¹⁷.

İslam Hukuku'nun ilk teşekkülü sürecinde menkûl mallar tek başına vakfedilemiyordu ancak bir gayr-i menkûle tabi olarak vakfedilebiliyordu. Zamanla gelişen şartlar sonucu bu uygulamadan vazgeçilerek özellikle Hanefi

⁴¹³ TK. KKA. TD. 544, vrk. 1.

⁴¹⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 17.

⁴¹⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 18.

⁴¹⁶ Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998, s.89.

⁴¹⁷ M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, s.157-163.

Mezhebi'nin önde gelenlerinden, İmam-ı Züfer'in görüşü esas alınarak menkullerin de vakfedilebileceği fikri kabul görmüştür.

Osmanlı Devleti'nde para vakıfları ilk olarak II. Murad ve Fatih döneminde görülmektedir. Fakat para vakıfları tüm vakıf sistemi içinde miktar olarak önemli bir yer tutmadığı bilinmektedir. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde vakıf sistemindeki genişlemeye bağlı olarak para vakıflarında da önemli gelişmeler olmuştur.

Para vakıfları, meşruiyet kazandıktan sonra bu dönemde artış göstermiştir. Yapılan araştırmalar para vakıflarının, mekan olarak merkezden taşraya doğru arttığını, zaman olarak ise, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla doğru yükseldiğini göstermektedir.⁴¹⁸

Para vakıflarında, anaparanın tüketilmeden işletilmeye çalışılması asıldır. Çünkü ancak bu sayede süreklilik özelliği gerçekleşebilir. Bunun için vakıf paranın işletilmesinde özellikle peşin mal alıp bir yıl vadeyle ve belli kar oranı koymak suretiyle “murabaha” yöntemini kullanmak ortak bir kanaat haline gelmiştir. Genellikle de yıllık %10-15 arası karla kullanım yaygınlaşmıştır.⁴¹⁹

Tablo 13: 544 nolu Saruhan Evkaf Defterine göre Manisa para vakıflarının akar miktarına göre dağılımı⁴²⁰

Vakfedilen Miktar / Akçe	Vakıf Sayısı	Vakıf Sayısı Oranı %	Miktar Toplamı
30	1	0.411	30

⁴¹⁸ Mustafa Alkan, “Uşak Para Vakıfları (1890-1923)”, **Belleten**, LXX. Cilt, Sayı 258, Ağustos, 2006, Ayrıbasım, s.755.

⁴¹⁹ Döndüren, **a.g.e.**, s.103.

⁴²⁰ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2a-29a.

50	1	0.411	50
100	5	2.057	500
120	1	0.411	120
200	16	6.584	3200
250	5	2.057	1250
300	2	0.823	600
400	1	0.411	400
500	44	18.106	22000
550	1	0.411	550
600	7	2.880	4200
700	11	4.526	7700
800	3	1.234	2400
900	1	0.411	900
1000	60	24.691	60000
1100	1	0.411	1100
1200	1	0.411	1200
1300	2	0.823	2600
1390	1	0.411	1390
1500	3	1.234	4500
1550	1	0.411	1550
1700	2	0.823	3400
2000	15	6.172	30000
2200	1	0.411	2200
2500	2	0.823	5000
2550	1	0.411	2550
2700	2	0.823	5400
3000	7	2.880	21000
5000	9	3.703	45000
5500	1	0.411	5500
6000	6	2.469	36000

6500	1	0.411	6500
7000	4	1.646	28000
7500	1	0.411	7500
8000	2	0.823	16000
8500	1	0.411	8500
9000	1	0.411	9000
9500	1	0.411	9500
9950	1	0.411	9950
10000	6	2.469	60000
13000	2	0.823	26000
15000	1	0.411	15000
16500	1	0.411	16500
19000	1	0.411	19000
25000	1	0.411	25000
28500	1	0.411	28500
29000	1	0.411	29000
30000	1	0.411	30000
36000	1	0.411	36000
39300	1	0.411	39300
Genel Toplam	243	100	691540
Ribh: % 10	-	-	69154

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'ndeki para vakıflarının dağılımını gösteren yukarıdaki tabloda belirtildiği üzere mevcut defterde bulunan para vakıflarının 30 ile 39.300 akçe arasında değişen miktarlarda olduğu görülmektedir. Toplam 243 adet olan para vakıflarının toplam geliri 691.540 akçe olduğu ve %10 (onu onbir buçuk) oranı ile ribh olarak verildiği ve bunun da 69.154 akçelik bir gelire karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Elde edilen verilere göre en fazla yoğunluğu 500 akçe (Toplam 44 adet, vakıf sayısına

oranı %18,106) ile 1000 akçe (Toplam 60 adet, vakıf sayısına oranı % 24,691) olan para vakıfları teşkil etmektedir. (Tablo: 13)

Para vakıflarındaki iktisadi durumu vakfı kuranların mal varlığına ve konumuyla doğrudan alakalıdır. Vakıf kurucusu saray veya üst bürokrasiye dahilse vakfın miktarı fazla olabilmektedir. Manisa’da kurulan para vakıfları gerek bürokrasi mensupları gerekse esnaf ve halkın yaptığı vakıflardan oluşmaktadır.

Para vakıfları kabul edilen uygulamaya göre mütevellileri eliyle “... onu on bir buçuk...” (%10) oranında bir gelir karşılığında ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilmek suretiyle işletilmişlerdir.

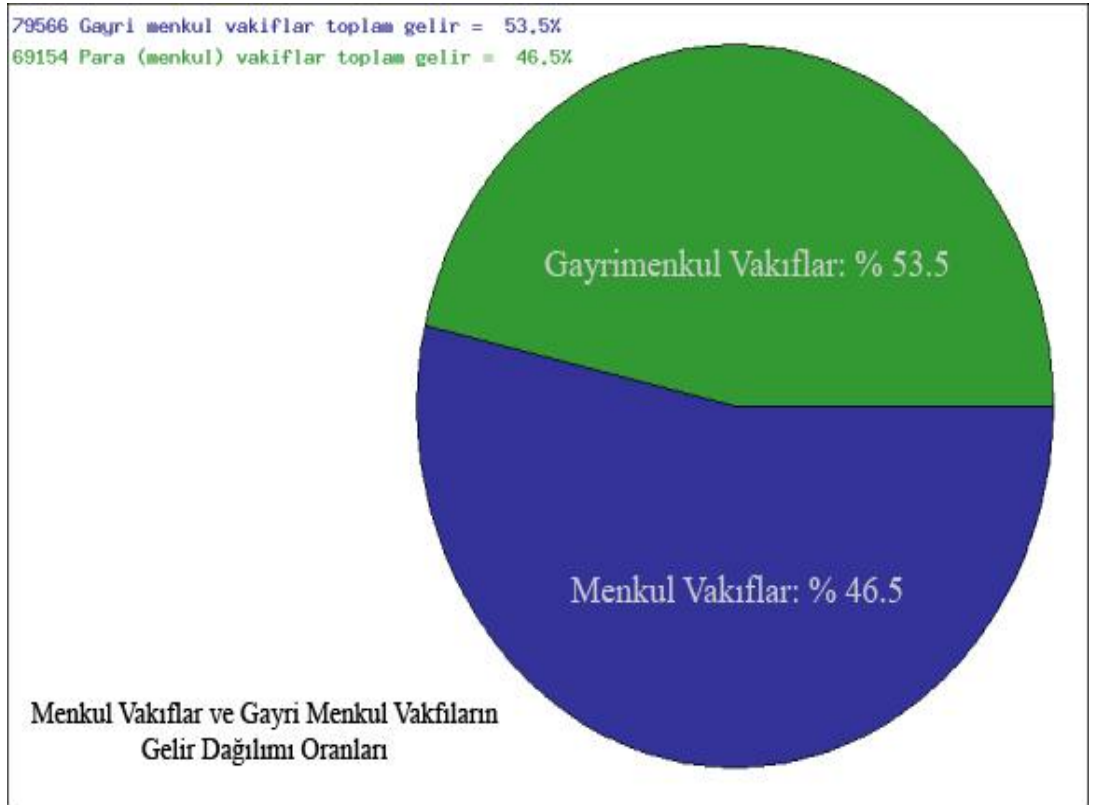
“Rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhud ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesâbı ile mu’âmele-i şer’iyye ve murâbaha-i mer’iyye ile bâ-yed-i mütevellî beher sene ‘alâ vechi’l-hâlâl istirbâh ve istiğlâl oluna”, şeklinde geçmektedir. Hemen bütün para vakıflarının vakfiyelerinde geçen bu hukuki hüküm biraz açılacak olunursa; “rehn-i kavî”; borcu karşılayabilecek bir rehin, teminat, “kefil-i melî”; borçlu ödeyemediği zaman borcu ödeyecek kadar zengin olan bir kefil, “onu on bir buçuk hesabı”; % 15 kar/rih, “istirbâh; kar getirmek için paranın işletmeye verilmesi, istiğlâl; gelir getirme, işletme tarzına da “mu’âmele-i şer’iyye ve “murâbaha-i mer’iyye” veya sadece mu’âmele ve murâbaha denilir. “Mu’âmele-i şer’iyye”, vakıf paraları işletme usulünün İslâm Hukukundaki “bey’ül-îne” denilen satım akdi esas alınarak geliştirilmiş bir usuldür. “Murâbahâ-i mer’iyye” ise, ticaret muamelesinde uyulması gereken veya devletin belirlediği kar haddi için kullanılmıştır.⁴²¹

Para vakıflarının işletme oranları dönem ve bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Bazen aynı dönem ve bölgelerdeki vakıflarda dahi bu farklılıklar gözlenebilmektedir. Bu vakıflardaki işletme oranları ise %10 veya

⁴²¹ Alkan, a.g.e., s.757-758.

%15 olarak uygulanmaktadır. İncelenen 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde ise bu oranın %10 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo: 14 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre menkul ve gayr-menkul vakıfların birbirlerine oranları

VAKIFLARIN İŞLETME USULLERİ, GELİR VE GİDER KALEMLERİ

İşletme usullerinin nasıl olacağı vakıf kurucuları tarafından vakfiyelerde uyulması gereken hükümler açıklanmak suretiyle belirtiliyordu. Farklı uygulamaları olmasına rağmen aslında 544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'nde şu üç işletme usulüne rastlanmıştır.

1. Doğrudan tasarruf, 2. İcare, 3. Rıbh/İstirbâh ve Öşür

I. İŞLETME USULLERİ VE GELİRLER

A. Doğrudan Tasarruf

Bu şekil bir işletme usulünde akar, ilk olarak vakfedenin kendi tasarrufuna, vefatından sonra ise çocuklarının, eşinin, akrabalarının veya tayin ettiği kişiler ya da hayır kurumunun tasarrufuna bırakılmıştır. Bu sistemin daha basit izahını yapmak gerekirse; vakfedilen bir dükkan ise bunun işletme hakkı ilk olarak vakfedene ve şart koştuğu kişiye aittir, eğer tarla, bağ, bahçe ise vakıf adına kendisi ya da şart koştuğu kişiler ekip biçmektedir.⁴²² Elde edilen ürünler de vakıf giderlerine vakıf şartı gereğine göre tasadduk edilmektedir.

B. İcare (=kira)

Vakıfların gelirlerini oluşturmada en fazla uygulanan usul mevkufu icareye (= kiraya) vermektir. Vakıflarda icare genel olarak üç değişik usulle uygulanmıştır. Bu usullere “üç kiralama biçimi” de denmektedir. Bunlar: a. İcare-i Vahide, b. İcareteyn, c. İcare-i Zemin veya Mukataa’dır.⁴²³

1. İcare-i Vahide: “İcare-i sahiha” da denilen bu kiralama usulü ile bir akar en fazla üç yıla kadar bir süreyle kiralanabilirdi. Bu sürenin sonunda ya mevcut kiracının süresi uzatılır veya akar bir başkasına kiralanırdı.

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri’nde vakfedildiği görülen dükkanların genelde icare-i vahide ile yani yıllık olarak kiralandığı görülmüştür. Mesela İplik Pazarı mahallinde, Tacüddin Vakfının gelirlerinden icare-i zemin olan berber dükkanının 100 akçe ile kiraya verilmiştir.⁴²⁴

2. İcareteyn (= çifte) kira: Kiraya verilmiş gayr-ı menkûl vakıfların zamanla kullanılamaz hale geldikleri durumlarda vakfı tamir etmek ya da yeniden

⁴²² Mustafa Alkan, **a.g.e.**, s.177-178.

⁴²³ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.134.

⁴²⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. Ek 1.

yapmak için vakıflar çifte icare usulüyle kiralanırdı bu uygulamada vakfın tamiri için ilk olarak toplu miktarda para alınarak vakfın tamiri ve işlevselliği sağlanıyor daha sonraki uygulamada ise senelik sembolik bir bedel belirleniyordu.⁴²⁵

3. İcare-i zemin/ Mukataa: Arsası vakıf ya da miri olan üzerindeki bina veya ağaçlar kiracıya ait olan vakıflardır. Bu tür uygulamalarda vakfın tasarrufunu elinde bulunduran tarafından belirlenmiş yıllık arsa kirası esas alınmaktaydı. Bunlara icare-i zemin veya mukataa yani yer/zemin kirası denir. Sözleşme ancak kiranın ödenmemesi durumunda feshedilebiliyordu.

İcare-i vahide ile işletilmekte olan bir vakfın mukataaya çevrilebilmesi için, akarın harap olması, vakfın tamir ettirecek imkanının olmaması ve akarı kiralamayı kimsenin istememesi, ayrıca hakimın veya sultanın izni olması gerekir.⁴²⁶

İcare-i zemin uygulaması daha çok fetih dönemlerinde görülmekteydi. Osmanlı Devleti kuruluşunu gerçekleştirdikten sonraki yıllarda, fetihlerden sonra, yeni yerleşim yerlerine kesin olarak yerleşmek üzere topluluklar hâlinde geliyorlardı. Bu durum arsa değerlerini yükseltiyordu. Bundan dolayı, devlet memurları, ordu mensupları ve onlarla birlikte bu yerleşme yerine ilk gelenler, şehirde gelişmeye müsait bütün arazileri mülkiyetlerine alıyorlardı. Daha sonra bunların büyük bir kısmını vakfediyorlardı. Mütevelliler bu vakıf arazîleri, şehre daha sonra gelenlere, mukataa usulüyle kiralıyorlardı.⁴²⁷

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde, Attaran Mahallesi Mescidi için kurulan vakfın gelirlerinden olarak, mahkeme yanında bulunan pazar yerinde bulunan zemin-i dükkan mukataası olarak senelik 25 akçe

⁴²⁵ Alkan, **a.g.e.**, s.180.

⁴²⁶ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.134-135.

⁴²⁷ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.135.

karşılığında kiraya verildiği görülmektedir.⁴²⁸ Bir diğer kayıta, Recayi Mahallesi Mescidi Vakfı için İsa Bali'nin vakfettiği hane-i zemin mukataasının senelik 10 akçeye kiraya verildiği, elde edilen gelirin de, mescidin aydınlatma hizmetlerinde kullanılmak üzere şart koşulmuş olduğu görülmektedir.⁴²⁹

C. Ribh / İstirbah: Para vakıflarının devamlılığının sağlanabilmesi için nemalandırılması gerekiyordu. Bu şartın sağlanabilmesi için de bizzat vakıf kurucuları tarafından belirlenmiş esaslar söz konusuydu. Bu konuda, her vakıf kurucusu vakfiyesinde hemen hemen aynı formülü tekrarlamaktaydı. Formül şöyleydi: *“Rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhud ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesâbı ile mu'âmele-i şer'iyye ve murâbaha-i mer'iyye ile bâ-yed-i mütevellî beher sene 'alâ vechi'l-hâlâl istirbâh ve istiğlâl oluna”*⁴³⁰

Bu formülde kısaca; borcu karşılayabilecek miktarda teminata, borçlu ödeyemeyeceği takdirde borcu ödeyecek kadar zengin olan kefile, “onu on bir buçuk” hesabı (%15 kar) ile paranın işletmeye verilmesine ve paranın gelir getiren bir gayrimenkule yatırılmasına denir. İslam Hukukçuları paranın %20'ye kadar kar ile işletilmesine faiz = helal, bu orandan fazla olan kar ile işletilmesine riba = haram olarak bakmışlardır.⁴³¹

D. ÖŞÜR

Onda bir demek olan öşür, terim olarak 1/10 ile ¼ arasında değişen oranlarda alınan bir vergidir. Tanzimat'a kadar dirlik ve iltizam usulü ile toplana gelmiştir. Tanzimat Fermanı'nda yer alan vergi alanında gerekli düzenlemelerin sonucu, gayr-i sahih vakıf arazileri dahil bütün arazilerin vergilerinin merkezden tayin edilen görevliler tarafından tahsili ve tahsil

⁴²⁸ TK. KKA. TD. 544, vrk. 6.

⁴²⁹ TK. KKA. TD. 544, vrk. 8.

⁴³⁰ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.141.

⁴³¹ Alkan, **a.g.e.**, s.183.

masrafları düşüldükten sonra geri kalan bedellerin vakıflara verilmesi kararlaştırıldı. 1840 yılından sonra da öşür vergisi 1/10 olarak sabitlendi.⁴³²

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde, öşür ile ilgili olarak, vakıfların devlet hizmetleri karşılığında kendi tasarruflarına ita ve temlik edilen karyeleri kurdukları vakıflara vakfetmeleri neticesinde bu karyelerden müslüman olan karyelerden şer'i kurallar neticesinde alınan öşür vergisinin kayıtları mevcuttur. Yani vakfedilen müslüman karyelerinin tahıl hasılatlarından alınacak olan vergi -kendilerine temlik edilen vakıfların hakkı olduğu halde- vakfedildiği için vakfa gelir olarak gitmektedir. Öşür alınan mahsuller; hinta (buğday), şair (arpa), burçak, alef, bostan, penbe (pamuk), üzüm, çeltik sayılabilir.

II. GİDERLER

Vakıfların gelirleri genel olarak, imar ve tamirat giderlerine, hizmet giderlerine harcanmaktadır.

A. İmar ve Tamirat Giderleri

Bir vakfın geliri öncelikle bu vakfın tamirine harcanır. Vakfiyede böyle bir şart olmasa da sonuç değişmez çünkü, vakıfların sürekliliği esası ancak bu yolla mümkün olur. Hatta öyle ki tamir masrafları çok yüksek olması durumunda vakıf görevlilerine ayrılan giderler ikinci sıraya düşebilir. Bu sorumluluk öncelikle mütevellîye, mütevellî görevi yerine getiremediği takdirde İslam toplumuna aittir.

Hayrât ve akarların tamirâtı öncelikle vakfı tarafından düşünülmüştür. Vakıflar; "...evvelen menzîl-i mezkûr (dükân vs.) sene be sene yed-i mütevellî eliyle ahara icâr olunup, bedel-i icâresinden ba'de tamîr ve termiminden her

⁴³² Alkan, a.g.e., s.184.

ne kalûr ise, müteveli olan zâta nefsi için ahz ve kabz..(verile gibi)”,şartı ile hayrat ve akaratın tamiratına öncelik vermişlerdir. .⁴³³

Tablo: 15 544 Nolu Evkaf Defteri’ne Göre Vakıfların İmar ve Tamirat Giderleri⁴³⁴

Vakıf Adı	Akar	Gelir	Gider (İmar ve Tamirat)
Vakf-ı Hanife Hatun	500	50	Çeşme tamiri için
Vakf-ı Sultan Süleyman	500	50	Çeşme tamiri için
Vakf-ı Sinan Başcı	500	50	Çeşme tamiri için
Vakf-ı Gülşehri Hatun	500	50	Çeşme tamiri için
Vakf-ı Dürri Hatun	2000	200	Mescid etrafındaki duvarların tamiri için
Vakf-ı Nasuh bin Yusuf	500	50	Mahalle-i mezbureye soğuk su getirilmesi için
Vakf-ı Binnet-i Umreli	1500	50	Mahalle-i mezbure soğuk su getirilmesi için
Vakf-ı Müslimin sahibu'l-hayrat	500	50	Averden-i ab-ı barid
Vakf-ı Attaran sahibu'l mescid	Dükkan	20	Harab olunmuş yeri ilhak edilmiş ber- vechi maktu şartı ile imama

⁴³³ Döndüren, **a.g.e.**, s.219.

⁴³⁴ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2a-29a.

Vakf-ı Attaran Sahibul mescid	Dükkan	20	Harab olunmuş yeri mamur edilme şartı ile müezzin için
Evkaf-ı Mescid-i Mahalle-i Recayi	19.000	1900	Bina-i muallimhane
Vakf-ı Hacı Muhyiddin Debbağ	Dekâkin maa âsiyâb-ı Palamud	500	Mescid için
Evkaf-ı Mescid-i Mahalle-i Recayi	Dükkan		Fi-sebilillah ve musluk der-nezd-i mescid
Vakf-ı Turgud	1000	100	Mescide soğuk su gelmesi için
Vakf-ı Hacı İlyas	1 kıta bağçe	130	Termim-i çeşme-i Hacı İlyas
Karye-i Halidlü Ahmed Fakih bin Mustafa Vakfı	İncirlik Bağçesi	250	Yılda iki yüz akçe hatibe değirmen ve dükkanın tamirine 50 akçe
Vakf-ı Kadir Çelebi	29000	2900	Merammatı karizan-ı çeşme 100, saka averden ab-ı barid 100
Evkâf-ı Mescid-i Mahalle-i Dere hamam	1000	100	Termîm-i çeşme-i küçük der-mahalle-i Tekşeyh

544 nolu Evkaf Defteri'nin incelenmesi sonucunda imar ve tamirat giderlerini göstermek için oluşturulan yukarıdaki tabloya göre; ilk olarak vakıfların imar ve tamirat giderleri için ayrılan akarların çeşitliliği dikkat çekmektedir. Vakıfların sürekliliğinin sağlanması için vakıfların ilk

kurucularından başka, ahaliden de kişilerin üzerlerine düşen sorumluluğu bihakkın yerine getirdikleri görülmektedir.(Tablo: 15)

Bu anlamda mahallede bulunan bir çeşmenin yapımında kullanılmak üzere mahalle sakinlerinden birçok kişinin para vakfı oluşturduğu tablodan anlaşılmaktadır. Yine mahallede bulunan mescidlerin gerekli ihtiyaçlarının karşılanması ve tamirlerinin yapılabilmesi için vakfın yanında başka birçok kişinin de para, dükkan, bağ-bahçe gibi akarları vakfettikleri anlaşılmaktadır. Elde edilen verilerden anlaşılabileceği üzere farklı akarların yer aldığı vakıflar içerisinde en fazla yoğunluğu, gelirleri 500 ile 29000 akçe aralığında değişen, para vakıflarının oluşturduğu görülmektedir.

Vakıfların gider yeri olarak ise; mahalle mescidi ve çevresi için gerekli olan tamirler, çeşme tamirleri, soğuk su getirme çalışmaları ve muallim binası yapılması gibi farklı hizmet alanları ile ilgili vakfiye şartlarının bulunduğu görülmektedir.

B. Hizmet Giderleri

Vakfiyelerde tamirat giderlerinden sonra ikinci sırayı hizmet giderleri almaktadır. Genellikle vakıflarda üç türlü hizmet gideri görülmektedir. Bunlar; personel giderleri, aydınlatma ve döşeme giderleri (harcı lazime), ve imaret giderleridir.

1. Personel Giderleri: Vakıfların gelirlerinin büyük bir kısmı mütevellî, nazır, cabi gibi idari görevlilere ve bu kurumlarda görevli personelin (imam, müezzin, kayyım, hatip, eczahan, aşırhan, handan, muallim, müderris, muarif, muid, halife, hafız, feraş, rakabe gibi) maaşlarına harcanmaktaydı.

Tablo: 16 544 Nolu Evkaf Defterine göre vakıfların hizmet giderleri (Personel Giderleri)⁴³⁵

Vakıf Adı	Akar	Gelir	Gider (Personel Giderleri)
Vakf-ı Hayreddin Bey bin ser-şarabdarân Alişan Bey	5000	500	4 Kişi (Tesbih çekimi için)
Vakf-ı Hayreddin Bey bin ser-şarabdarân Alişan Bey	10000	1000	İmam, cüzhan için (1'er cüz okuma şartı)
Vakf-ı dükkân-ı Pazarbaşı	Dükkan	440	İmam için
Vakf-ı Saraç Seydi	Dükkan	120	Müezzin için
Vakf-ı Şahdane Hatun	500	50	İmam için (Yılda bir kere hatim şartı)
Vakf-ı Müslim-i sahibül hayrat	9950	970	İmam, müezzin ve mescid görevlileri
Vakf-ı Hacı Bey	1 kıta bahçe	450	İmam için
Vakf-ı Hamam- Çelebi	Hamam	100	İmam, müezzin, kayyum ve ruğan-şem
Vakf-ı Selçuk Hatun	1000	100	İmam ve mütevellie
Vakf-ı Hüsna Hatun	500	50	İmam, müezzin, rakabe ve mütevellî için

⁴³⁵ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2a-29a.

Vakf-ı mekteb-i Ahmed Çelebi	28.500	.850	Medrese görevlileri ve müteveli için
Vakf-ı Hasan bin Umur	500		Müezzin için
Vakf-ı Hüseyin Bani	2 bab Asiyab	600	İmam ve müezzin
Vakf-ı Çaşnigir Ferhad Bey	5000	500	Kıraât-ı ecza-i kelam-ı kadim
Vakf-ı Hacı Kasım eş- şehir bi Cengizade	10000	1000	İmam , müezzin, cüzhanan, tevliyet, rakabe-i mescid ve rakabe-i çeşme
Vakf-ı Müslimin-i sahibü'l hayrat	10000	1000	İmam için
Vakf-ı Hamza Bey	2000	200	İmam mutasarrıftır
Vakf-ı Müslimin sahibi'l hayrat	10000	1000	İmam için
Vakf-ı İbrahim Çelebi	3000		İmam,kayyim, halife, talebe, kitabet-i maarif, bağban, harc-ı bağat ve bağcı için
Vakf-ı Kadir Çelebi	29000	2900	Eczahanan, tevliyet, cabi, feta-yı eytam, merammat-ı karizan-ı çeşme, saka averden ab-ı barid, noktacı
Vakf-ı Hacı İbrahim	2550	250	Muallim, halife, müteveli, torba ve hatm, rakabe, resmi dink ve asiyab

Vakf-ı zemin-i dükkan	2 bâb dükkan		Müezzin için
Vakf-ı Seyyid Ali bin Lütüfî Hoca	7000	700	İmam, mütevellî
Vakf-ı Abdi Karye-i Eğri	6000	600	Hatib için
Vakf-ı Attaran sahibu'l mescid	Dükkan	20	İmam için
Vakf-ı Yunus Bey Kâtib-i Hakani	asiyab, 1000 akçeye bey' olunmuş	100	Hatm-i Kelâm-ı Kâdîm
Vakf-ı Hasan veled-i Hacı Ahmed	7 kıta dirah-i dut	60	Hatm-i Kelâm-ı Kâdîm.
Vakf-ı Paşa Bula	20 kıta eşcâr-ı zeytün	50	İki defa hatm-i Kelâm-ı Kâdîm tilavet
Vakf-ı Hacı Armağan	1000	100	Handan için,
Vakf-ı Ramazan-ı mezbur	Hane-i icare	60	Rakabe ile imama verilirmiş
Vakf-ı Ahmed Çelebi	6000	600	İmam, müezzin, mütevellî, leyâlî-i berât, rakabe-i mescid-i mezbur
Vakf-ı Hacı Muhyiddin	Kendi evlerini	750	İmam, müezzin, mütevell, kıraat-ı aşr, ferrâş-ı kârbâbsaray ve

			nevbet, musluk, rakabe
Vakf-ı Kuyumcu Cafer	30.000	3000	İmam ve müezzin
Evkâf-ı Camii Sinan Bey el-merhum ser-zevvâkîn	13 Dekâkin Asiyâb der-Nehr-i Sarma(?)	Yekün 4320	İmamet, müezzin, muarraf, kayyım, kitâbet, tevliyet, çerâğ ve torba, rakabe
Evkâf-ı Zaviye-i Ayni Ali Baba Sultan	3 Asiyâb	1200	Dervişan mutasarrıf
Evkâf-ı Zâviye-i Ayni Ali Baba Sultan	Çiftlik	600	Zaviye-i mezbureye şeyh olanlar mutasarrıf
Vakf-ı İshak Bey veled-i Saruhan	Dükkan	1720	Müderris, müteveli, muid, ferraş, imam, müezzin, muarraf, hafız, eczahan için
Karye-i Çiftçelü Evkaf-ı mescid	Bağ	Nakd: 100, anbağ: 400	İmam
Vakf-ı Neise Hatun	5000	625	Hizbhan, müteveli
Vakf-ı Türbe-i Merhum Saruhan	Çiftlik	2500	Eczahan, müteveli

544 nolu Evkaf Defteri'nde adı geçen vakıfların birçoğunun vakfiyesinde vakıf görevlilerine gelir sağlamaya yönelik şartların olduğu görülmektedir. Bu şekildeki bir uygulamanın amacı ise vakfın devamiyetinin sağlanmasının vakıf görevlileri sayesinde mümkün olacağı gerçeğindendir. Vakıf kurucuları vakfiye şartlarında kendileri ve hizmete sundukları vakfiyeler

için yapılmasını istedikleri özel şartlarında olduğu tespit edilmektedir.(Tablo: 16)

Birçok vakıf sahibinin kendileri için, görevlilerden (imam, müezzin, kayyum, hatip, cüzhan, halife, muallim ve handan) hayatta ya da öldükten sonra arkalarından hayır dua okuma, kelim-i kadim tilaveti, hatim yapma, cüz okuma, aşır okuma, Tebareke ve Yasin okuyacak birilerinin bulunmasını temenni ettikleri anlaşılmaktadır.

Tabloda yer alan örneklere bakıldığında tespit edilen vakıf akarları içinde en fazla yoğunluğu para vakıflarının oluşturduğu ve gelir dağılımının 1000 ile 30000 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Bunun yanında dükkan, fırın yeri, bağ – bahçe, hamam, asiyab (değirmen), çiftlik, dut ağacı ve hatta kendi evlerini akar olarak verdikleri görülmektedir.

2. Aydınlatma ve Döşeme Giderleri (=Harc-ı Lazime): Vakıf kurumları için zorunlu bir harcama kalemi olan aydınlatma giderleri vakfiyelerde “harc-ı lâzime” veya “masârifât-ı lâzime” olarak geçmektedir. Genellikle cami ve mescidlerin günlük aydınlatmaların dışında üç aylarda ve özellikle Ramazan ve mevlid kandilleri için, medreselerde kalan “talebe-i ulûmun” günlük ihtiyaçlarına kullanılmak üzere mum, “şem’-i asel” (bal mumu), revgan-ı zeyt (zeytin yağı) veya pamuk ve susam yağı tahsis edilmiştir. Aydınlatmanın dışında, vakıf kurumlarının döşenmesi için gereken hasır ücretleri de harc-ı lazime arasında geçmektedir.

Verilen bilgilerden anlaşılaacağı üzere, vakıflar harc-ı lazime için belli bir miktar para veya hisse tahsis etmişler böylece vakfın geliri ile öncelikle vakıf kurumunun ihtiyacının karşılanmasını istemişlerdir.

Tablo: 17 544 numaralı Saruhan Evkaf Defterine göre vakıfların hizmet giderleri (Aydınlatma ve Döşeme Giderleri - Harc-ı Lazime)⁴³⁶

Vakıf Adı	Akar	Gelir	Gider (Harc-ı Lazime Giderleri)
Vakf-ı Sinan Başcı	500	50	Şem'i berat
Vakf-ı Sinan	1000	100	Kayyim ve ruğen-i çerağ için
Vakf-ı sahibu'l hayrat	500	50	Şem'i mescid
Vakf-ı Müslimin-i sahibü'l hayrat	8000	800	İmam, müezzin ve tamir-i vesair harc-ı lazime için
Vakf-ı Mahmud bin Abdullah	1000	200	İmam ve şem'i asel
Vakf-ı Uzun Hasan	500	50	Şem'i mescid mezbur
Vakf-ı veled-i Papuçcu Veli	200	20	Şem'i mescid mezbur
Vakf-ı Müezzin Sofi	700	70	Şem'i mescid
Vakf-ı Umreli	1000	100	Averden ve şem'i berat
Mahalle-i Karaköy Vakıfları	70 Dükkan	70	İmam, şem ve torba
Vakf-ı Mübarek Arab	20	20	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Berber bin Kuyumcu	1 kıta dut ağacı	80	Revgan-ı çerağ

⁴³⁶ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2a-29a.

Vakf-ı Abdi bin Kamus	500	50	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Kasab Saruca	500	50	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Şehbula Hatun	250	25	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Hacı Faize Hatun	2 diraht-ı dut	10	Revgan-ı torba
Vakf-ı Sofi Mukbil Rumelili	700	70	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Zekeriya	200	20	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Ayne Ali	50	5	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Hacı Bahşâyiş	2 kıta diraht-i dut	20	Şem'i berât
Vakf-ı Hadice Hâtun	1 kıta diraht-i dut	50	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Ramazan-ı mezbur	700	70	Müezzin, Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Kureyşi bin Mehmed	6500	650	İmâmet, tevliyet, Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Hafife Hatun	100	10	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı Müslimin sahibü'l-hayr	1300	130	İmam, müezzin, revgan-ı çerağ
Vakf-ı sahib-i mescid	Zemin	50	Revgan-ı çerağ
Vakf-ı hane-i zemin-i İsa Bâli	Hane-i zemin	10	Revgan-ı çerağ

Vakf-ı Hacı İmam	1 kıta dut ağacı	10	Revgan-ı şem'
Vakf-ı Selcuk Hatun	3000	300	İmam, meremmât-ı hane, Revgan-ı şem'
Vakf-ı Hanife Hâtun	700	70	Revgan-ı şem'
Vakf-ı Köse İmam Hatunu	300	30	Revgan-ı şem'
Vakf-ı Nebi	300	30	Revgan-ı çerâğ
Evkâf-ı Camii Sinan Bey el- merhum ser-zevvâkîn	Asiyâb der-Nehr-i Sarma(?)	1000	Tevliye, çerâğ ve torba, rakabe
Evkaf-ı Merhum Hüsrev Ağa	İcare-i fırın	1800	Şem'i revgan

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri'ne göre aydınlatma ve döşeme giderlerini gösteren yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, vakıfların işlevsellikleri açısından çok önemli olan bu gider kaleminin, bütün vakıflarda önemli bir payının olduğu, kurucusu dışında hayırseverlerin de bu hizmetlerin sürekliliğini temin etmek için katkı sağladıkları görülmektedir. Öyle ki yalnızca bu hizmet giderleri için hayırseverlerin vakıflar oluşturduğunu görmekteyiz.(Tablo: 17)

Diğer vakıf giderleri içerisinde en az maliyeti olan bu gider kaleminin karşılanmasında para vakıfları önemli bir yekûn tutmaktadır. Para vakıfları dışında dükkan, hane-i zemin, asiyab, icare-i fırın, incirlik bahçesi ve dut ağacı gibi çeşitlilik gösteren gayr-i menkûl akarlar da mevcuttur.

C. Avarız ve İmaret Giderleri: Vakıf kurumlarından olan imaretler maddi karşılık beklemeden asırlarca süren hizmet felsefesi ile vakıf çalışanlarını,

eğitim görenleri, misafirleri ve açları doyurmak, kalacak yer temin etmek (misafir etmek), kutsal günlerde halkın bir araya gelmesini sağlamak, böylece birlik ve beraberliğin güçlenmesini gerçekleştiren büyük bir fonksiyona sahipti.

Tablo: 18 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'ne göre vakıfların hizmet giderleri (İmaret Giderleri)⁴³⁷

Vakıf Adı	Akar	Gelir	Gider (İmaret Giderleri)
Vakf-ı Avarız	1000	100	Fakirler için
Vakf-ı Erdoğdu	400	40	Taam için
Vakf-ı Bülbül Hatun	1300	130	İmam, müezzin
Vakf-ı Memi bin Tai	500	50	Mamarcinde bir kere taam pişüb bizatihi sarf oluna
Vakf-ı Memi bin Tai	1000	100	Saraçlarda ve sakacılar da su sebil edeler
Evkâf-ı Mescid-i Mahalle-i Recayi	Dükkan		Fi-sebilillâh ve musluk der-nezd-i mescid
Vakf-ı Turgud	1000	100	Mescide soğuk su gelmesi için

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nden tesbit ettiğimiz yukarıdaki İmaret Giderleri tablosundan hareketle vakıflarda görevli olanların, öğrenim görenlerin ve fakir halkın doyurulması ve kalacak yer temin edilmesi amacıyla oluşturulan bu hizmet kalemi için de vakıflardan gerekli olan paylar ayrılmıştır. Ayrıca özel gecelerde (Kadir Gecesi, Kandil Geceleri vb) yemek pişirilip fi- sebilillah dağıtılması şartı yer alan vakıflar mevcuttur. (Tablo: 18)

⁴³⁷ TK. KKA. TD. 544, vrk. 2a-29a.

Yine bu hizmetlerin sürdürülmesi aşamasında daha çok para vakıflarının kurulduğu tablodan anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmayla Manisa Kazası'nın tarihi, coğrafi ve ekonomik önemine değinilmiş, vakıf ve tahrir defterlerinden sağlanan verilerle Manisa'da kurulan vakıflar tesbit edilmiş mevcut verilere ek olarak 544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri tasnif edilerek çalışmada kullanılmıştır.

Saruhan Bey tarafından 1313'te Manisa şehrinin fethiyle kurulan ve kurucusunun adıyla anılan Saruhan Beyliği, gerek siyasi ve iktisadi, gerekse coğrafi yönden oldukça mühim bir konuma sahip bulunuyordu. Beylik kuzeyden itibaren Karesi, Germiyan ve Aydınoğulları Beylikleriyle çevriliydi. Bundan dolayı Saruhan Beyliği mevcut şartlardan dolayı denizciliğe yönelmişti.

Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yükselişi Saruhan Beyliği'nin varlığına son vermiştir. Osmanlı Devleti, beyliği ele geçirdikten sonra eski beylik sınırlarını geçerli sayarak burayı Saruhan Sancağı olarak Anadolu Eyaletine bağlamışlardır. Bundan dolayı Saruhan ilinin Osmanlı dönemindeki idari yapısı aynı zamanda ufak tefek farklarla beylik devri idari yapısı gibidir.

Osmanlı Dönemi'nde şehzadelerin yetiştirildiği iki önemli şehir vardı. Bunlar; Amasya ve Manisa'ydı. Manisa'ya atanan şehzadeleri diğer şehzadeler halef görür ve kıskanırdı. Taht stratejisi açısından Manisa veliahtlar için Amasya'dan çok daha önemliydi. Çünkü Manisa İstanbul'a daha yakın olduğu için adeta bu dönemde ikinci derecede önemli bir kent haline gelmişti.

Vakıflar, Manisa'nın gelişmesine öncülük etmiş kurumlardı. Vakıf kurucuları arasında padişahlar, valide sultanlar, şehzadeler, devlet bürokrasisinden ileri gelenlerin yanında esnaf ve halktan kişiler de bulunmaktaydı.

Tespit edilen belge ve bilgilerden hareketle Osmanlı Dönemi'nde Manisa şehri büyük gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin oluşmasında burada inşa olunan vakıf kurumlarının önemi şüphesiz ki çok büyüktür. Şehir bu kurumların etrafında şekillenmekteydi.

Manisa’da XVI. yüzyılda kurulan vakıfların akar cinsi menkul ve gayr-i menkûl olarak çeşitlilik göstermektedir. Vakıf kurumlarının devamiyetinin sağlanması için belirlenen gelirleri, kurumda görevli şahısların sorumlulukları, personel maaşları, vakfın tamir giderlerinin ayrıntılı olarak belirtildiği veriler vakıf kayıtlarından görülmüş ve genel değerlendirmeler elde edilmiştir.

544 nolu Saruhan Evkaf Defteri’ndeki Manisa vakıflarının gelir ve giderleri, bulunabilen vakfiyeler ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Ancak 1570’lerde Manisa’da 100’e yakın vakfın vakfiyelerinin sekiz-on vakıf dışında olmaması Evkaf Defteri’nin önemini artırmakla birlikte dönemin vakıflarının kuruluşunu, işleyişini, çevresi ile ilişkilerini açıklamak açısından yetersiz kalmaktadır. Ancak genel olarak bu kurumun bölgedeki etkisini ortaya koyma açısından da önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada, Manisa Kazası’nın vakıf tarihi, kurucuları, kurumları, ve toplumdaki yeri analiz edilerek, XVI. yüzyıl Manisa Kazası’nın sosyal ve ekonomik tarihinde vakıfların yeri incelenmiştir.

KAYNAKLAR

ARŞİV VESİKALARI

544 numaralı Saruhan Evkaf Defteri, TK. KKA. TD. 544, H. 984/M. 1575.

İshak Bey bin Saruhan Vakfiyesi, VGMA, D. 608/1, Sıra. 345, s.318.

Hüsnişah Hatun Vakfiyesi, VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22.

Hafsa Sultan Vakfiyesi, VGMA, D. 576, Sıra. 15, s. 15.

Abdülmümin oğlu Hacı İvaz paşa Vakfiyesi, VGMA, H. 893/ M.1487, D. 585, Sıra. 971, s.233.

Sultan Süleyman-ı Evvel Validesi Hafsa Sultan Vakfiyesi, Evasıt-ı Şa’ban 929 (=29 Haziran 1523) VGMA, nu: 1425, (Kasa: 58)

21 nolu “İnce Manisa Anadolu” defteri, VGMA.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

ACUN, Hakkı; **Manisa’da Türk Devri Yapıları**, Ankara, TTK, 1999.

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi I-II**, 3. Baskı, Ankara, Tekin Yayınevi, 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Şer’iye Sicilleri I**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **İslam Hukukunda Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, OSAV yayını, 2. Baskı, 1996.

ALKAN, Mustafa; **Adana’nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi -TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

BARKAN, Ömer Lütfi; **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonomi’nin Hukuki ve Mali Esasları**, I. Cilt, İstanbul, İ.Ü.E.F. Türkiyat Enst. yay., 1943.

BARKAN, Ömer Lütfi; **Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII. Cilt, Sayı 1-2, 1962-63.

BERKİ, Ali Hikmet; **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler**, Ankara, Doğu Matbaası, VGM Neşriyatı, 1966.

DÖNDÜREN, Hamdi; **İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri**, İstanbul, Erkam Matbaası, 1998.

EVLİYA ÇELEBİ; **Seyahatname**, IX. Cilt, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), İstanbul, MEB. Yayınları, çev. Ahmet Refik,1935.

GÖKÇEN, İbrahim; **Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları**, İstanbul, Marifet Basımevi, 1946.

GÖKÇEN, İbrahim; **XVI. ve XVII. Yüzyıl Vesikalarına Göre Manisa'da Deri Sanatları Tarihi Üzerinde Bir Araştırma**, İstanbul, Marifet Basımevi, 1945.

GÖKÇEN, İbrahim; **Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I**, (Hicri 954-1060), İstanbul, Marifet Basımevi,1946.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, I. Cilt, 1300-1600, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.

KONYALI, İbrahim Hakkı; "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, 1969.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", **Vakıflar Dergisi**, II. Cilt, Ankara,1942.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; **İslam ve Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları,1983.

KURT, Yılmaz; "Ramazanoğulları Vakıfları", **X.Türk Tarihi Kongresi**, III. Cilt, (1013-1034), 1991.

KURT, Yılmaz, ERDOĞRU M. Akif; **Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri**, Ankara, TTK, 2000.

ERAVCI, M. Mustafa, KORKMAZ, **Mustafa; Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri**, Manisa, Manisa Valiliği Yayını, 1999.

LESLİE P. Pierce; **Harem-i Hümayun -Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrانlık ve Kadınlar**, II. Baskı, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

ÖZTÜRK, Nazif; **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara, VGM. Yayınları, 1983.

ÖZTÜRK, Nazif; **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, TDV. Yayınları, 1995.

ÖZTÜRK, Nazif; **Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkamu'l-Evkaf)**, Ankara, TDV Yayınları, 1995.

RAYMOND, Andre; **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

SAMİ, ŞEMSEDDİN; **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, 1316.

SÜREYYA, MEHMED; **Sicill-i Osmanî**, III-IV. Cilt, çev. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

ULUÇAY, M. Çağatay; **Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar**, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınları, 1940.

ULUÇAY, M. Çağatay; **17. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınları, 1944.

ULUÇAY, M. Çağatay; **Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi**, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınları, 1941.

ULUÇAY, Çağatay, GÖKÇEN, İbrahim; **Manisa Tarihi**, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınları, 1939.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, TTK, 1984.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Osmanlı Sarayının Saray Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1988.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyyeleri", Türk Kültürü, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 219, Mart-Nisan, 1981.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", II. Vakıf Haftası, 3-9 Aralık 1984, Konuşmalar ve Tebliğler, Ankara, Renk Ofset Matbaacılık, 1985.

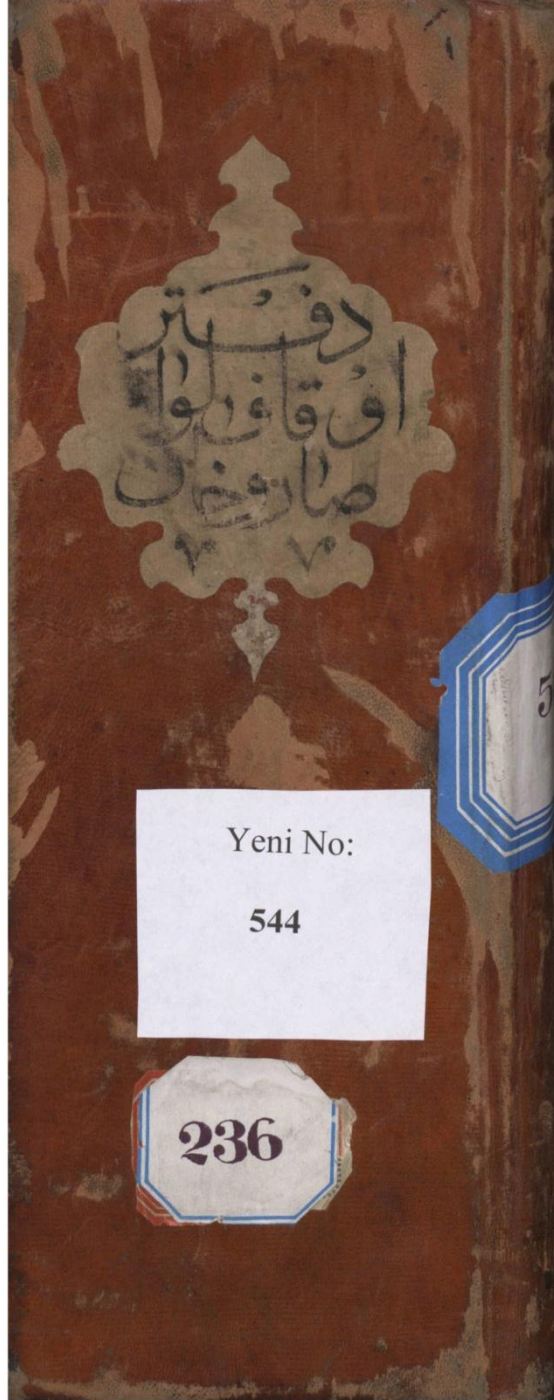
YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Vakıf", **İA**, XIII. Cilt, İstanbul, MEB Yayını, 1982.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi" **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayını, 1999.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara, TTK, 2003.

YÖRÜKOĞLU, Nihat; **Hafsa Sultan ve Külliyesi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1993.

EKLER

Ek: 1

544 Numaralı Manisa Evkaf Defteri Kapak sayfası

Varak: 2

صاحبزاده ای دولت علیهم بر سر
 وجه مشرق افروز اولوب و قفسه به بعد از نظر شرط و شوق و عکس
 قضایان استناد و مشافهه موجب دولتان مذهب و آب قفسه
 کست کردن استخار از شرفه عنوان می آید و از طرفین طرفین
 خبر و بر ملا بر سر اولاد و قفسه پس قفسه اولاد و قفسه اولاد
 قفسه اولاد و قفسه اولاد و قفسه اولاد و قفسه اولاد
 قفسه اولاد و قفسه اولاد و قفسه اولاد و قفسه اولاد

صاحبزاده ای دولت علیهم بر سر
 وجه مشرق افروز اولوب و قفسه به بعد از نظر شرط و شوق و عکس
 قضایان استناد و مشافهه موجب دولتان مذهب و آب قفسه
 کست کردن استخار از شرفه عنوان می آید و از طرفین طرفین
 خبر و بر ملا بر سر اولاد و قفسه پس قفسه اولاد و قفسه اولاد
 قفسه اولاد و قفسه اولاد و قفسه اولاد و قفسه اولاد

Ek: 2

544 Numaralı Manisa Evkaf Defteri

Poz 11, Varak: numarasız ek

POZ : 11, VARAK : Numarasız ek

İ'lâmları mucibince Defterhâneye kayd olunmak üzere. İmza 29 C.evvel 55

Ma'ruz-ı Dâ'i-yi Devlet-i Aliyeleridir ki;

Sâhib-i arzuhâlin yedinde olan vakfiyeye ba'de'n-nazar şurut ve kuyudu ve muhâkemesi vech-i şer'î üze olub ve mazmûnu vakfiye ile hâlen amel oluna. Ya'ni ehâli-i kazadan Âsitâne'de misâfireten mevcut bulunan mazbutu'l-esâmi iki nefer kimesnelerden isthbâr olundukda minvâl-i muharrer üze olduğunu alâ tariki's-şehâde haber vermeleriyle yedinde olan vakfiyesi zâyi' olub Defterhane-i Âmireye kayd olunmak bâbında sâhib-i arzuhâl dâ'ilerine i'lâm olundu. Fermân men lehü'l-emr Hazretlerininindir. 26 C.evvel 1155

Mühür

Defter-i Mufasssal ve Evkaf tetebbu' olundukda bu misüllü vakfiyeler ihticâca sâlih olduğu i'lâm olundukdan sonra Defterhane-i Âmirede hıfz olduğu mukayyedir.

Fî 27 C.evvel 155 İmza Muhyi.

Ek: 3

544 Numaralı Manisa Evkaf Defteri

No: 6

544 Nolu Manisa Evkaf Defterinde EK- 1 olarak 3. Varaktan sonra yer alan Manisa'nın Belücek-i Atik Mahallesi sakinlerinden "el-Hac Hüseyin bin Abdi Vakfı"na ait 28 Şevvâl 1173 Hicri tarihli vakfiye suretidir.

Ya'melu bimâ fihi inde ademi mâ yahvihi ketebehü'l-fakîr Abdullah el-Müfti bi-Medine-i Mağnisaufiye anhu.

Mâ fihi mine'l-vakfı ve şurutıhi vazaha ledeyye ve sahha beyne yedeyyefe-hakemtu bi-sıhhatıhi ve lüzûmihi âlimen bi'l-hilâfı beyne'l-eimmeti'l-eşrâf nemekahu'l-fakir Ahmed en-Nâib bi-Medine-i Mağnisaufiye anhu.

Hamdi nâ ma'dud ve senâ-i nâ mahdud ol vâcibü'l-vücut ve sâhibü'l-ataya ve'l-cûd cenâbına ki vâkıf-ı zamâyır-i serâyâ ve settâr-ı hatâyâdır. Te'âla şânuhu uluvven kebiren ve sıla-i salavât-ı zekiyyât ve tuhfe-i tahiyyât-ı vâfiyât ol seyyidü'l-mürselîn ve resul-i rabbi'l-âlemîn üzerine olsun ki din-i İslam te'bîd ve küfr-i dalâleti nâ-bedîd eyledi. Sallallahu aleyhi ve sellem teslimen kesiren ve âl-i izâm ve eshâb-ı kirâm üzerlerine olsun ki, her biri necm-i burc-u dîn ve kevkeb-i evc-i yakîndir. Rıdvanullahi Te'âlâ aleyhim ecma'în.

Ve badu: İşbu huruf-u sıhhat-ı me'lufun tahrir ve inşâsına sâ'î ceride-i tesvid ve imlâsına bâis ve bâdi oldur ki; Beldetü'l-muvahhidîn Medine-i Mağnisa mahallâtından Bölice-i Atik mahallesi sükkânından sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât el-Hac Hüseyin bin Abdi meclis-i şer'i şerifi enver ve mahfel-i din-i münifi ezherde li ecli't-tescil mütevellî nasb eylediği fahrü'l-müderrisîn el-Hac İbrahim Efendi ibni Ali mahzarında ikrar-ı sahih-i şer'î ve itirâf-ı sarih-i mer'î idüb,

Medine-i mezburda İplik Pazarı nâm mahalde vâki kıbleten tarık-i âm ve şarkan Habib Çelebi dükkânı ve şimâlen Receb Ağa ibni'l-Hac Abdi Beşe dükkânı ve garben Kılıçcı Ahmed Çelebi dükkânı ile mahdud olub beher sene Tacüddin Vakfına yüzer akçe icare-i zemini olan kiremit örtülü bir kepenekli bir bab berber dükkânı,

Ve yine Karaköy sukunda vâki' tarafeyni Dayı Mehmed Efendi'nin vakfi hallaç odaları ve tarafeyni tarik-i âm mahdud iki kepenkli bir bâb boyacı dükkânı ve etyab-ı malımdan otuz bin nakid akçemi hasbeten lillahi'l-azîm ve taleben li mardati rabbihi'r-rahîm vakf-ı sahih-i şer'î ve habs-i sarih-i mer'î edüb li ecli't-tescil mütevellî nasb eylediğim mezbur elhac İbrahim Efendiye teslim eyledim ol dahi sair mütevelliler mutasarrıf eylediği gibi tasarruf eyledikten sonra vâkıf-ı basîr lâ-zâle musîben fi'r-re'yi ve't-tedbîr şöyle şart eyledi ki;

Zikr olunan iki bâb dükkânları yed-i mütevellî ile icâr olunup hâsıl olan icâreyi mahalle-i mezburede vâki kendi bina eylediğim cami-i şerifin imameti ve hitabeti ve tevliyeti ve cami-i mezbur kurbunda bina eylediğim muallimhanenin dahi muallimi ve tevliyeti evlâdına ve evlâd-ı evlâdına batnen bade batnin ve karnen bade karnin âna meşrut olup imamet için beher yevm beş akçe vazife ve hitabet için üç akçe vazife ve tevliyet-i cami-i şerif için iki akçe vazife ve muallim için iki akçe ve tevliyet-i muallimhane için bir akçe vazife verile. El-İyâzu billâhi Te'âlâ evlâd münkariz olursa rey-i hakim ile müsta'iddin kimesnelere tayin oluna ve bir kimesne muarrif olup zikir olunan boyacı dükkânı icaresinden

senede dört yüz akçe vazife ve câmi-i mezburda iki salih kimesne müezzin olup birine yevmi üç akçe vazife verile ve birine dahi yevmi iki akçe vazife ve üç akçe vazife ile kayyim ola ve murur-ı eyyâm ve şuhur-ı a'vâm ile cami-i merkum ve muallimhane münhedim olup imaret ve merremeti mümteni'l-ihimal olursa icare-i mezbure ve murabaha-i mersume mutlak fukaraya sarf oluna dedikte mütevellî-i mezbur el-Hac İbrahim Efendi vâkıf-ı merkum el-Hac Hüseyin'in cemi'i kelimât-ı meşruhasını bi'l-muvacehe tasdik ettikten sonra vâkıf-ı mezbur aleyhi rahmeti Rabbihi'l-Gafûr nâtık olup pişvâ-yı kül ve rehnuma-yı sübûl Hazret-ı İmam-ı A'zam ve Humam-ı Akdem sultan-ı serayir-i ictihad mâlik-i mülk-i hidâye ve'r-reşad ve Ebi Hanifeti'l-Kufî cuziye bi'l-hayrı ve kufî katında akarın vakfi mücerred vakaftu demekle sahih ve lazım olmaz ve Hazret-i müşarunileyh ve imameyni ve sadreyini kamkameyn katlarında nukudun vakfi bâtil ve zımnında olan şurut âtıldır. Binâen alâ haza rucu ederim reyu akar-ı mezburun ve meblağ-ı mersumu da'va ve ahz ederim deyücek mütevellî mezbur mukabale edüb eğerci İmam-ı A'zam katında akarat vakfi mücerred vakaftu demekle ve müşarun ileyhima imameyni humameyn katlarında nukudun vakfi sahih ve caiz değildir. Lakin vakf-ı akar mücerred vakaftu demekle

imamı sâni katında ve Hazret-i Ensarî İmam Züfer aleyhi rahmeti'l-Bâri rivayet etdüğü kavil üzere nukudun vakfı sahih ve câiz olub ânınla amel olunmak taleb ederim dedikte bu kitabı muvakkı' ve rıza-yı Mevlâyı mütevakkı olan hâkim-i mezbur hafazahullahu Te'âlâ an havâdisi'd-duhur sıhhat-ı vakf-ı akar ve meblağ-ı merkuma hükm ettikten sonra vâkıf-ı mezbur yine iâde-i kelam edüb hükm-i hâkim ol müctehüdün-fihe mülâki olsa sıhhat mecme'un aleyh olur. Lakin İmam-ı A'zam katında gayr-i lazımdır deyu meblağ-ı merkumu ve akar-ı mersumu taleb ettikde mütevellî- i mezbur yine imtina' edüb şol vakıf ki sahihdir, İmameyn katında lazım olur deyücek yine hâkim-i müşarun ileyh esbeğallahu ni'amehu aleyh cânib-i vakıf evfak olduğuna binâen cemi'i kuyud ve şerâit ve furu'ı zavâbıtı ile luzuma dahi hükm etdi. İmdi hükm-ü sahih ve lâzım-ı şer'î olub min-ba'd tağyir ve tebdili ve ta'dili ve tahvili muhâl oldu. "Femen beddelehu ba'de mâ semi'ahu fe-innemâ ismuaha alellezîne yubeddilûnehu innallâhe semî'un alîm" Ve ecrü'l-vâkıfı ale'l-Hayyi'l-Kerim cerâ zâlike ve hurrire fi'l-yevmi's-sâdis min şevvali'l-mükerrem sene selâse ve seb'in ve elf min hicreti men lehü'l-izzü ve ş-şeref. (6 Şevval 1073)

Şuhudu'l-hâl

Ahmed Efendi ibni'l-Hac Mahmud el-Müderris, Abdarrahman ibni Abdulcelil, Osman Ağa ibni Mehmed Çavuş, el-Hac Osman bin Ebibekr, Hasan Çelebi ibni Mehmed el-Müezzîn, Hüseyin ibni Halil, Ömer Çelebi ibni'l-Hac Mustafa, Ali bin Musa, Ahmed ibni Hasan, Mehmed Beşe ibni Selim, Mehmed ibni'l-Hac Mustafa, Said Ağa ibni Mehmed, Bayram ibni Hüseyin el-Muhzır, Ali Beşe ibni Abdullah, Ebubekir ibni Osman el-Muhzır, Ömer Çelebi ibni Osman ve gayrihim mine'l-huzzâr.

EVKÂF-I KAZA-İ MENEMEN TÂBİ'İ LİVÂ-İ SARUHAN

Evkâf-ı Câmi-i Kasım Paşa veled-i Cezerî der- Nefs-i Menemen.

1- Dekâkin-i pabuççıyân ve eskerân 10 bâb.

Minhâ 3 bâb fî-şehr ;70, fî-sene:840

7 bâb fî-şehr ;100, fî-sene:1200 Yekün: 2040

2- Vakf-ı 2 bâb icâra verilmiş ma'a direhhâ-i zeytün ve enâr fî-sene:100

3- Serhane 1 bâb fî-şehr:50, fî-sene:600

4- Zemin-i kârgir bir mikdarı debbâğ dükkânı olmuş. icâre fî-sene:40

5- Mezra'a-i Mehmed Fakih der-Nefs-i Menemen ki Kadı Vakfı demekle ma'rufdur ki ortak ekilür. Hâsılât fî-sene hinta şa'ir ve gayrihi:640

6- Mezra'a der-Nefs an-hâsiyân ki Bediroğlu Vakfı demekle ma'rufdur. Cihet-i imâmet ve hitâbetdir. Ber-vechi münâsefe ta'yin olunmuşdur. Zemin-i sebzevâtdırBer-vechi maktu' fî-sene:100

7- Mezra'a ki Bediroğlu Çiftliği demekle ma'rufdur. Nısfı hitâbete ve nısfı imâmete ta'yin olunmuşdur. Der- Nefs-i Menemen –hâsılı hinta ve şa'ir' fî-sene:620

8- Mezra'a ki Çekirdeklü der-nefs-i Tırhâniyât ki Kadı Vakfı demekle ma'rufdur. Hâsıl-ı fî-sene:120

9- İncirlik ki Kadı Vakfı demekle ma'rufdur. 2 kıt'a, Hâsıl-ı bervechi maktu' fî-sene:70

Be-cihet-i müezzin kendü zabt edermiş.

Yekün hâsıl: 5280

Vazifehorân ki;

Mevâcib-i Mevlanâ Nureddin Halife imam ve hatib ve ser-mahfil.

Cihet-i imâmet fî-yevm: 30, Cihet-i hitâbt fî-yevm: 20, Cihet-i ser-mahfil fî-yevm: 1,

Mevâcib-i Ali bâli ve vâcibi'l-müezzin fî-yevm: 40,

Mevâcib-i mu'arrif ve aşırhân fî-yevm: 1, Mevâcib-i kayyim fî-yevm: 1,

Eczahânân merfu'dur.

Vakf-ı Müslimîn-i sâhibü'l-hayrât ki sonradan vakf eylemişlerdir.

1- Vakf-ı Hacı Bostan 620, İmam rıbhına yılda bir kere hatm-i Kelâmullah okuya.

2- Vakf-ı Hacı Ali Çelebi bin Hacı Bostan 620, İmam rıbhına yılda bir kere hatm-i Kelâmullah okuya.

3- Vakf-ı Hüsam Fakih 1000, İmam rıbhına yılda bir kere hatm-i Kelâmullah okuya.

4- Vakf-ı Hacı Fakih 500, İmam rıbhına yılda bir kere hatm-i Kelâmullah tilâvet ede

5- Vakf-ı Veled-i Falfal ma'a Balaban berây-ı Pınar-ı Yunus 200.

6- Vakf-ı Yusuf berây-ı Pınar-ı Yunus 1000, hâlen zâyî' olmuş.

7- Vakf-ı Hamza berây-ı Pınar-ı Yunus der nezd-i câmi' 200,

8- Vakf-ı Hüsam Dede 000, be- cihet-i müezzin.

9- Vakf-ı mezbur berây-ı tevliyet-i hod 1000,

10- Vakf-ı Akra Hoca 1000, rıbhına imâm yılda bir kere hatm-i Kelâmullah tilâvet ede

11- Vakf-ı Hacı Bostan berây-ı ta'âmiye 640

12- Vakf-ı Ali Çelebi berây-ı ta'âm 640

13- Vakf-ı Mahmud berây-ı ta'âm 100

14- Vakf-ı Durmuş berây-ı pınâr 200

15- Vakf-ı İdris berây-ı suşeme (çeşme) ? 100

16- Vakf-ı Akçalı Yunus berây-ı mekteb 400. Hâlen bataldır.

17- Vakf-ı Akçalı Yunus berây-ı pınâr-ı hod 1000.

18- Vakf-ı Kete Kadı, hâane 1 der-kurb-u câmi'

İmâm sâkin ola deyü şart olunmuş.

19- Vakf-ı Fatma Hâtun 500, rıbhına evlâdı yılda bir kere hatm-i Kelâmullah tilâvet ede .

20- Vakf-ı Torlula Hâtun berây-ı pınâr-ı Akça Yunus 200

21- Vakf-ı Emine Hâtun 500, berây-ı müezzin Hasan

21- Vakf-ı Elif Hâtun 1000, rıbhına imâm yılda bir kere hatm-i Kelâmullah tilâvet ede

Vakf-ı kanâdil-i câmi-i mezbur. Asıldan hâsıl olan murâbaha kanâdile harc olunur.

1- Vakf-ı Hacı Ali Çelebi 600, kandil 1.

- 2- Vakf-ı Hacı Ali Bey 200, kandil 1.
- 3- Vakf-ı Veled 200, kandil 1.
- 4- Vakf-ı Mehmed 100, kandil 1.
- 5- Vakf-ı Mehmed veled-i Hacı Piri 200, kandil 1.
- 6- Diraht-ı tut Vakf-ı Kalfal 30 aded hâsıl-ı fîi-sene 80, kandil 20.
- 7- Vakf-ı Hacı Mustafa 200, kandil 1.
- 8- Vakf-ı Bâyezid 100, kandil 1.
- 9- Vakf-ı Mekteb-i Mustafa 100, kandil 1.
- 10- Vakf-ı Balabân 200, kandil 1.
- 11- Vakf-ı Hatice Hâtun 600, kandil 20.
- 12- Vakf-ı Râbi'a Hâtun 200, kandil 1.
- 13- Vakf-ı Nafise Hâtun 200, kandil 1.
- 14- Vakf-ı Ece Hâtun 200, kandil 1.
- 15- Vakf-ı Acele Hâtun 200, kandil 1.
- 16- Vakf-ı Zeyli Hâtun 200, kandil 1.
- 17- Vakf-ı Hüsnâ Hâtun 200, kandil 1.
- 18- Vakf-ı Ayşe Hâtun 200, kandil 1.
- 19- Vakf-ı Devlet Hâtun 200, kandil 1.

Vakf-ı Sâhibü'l-hayrât berây-ı avâriz.

1- Vakf-ı Akça Yunus 1000

2- Vakf-ı Hüsam Dede 1000

3- Vakf-ı Hacı Bostan 1000

4- Vakf-ı Ali Çelebi 500

5- Vakf-ı Hacı Nasuh 700

6- Vakf-ı Sarı Köle 500

7- Vakf-ı Güzel Hâtun 1000

Yekün: Ma'a ziyâdeti'l-merâbih

12. 610

Evkâf-ı Câmî-i Mu'isâ (Musa) Çelebi bin Muhyiddin der-nefs-i Tırhâniyât.

Bezzâzistân, sanduk-ı der-enduh 9 bâb, mahsul-i fî-sene: 1040 ve der- tasarruf : 4 bâb.

Minhâ: dekâkin 4 bâb, icâre-i fî sene :1520

Bâki dekâkinde bezciler ve gayri kimesneler otururlar. , icâre-i fî sene :1620

ÖZET

ERKUL, Hanefi; TD. 544 No'lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları; Yüksek Lisans Tezi; Ankara - 2010

Bu tez çalışmasında Manisa Kazası' ndaki Saruhanoğulları ve Osmanlı dönemlerine ait vakıflar incelenmektedir.

Türk – İslâm geleneği olarak Osmanlı fetihlerinde ele geçirilen bölgenin iskânında tekke ve zaviyeler önemli görevler üstlenmişlerdir. Vakıflar şehirde daha kalıcı izler bırakmıştır. Buda iki ayrı iskan modeli olarak görülmektedir. Birincisi insanların birlikte oturdukları mahalle, ikincisi de imaret sitesi yani külliyelerdir. Mahallerde yapılan mescidler genellikle isimlerini bulundukları mahalleye vermişlerdir. Mahallelerde meydana getirilen vakıf kurumları toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü sosyal tesisin yapılmasını sağlıyordu.

Manisa mevcut konumu itibariyle devletin önemli siyasi merkezlerinden biri olmuş bundan dolayı da yönetici ve ileri gelenlerin yatırım yaptıkları yerleşim yeri olmuştur.

Özellikle padişahların, valide sultanların ve şehzadelerin yaptırdıkları müesseseler önem arz etmektedir. Bugün bile bu kurumlardan birçoğu hala ayakta kalmayı başarabilmiştir.

Araştırma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte; vakfın tarifi yapılmış, araştırmada takip edilecek yöntem ve kaynaklar tanıtılmıştır.

Birinci bölümde; Manisa' nın, tarihi, coğrafi yapısı ve vakıfı, vakıf kurucuları ve vakıf yönetimi, ikinci bölümde; Manisa vakıflarının ekonomik yapısı, gelir kaynakları, işletme usulleri, giderler, üçüncü bölümde; Manisa vakıflarının toplum hayatındaki yeri, ibadet kurumları, eğitim kurumları, sağlık kurumlarının Manisa'nın kültürel ve ekonomik gelişimindeki önemleri, inşa olunan yapıların şehrin fiziki durumuna etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

1. Manisa
2. Vakıf
3. Mescid

ABSTACT

ERKUL, Hanefi; TD. No 544 by Saruhan Foundations Book
Foundations of Manisa; Master's Thesis; Ankara – 2010

In this thesis study it is examined the foundations which placed in Manisa district belonging to Saruhan and Ottoman periods.

The Dervish lodges and zawiya took on a great task in order to settle the region which had been conquered by Ottoman conquests as a Turkish-Islamic tradition. The foundations left more important marks in the city. It is seen as two separate settlement models. First one is the neighborhood which people live together, and the second one is imaret sites, in other word; Külliyes. The Masjids usually gave their names to the neighborhoods. These foundations had a great role to meet the social and economical needs of the society by establishing social facilities in any kind.

With it's geopolitical situation, Manisa became one of the most important political centers of the state, whereupon became a settlement that the administrators and notables of the city make investments.

Especially the foundations established by Padishah, Valide Sultan and the lineages have great importance. Even today a few of these establishments manage to survive.

The study consists of the introduction, three chapters and the conclusion. In the introductory chapter; the foundation has been described, and be introduced to the route of methods and the bibliography.

In the first chapter; it is examined the history of Manisa, the geographical situation and the foundations, the founders and management of the foundations. In the second chapter; it is analyzed the economical structure of the foundations, income sources, management procedures, expenditures, in the third chapter; it is examined the role of the foundations of Manisa in social life, places of worship, educational and health institutions and their importance on cultural and economical developments of Manisa and the effects of these establishments on the physical condition of the city.

Key words:

1. Manisa
2. Foundation
3. Masjid